ÇERKES ETHEM
Anılarım

BERFİN

BERFİN
ÇERKES ETHEM Anılarım

ÇERKES ETHEM

Anılarım

BERFİN

Berfin Yayınları 10
Anı Dizisi 2

ISBN 975 - 7354 - 10 - 4

Çerkes Ethem Anılarım
Yayın Yönetmeni ve Yayına Haz. : İsmet Arslan
Kapak Hazırlık Mehmet Özalp
Baskı - Cilt : Kayhan Matbaası (Tel: 576 01 36)
İlk Basım Dünya Yayınları, 1962
Berfin Yayınları, 1. Basım Ağustos 1993
İkinci Basım Ekim 1994
Üçüncü Basım : Mayıs 1998
Dördüncü Basım : Mayıs 2000
Beşinci Basım : Ocak 2005

Bu kitabın yayın hakları Berfin Yayınları'na aittir.

Berfin Basın Yayın ve Tic. Ltd. Şti.
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, Kat: 3
No: 56 Cağaloğlu 34440 / İstanbul
Tel: (0.212) 513 79 00 - **Fax:**(0.212) 512 37 20

ÇERKES ETHEM

Anılarım

5. BASIM

BERFİN
YAYINLARI

"Genel Savaş'ın" sonucu olarak en ağır şartlarla Mondros Ateşkesini kabul ettirmesine rağmen, galip devletler ateşkes hükümlerini bozmaya başlayınca, Osmanlı Devleti ve halkı adına özgürlük ve bağımsızlığı korumak amacıyla İzmir'de kurulan gizli cemiyetin kararıyla ben ilk isyan bayrağını tam iki buçuk yıl önce açmıştım. Ve şimdiki müfrezeme yakın bir maiyetle halkı önce fikren hazırlamaya buralarda başlamıştım. Aradan çok zaman geçti. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine milleti, İzmir'e doğru sevk ve tahrik ile işgalci orduya karşı vatanı savunmaya giderken yine bu köyden geçmiştim.

O zamandan beri bin türlü zorluklarla ve engellerle, genel kurtuluşu sağlayacak o haklı davamızı başarıyla sona erdirmek üzere bulunduğum bir sırada, manen ve maddeten perişan bir halde yine bu muhite düşmüş bulunuyordum.

Evet, talih ile ihanet el ele verince neye muktedir olmazlardı.

Ben görüyordum ki, mücadele müddetimin son ayları zarfında dava ve vatan arkadaşlarım diye yıllardan beri bütün varlığımla koruduğum bazı siyasi rakiplerimin amansız husumetine maruz kalmış bulunuyordum. Uğursuz hastalığım da bunun üzerine binmişti. Bilemiyordum, talih bana niye küsmüştü? Neden yüz çevirmişti?"

Çerkes Ethem

Ben Kimim?

Ben kimim? Ben emlâk ve arazi sahibi, mesut ve müreffeh yaşayan ve aynı zamanda "Ekmeğinin hasını" denecek kadar cömert bir ailenin evlâdıyım. Merhum babam Ali Bey, malikânesinin bulunduğu Bursa vilayetinde şeref ve haysiyeti ile tanınmış bir kimseydi. Ben, babamın çok sevdiği en küçük oğlu, ağabeyimin de evlâtlarına tercih ettiği bir kardeşiydim.

Subay ve kurmay değilim. Askerlik mesleğine girmeyi çocuklukta çok istedimse de rahmetli babam iki büyük kardeşimin asker olmalarını yeter görmüş olacak ki, beni bu şereften mahrum etti. Bununla beraber ben aynı hevesle on dokuz yaşımda babamın bedel-i nakdi vermesine meydan bırakmadan İstanbul'a kaçmış, nefer olarak süvariliğe girmiş, okur yazar olduğumdan pek de zorlanmadığım halde talimhanelerde staj görmüştüm. Terhis teskeremi başçavuş olarak aldım. Daha sonra Balkan Savaşı sırasında İstanbul'a geçerek Bakırköy'de bulunan süvari subay mektebine ayrılmış ve bir müddet geçince de süvari subay vekili olarak Çürüksulu Mahmut Paşa kolordusunun karargâh muhafız bölüğünde bulunmuştum. Bu kolordunun Bulgarlarla Çongri'de yaptığı savaşı yakından görerek o kargaşa sırasında mensup olduğum karargâhtan Çatalca'ya dönmüştüm. Daha sonra bölüğümle tekrar tatbikat mektebine gittim. Orada birkaç ay kalarak Bandırma'da ailemin yanına geldim. Fiili olarak askerlik hayatım bundan ibarettir. Teorik olarak ise iki büyük kardeşim Harbiye mektebinden her sene izinli olarak

geldiklerinde beraberlerinde getirdikleri askerlik kitaplarını, çiftlikte okurdum.

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk senesinde büyük kardeşim Reşit Bey'in kendi başına askeri ve politik bir amacı olan, Kürtlerden ve başka milletlerden toplanmış "Teşkilat-ı Mahsusa" kuvvetleri ile Ruslara karşı, daha sonra İran'ın güneyinde İngiliz bölgesinde ve Efgan sefer heyetinde bulundum. Pek uzun sürecek olan bu maceralardan bahsetmeyeceğim.

Ben kuvvetlerim için talim ve terbiye fırsatı bulamadım. Fakat onları kahramanca döğüştürmeye alıştırdım.. Ve devamlı olarak silah elimde yaşadım. Askerlerim de her zaman silahlı idiler. Hele Birinci Dünya Savaşı bozgunundan sonraki milli bölünme, fikir değiştirme, silah azlığı dikkate alınırsa, şahısları seçmekte ne kadar isabetli olmak gerektiği meydana çıkar.

Bana karşı iki itham ileri sürülmüştür: İdam cezaları vermek ve haraç almak. Kuvvetlerimin bulunduğu yerlerde irtikâp, rüşvet, gasp, hırsızlık pek az olurdu. Bunun sebebi, suçluları ara sıra sehpay-ı adalete havale etmekliğimdir. Ne gibi hallerde nasıl cezalar verdiğimi, Yozgat ve Düzce isyanı hareketleri sırasında anlatacağım. İsyan olan yerlerde göreve yolladığım bazı müfreze komutanları uygunsuzluk yapmış olabilirler. Bunu da kaydederim.

Seyyar haldeki kuvvetlerimin iaşelerini kendi yöntemlerimle temin ederdim. Bir yerde kaldığımız zamanlarda da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce Müdafaa-i Hukuk, ve işgalden sonra da Redd-i İlhak ve daha sonraları Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla askerlerimi besletirdim.

Maaşlarımı da bu cemiyetler vasıtasıyla verirdim. İşgalden önce Yunan tehlikesi belirdiği zaman İzmir Valisi Rahmi Bey'den elli bin lira ve isyanları bastırma sırasında Adapazarı tüccarlarından, Arapzade bilmem kimden elli bin lira, bir de Karacabey eşrafından birisinden beş bin lira almıştım. Cepheleri teşkil etmek, kuvvetlerimi tutmak, itilaf devletlerinin işgalin-

deki Afyon ve Kütahya mühimmat depolarından gizlice cephane alabilmek için bana para lâzımdı.

Kütahya cephaneliğinin kaçırılması, mücadelemiz için büyük kayıp olmuştur. Hafız Bey komutasında Akhisar ve Salihli'den yolladığım bir süvari birliğinin nümayişi ile Kütahya'daki İngilizleri ürküterek cephaneliği kendi nezaretimiz altına almıştık.Fakat Hafız bana lâzım olduğundan kendisini geri aldım.

Bir müddet sonra cephaneliğin İngilizler tarafından İzmit'e taşındığını haber alarak beynimden vurulmuşa döndüm. Bana bu haberi veren alay komutanı "Gebeş" lâkaplı Haydar bir ay süren nakil işini bizden gizli tutmuştu. Bu cephanelik böylece elden gitti.

Birgi:

1919 Kasım sonlarına doğru Sivas'tan Ankara'ya gelen Heyet-i Temsiliye'nin de tamimi ile İzmir milli cephesi merkezlerinde ve bütün Anadolu vilayetlerinde milletvekili seçimlerine başlanmıştı. Yunan ordusu da tam bu sırada Ödemiş'den kuzeye doğru Bozdağ yaylalarını hedef tutan bir askeri harekâta girmişti. Yunanlıların bu taarruzdan maksatları Nazilli'den idare edilen güney cephesi ile merkezi Salihli olan batı ve merkez cephesi arasındaki dağlık ve az meskûn yerleri elde ederek hem Kuvayı Milliye aleyhine kışkırtmak, hem de bir seneden beri süren savaşlar sonunda Avrupa ve Yunan gazetelerinde tek tük görülen başarısızlık haberlerinin tesirini gidermekti.

Yunanlılar Bozdağ'ı işgal edecek olurlarsa Yunan ordusu gerilerini tehdit eden akıncı kollarımızı desteksiz bırakacaklar, kendilerini de o görünmez tehlikeden kurtarmış bulunacaklardı.

Yunanlılar Ödemiş'in kuzeydoğusunda Birgi nahiye merkezini iki piyade taburu ile işgal ettiler. Zaten Ödemiş ilk zaman-

larda Yunan eline düşmüş bulunuyordu. Birgi, merkezi Salihli olan batı cephesi ile güney cephesinin birleşme noktasını teşkil eden bir yerde olup Bozdağ yaylasına yakındır ve Demirci Efe'nin adamlarından Mestan Efe'nin idaresinde bulunuyordu.

Demirci Efe ile muhabere ederek Yunan birliklerine karşı ortak bir harekâta geçmeyi kararlaştırdık. Ben Salihli'den dört yüz mevcutlu bir müfreze yolladım. Bu müfrezenin başına tecrübeli arkadaşlardan Gavur Ali'yi tayin ettim. Harekâta o zamana kadar Kuvayı Milliyeci görünen Alaşehirli Mustafa Bey de katılacaktı. Bozdağ grup komutanı Sarı Efe (Albay Edip Bey) Ödemiş'in kuzeyindeki Salihli cephesinin sol kanadına hücum eden bir başka Yunan kolu ile çarpışıyordu.

Birgi üzerine taarruz eden birliklerimiz ilk baskında Yunanlıları kovmayı başardılarsa da geriden yetişen imdat kuvvetlerine karşı yenilerek çekildiler. Birgi Savaşı'nda şehit olanlardan başka Gavur Ali Bey de dahil olmak üzere on beş kadar arkadaşımız yaralı olarak esir düşmüşlerdi. O günlere kadar Yunanlıların eline esir düşenn subay ve askerlerimiz İzmir'e götürülür, basit bir soruşturmadan sonra kurşuna dizilirdi. Biz de doğal olarak birliklerimizin esir ettiği Yunan subay ve askerlerini öldürürdük. Ben iki taraf için de insanlık dışı olan bu duruma engel olmak için adını hatırlayamadığım, Salihli'ye kontrol için gelen ve İzmir'e serbestçe seyahat edebilen bir Fransız subayı vasıtasıyla Yunan olağanüstü komiseri İskirkiyadis'e haber yollamıştım. Fransız subayı, olağanüstü komiserin Yunan başkomutanlığı ile muhabere ederek mübadele usulünü kabul ettirmeye çalışacağını vaadettiğini söyledi. Fakat bu teşebbüs hayli zaman önce olmuştu.

Hâlâ da iki taraf esirleri öldürmeye devam ediyordu. Birgi Savaşı'nda esir düşen arkadaşlarım, özellikle Gavur Ali Bey, namuslu ve fedakâr savaşçılar olduğu için çok üzülmüştüm. Fransız subayını tekrar karargâhıma çağırdım. Aynı gün "Sart" tarafında bize esir düşen ve henüz karargâhıma gelen yaralı bir

Yunan süvari subayı ile iki Yunan askerini kendisine göstererek mübadele hakkındaki eski teşebbüslerini tekrarlamasını rica ettim. Yaralı Yunan subayı olağanüstü komiserin akrabası olduğunu da söylüyordu.

Fransız subayının bu yaralı subayı da alarak İzmir'e götürmesine izin vermiştim. İşte böylece aramızda ilk defa esir mücadelesi başlamıştır. Ertesi günü idam edilecek olan Gavur Ali Bey ve arkadaşları trenle bize iade edildiler.

Poyraz ve Alaşehir Çeteleri:

Tam bu sırada Salihli merkez cephesi yakınlarında ve gerilerinde bir uygunsuzluk başgösterdi. Silahlı olarak muhalefete geçen "Poyraz" ve "Alaşehir" çeteleri beyliği sorunu çıktı.

Bunlar milli cephemize hizmet edeceklerini söyleyerek teşekkül etmişler ve birkaç defa da bizimle savaşlara katılır gibi görünmüşlerdir. Birkaç gün devam eden hastalığımdan yararlanarak vaziyet aldılar. Mevcutları beşer yüz kişiden bin silahlı, kısmen Alaşehir eşrafından Mütevellizade Mustafa Bey'le, Poyraz eşrafından Hacı Ali Bey namlarındaki iki fesatçının idaresindeydiler. Aralarına bazı kimlikleri meçhul subaylar da katılmıştı. Hattâ Poyraz asilerinin komutanı Ahmet Bey isminde bir binbaşı ben hasta iken, Salihli'ye girerek karargâh kurmuş, bazı eşrafı kandırmış, gizli toplantılar tertiplemişti. Alaşehirli Mustafa Bey ise, aynı zamanda kandırarak kendi tarafına çektiği bir kuvveti arttırmaya çalışıyordu. Ben evvelce bunların bazı hallerinden şüpheye düşmüştüm ve bu şüpheyi halletmek istemiştim. Fakat ağabeyim Reşit Bey'in müdahalesi bu teşebbüsüme engel olmuştu. Bunlar Reşit Bey'i samimi vatansever olduklarına inandırmışlardı.

Hastalıktan kalktıktan sonra bunları kesin olarak cezalandırmaya karar verdim. Ancak karar ve tertiplerimi Reşit Bey'e his-

settirmedim. Çünkü hâlâ ağabeyimi kandırabilmekteydiler. Oysa Salihli'ye sokulup ayrı ayrı yollarla kandırmakta olan Poyraz asilerinin komutanı yanımdaki adamlarımı ve cephedeki bazı kimseleri dahi kandırarak kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Maiyetimden ona katılanlar olmuyor değildi.

Bu kurnaz muhaliflerimin gizli amaçlarını öğrenmek, ne yapmak istediklerine iyice vâkıf olabilmek için sadık adamlarımdan bazılarını bana isyan etmiş şekilde gösterip aralarına soktum. Hattâ bunlar arasındaki en dirayetli iki arkadaşım da karargâhlarına kadar girdiler. Bütün sırlarını öğrenebilecek bir duruma girdiler. Artık her karar ve gizli teşebbüslerinden haberim oluyordu.

Anlaşıldığına göre bu muhalefet zümresi İstanbul Ferit Paşa Hükümeti ve İngiliz Muhipler Cemiyeti ile ilişkideydi. Ve hemen hepsi de İttihat ve İtilaf zihniyetinin esiriydiler. Küstah ve kimliği meçhul bu isyan karargâhından son sızan bilgi sonucu, İzmir yoluyla Uşak tarafına geçmiş bulunan yüzbaşı Rıfat (hatırımda kaldığına göre) ve polis başkomiseri olduğu anlaşılan ve adı hatırımda kalmayan diğer bir arkadaşı da Uşak civarında bir kereste bıçkısında fesat saçmakla meşgulken yakalanmışlar ve mahfuzen Salihli'ye karargâhıma gönderilmişlerdi.

Suikast Girişimi:

Bu muzır teşkilâtçıların cephemizi içten dağıtmaya uğraştıkları anlaşılıyordu. Son plan ve tertibatlarından biri de beni öldürmek suretiyle maskeyi atmaktı. Bu suikast planı, Salihli'den karargâha hastalığım sırasında bir baskın yapmak suretiyle başlayacakdıysa da, her nasılsa buna cesaret edemedikleri anlaşılıyor. Herhâlde ihtiyatlı hareket düşüncesi ve tedbirleri buna uygun değildi.

Nihayet iyileştim ve kalktım. Kurnaz (!) muhalifler aradaki yanlış anlamanın kaldırılması için, beni, kardeşim Reşit ve karargâh komutanım Yusuf Beyleri bir ziyafete davet ettiler. Davet çağrısı geldi. Reşit ve Yusuf Beyler daha önceki temaslarında bu davete katılmak konusunda ikna edilmişler. Onlar da katılacakları cevabını vermişler. Reşit ve Yusuf Beyler bu davete gitmemiz için çok ısrar ettiler. Ben hastalıktan yeni kalktığımı, doktor tarafından yemek ve içmekten men edildiğimi ileri sürerek her ikisinden de özür diledim, affetmelerini rica ettim. Fakat onlar ısrardan vazgeçmiyorlardı. "Biz sizi bu davete getireceğimize dair söz verdik. Gitmemeniz çok ayıp olur, biz sözümüzü yerine getirememiş durumuna düşeriz" diye söylendiler. Buna rağmen ben asla gitmeyeceğmi bildirdim. Ve kendilerine de şunu söyledim: "Tedbirli olunuz ve hattâ davet saatinden bir saat sonra' gidiniz." Onlar benim bu sözlerime hayret ettiler. Dudak bükerek bir şey anlamadıklarını söylediler. Fakat içlerine de bir şüphe düşmüş olacak ki tedbirli olmaları önerime de uymayı ihmal etmediler.

Halbuki ben konuşurken, bütün suikast planını çoktan öğrenmiştim. Davet, her üçümüzü de öldürmek için hazırlanmıştı. Ben ise buna karşı tertibatımı çoktan aldırmış bulunuyordum. Bu iki yüzlü suikast kumpanyasının planı şöyleydi:

Davet akşamı karargâhlarının bulunduğu çıkmaz sokaktan geçerken, yani davete giderken, sol taraftaki cami mezarlığının duvarı arkasından pusuya düşürülecektim. Burada Kel Ömer, Gebeşli Osman, Çalılıköy'den başka bir Osman ve Tekeşinli bilmem kim bana ateş açacaklardı. Eğer planları başarılı olmazsa sofra başında öldürülecektim.

Bize pusu kuracak olanlar gerçekten cüretli ve çok cesur adamlardı. Komplo başarılı olursa ve onlar işlerini tamamlayabilirlerse kendilerine hem yüklü maaş bağlanacak, hem de ayrıca nakit olarak ödül verilecekti. Garip olan taraf şu ki, bunlar bizim ekmeğimizi yemişlerdi. Özellikle ikisi Genel Savaş sıra-

larında Reşit Bey'in himayesine sığınarak cepheden kurtulmuşlardı. Salihli'de çiftlikte koruculukla uğraşıyorlardı.

Pusu yerinin tam karşısında iki katlı bir han vardı. Burası kuvvetlerimizin erzak deposu gibi kullanılıyordu. Suikast tertibini öğrenince, oraya Halil Efe ve Ali Çavuş namında güvenilir iki arkadaşımın idaresinde on kişiyi bir gün önce gizlice yerleştirmiştim. Suikastçiler mezarlık arkasında pusuya girince, bunlar han pencerelerinden ani bir ateş açarak onları öldüreceklerdi. Bundan sonraki durumun ne olacağı da düşünülmüştü.

Reşit ve Yusuf Beyler yarım saatlik bir gecikme ile yola çıktılar. Fakat onlar sokağa girmeden önce, suikastçiler baskına uğramış, silahlar parlamıştı. Bu yaylım ateşinden sonra bir sokak savaşı başladı. Halil Efe görevini tam zamanında başarmış, suikastçiler daha ilk yaylım ateşinde imha edilmişlerdi. Biraz sonra ben de makineli tüfekle donatılmış olarak maiyetimle birlikte derhal şehre girdim. Zaten şehir, karargâhıma çok yakındı. Bütün endişem, Reşit ve Yusuf Beylerin tehlikeli durumda bulunmalarından ileri geliyordu. Fakat ikisini de selamette buldum. Yüzleri gülüyordu. Yarım saatlik gecikme onları ölümden kurtarmıştı.

Akşam üzeri başlayan şehir içindeki çatışma sabaha kadar sürdü, iki taraf da epey kayıp verdi. Cepheye buradan telefon ettim. Bir süvari müfrezesi istedim. Bu kuvvet geldikten sonra asileri şehrin kenarına sürdük. Orada savunmaya geçtiler. Aynı zamanda Alaşehir'de bulunan asi taraftarlarının imdatlarına geleceğini düşünerek Alaşehir yolunu kestirmiştim.

Bir mahalleye sıkıştırılan asileri her taraftan bir ateş çemberi içine aldığımız sırada, Ahmetli cephesinden bir Yunan müfrezesinin ileri harekete geçtiği haberini aldım. Bu, bizim iki ateş arasında kalmamıza neden olacaktı. Bereket versin, şehirde sıkışanlar ateşkes talebinde bulunmuşlardı. Beni, şehir ilerigelenlerinin araya girmesi değil, cepheden gelen ateşkes teklifini kabule mecbur ediyordu. Bu arada asilerin komutanı olan binbaşı Ah-

met, karargâhında Reşit ve Yusuf Beylerin eline esir düşmüştü. Asilerin ateşkes teklifine razı olduktan sonra şehirden serbestçe çıkıp gitmelerine mani olmadık. Onlar da öylece gittiler.

Şehirde sükûnet sağlanınca ben hemen cepheye gittim. Yunanlılar, "Bin Tepeler"de kanlı bir savaştan sonra Ahmetli'ye çekilmişlerdi. Bunu gördükten sonra yüz elli kadar süvari ile Salihli'ye döndüm. Asileri tutan ve onları bizim aleyhimize teşvik eden iki kişinin evlerine ateş ettirdim. Evlerini yaktım. Ele geçenleri cezalandırıyordum. Müfrezemle geri kalan firari asilerin peşlerine düştüm. Gece, Alaşehir'e gelen ve giden yollara pusular kurdum. Poyraz grubu ile temas eden Alaşehir'den Hacı Mustafa ile dört arkadaşı pusularımıza düştüler. Alaşehirli Mustafa Bey kuvvetlerinin de hazırlandıkları, ancak savunma tertibatı almakta oldukları anlaşılıyordu.

Müfrezem ertesi gün asileri Poyraz dağlarında şiddetle takip etti. Karşı koymaya devam edenlerin evlerini yakıyordum. Nihayet af istediler. *"Silahları ile gelip teslim olurlarsa, affederim"* dedim. Kabul ettiler, teslim oldular. Bunun üzerine de ben Salihli'ye döndüm.

"Alaşehirli Mustafa Bey de gelsin, bize sığınsın" diye haber yolladım. Ancak bazı şartlarım vardı: Cephede bizimle beraber Yunanlılara karşı döğüşmeliydi! Alaşehir'de gadrine uğrayanların tazminatını tamamen vermeli, mallarını iade etmeliydi. Ve bu, onların rızası alınmak suretiyle yerine getirilmeliydi. Alaşehir'de tüyler ürpertici cinayetler işlediğini de işitiyordum.

Mustafa Bey yanıt vermedi, bununla beraber cepheye de gelmedi. Bir gün subayımızın muhafazası altında getirttiğim cephane sandıklarımıza Alaşehir istasyonunda Mustafa Bey'in adamları tarafından el konulduğu haberi geldi. Artık bunların da başı ezilmeliydi! Bu zorunluydu.

Alaşehir, Salihli cephesinden yedi saatlik bir mesafede ve gerimizde bulunuyordu. Son aldığım haberlere göre Afyon tümeninin Alaşehir'deki nokta ve irtibat memuru Gebeş Haydar

Bey adındaki askeri kaymakam ile mülkiye kaymakamı da Mustafa Bey'in rezalet ve cinayetlerine boyun eğmiş, göz yumuyorlardı. Alaşehir'deki milli heyet üyeleri bu durum üzerine birer ikişer Salihli'ye sığınıyorlardı.

Kuvvetlerine çok güvenen Mustafa Bey'e karşı bir akşam üzeri harekete geçtim. Sabaha karşı şehri kuşattım. Doğal olarak Mustafa Bey tertibatsız değildi. Nitekim bir subay komutasında 80 kişilik bir karakol müfrezesiyle karşılaştık. Fakat silah kullanmalarına fırsat bırakmadan tesirsiz hale getirdik. Bu 80 kişiyi hesap edemedikleri bir tertiple böylece yakalamıştık.

Bomba ile donanmış seçkin 150 kişiden oluşan bir hücum müfrezesinin şehre hücum etmesiyle, şehir içinde ve kenarında çatışma başladı. Kuvvetlerinin zayıf düştüğünü görmesi üzerine Mustafa Bey şehrin dağ tarafından kırk kadar maiyetiyle kaçtı. Sonradan öğrendiğime göre Afyonkarahisar'a kadar firar eden Mustafa Bey orada kıyafet değiştirerek soluğu İstanbul'da almış!

Buradaki çatışmayı da kazanmıştım. Asilerin birçoğu yakalanmış, aman dileyenlerin pişmanlıkları kabul olunmuş, askeri kaymakam Gebeş Haydar ile kaza kaymakamı da tevkif edilmişlerdi. Bu isyan belası da böylece kapandı.

İş adli icraat afhasına gelmişti. Afyon'da bulunan tümen komutanı Ömer Lütfü Bey, telgrafla Gebeş Haydar'ın serbest bırakılmasını rica ediyordu. Ricasını kabul edip bıraktım. Kaza kaymakamı da mahkemede beraat etti.

Alaşehir'de, para vermedikleri için yataklarında boğulan karı koca, ırzlarına tecavüzden sonra öldürülüp gömülen kızların ve bazı Alaşehirlilerin cesetlerini gömülü bulundukları yerlerden çıkarttık. Bu arada gasp edilen para ve mücevherler de yine gömüldükleri yerlerden çıkarıldı.

Bütün bunları yapanlar, Mustafa Bey'le adamlarından Alaşehirli reji kolcubaşısı Salih ve yirmi beş kişiydi. Salih ile on adamı çatışma sırasında ele geçirilmişti. Bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da Mustafa Bey'le kaçmışlardı. Cinayet eserlerini

kendi elleriyle kuyulardan çıkarttım. Ondan sonra da idam sehpalarının başına getirttim. Bunlar asılmak suretiyle idama mahkûm olmuşlardı.

İçlerinden en metin görüneni Salih'ti. İp önce bunun boynuna takılacaktı. Cellat bir eliyle Salih'in bağlı koluna yapışmış, diğer eliyle de ipi tutuyordu. Salih'e *"Son sözün nedir, söyle?"* denilince kolcubaşı sandalye üzerine metanetle çıktı ve yüksek sesle şöyle dedi:

"Ey, beni görmeye gelenler! Ben bu cezaya ve bu kötü sona çoktan müstahak olmuştum. Yoldan ve insanlıktan çıkmıştım. Bana insanlık, vatanseverlik telkin edecek yerde yoldan çıkmama neden olanlara da lenet ediniz, komşuluk hakkını helal ediniz."

Salih, sözlerinin bittiğini celladın yüzüne bakarak anlattı ve bunun üzerine ipi çekildi. Bunu diğerlerinin iplerinin çekilmesi izledi.

Bundan sonra teslim olanlardan bir müfreze kurdum ve hemen cepheye gönderdim. O zamanlar için suçu hafif olanlara ceza, cepheye göndermekti. Dört gün sonra kuvvetlerimle Salihli'ye döndüm.

İzmir'den trenle gelen ve geçen yolcuların kontrolüne daha çok önem vermek gerekiyordu. İzmir'den karargâhımı ziyaret etmek için, özel izin isteyen bazı yabancılara izin verdirdim. Tam bu zamanda idik ki, İskoçyalı bir İngiliz albayı ikinci defa Salihli'ye geldi ve karargâhımda iki gün kadar misafir kaldı, döndü.

Yunan genelkurmayı Birgi'yi işgalden sonra Bozdağ cihetinden düşündüğü planını uygulamaya devam ediyordu. Nihayet bazı mühim mevkilerimizi eline geçirdi ve Salihli merkez cephesini sol taraftan tehdide başladı. Edip Bey grubu Üçtepeler'e çekilmiş, merkezden Ahmet'i ve cephemizin sol kanadını korumaya çalışıyordu. Bu arada, karargâhı Afyon'da bulunan düzenli tümenin komutanlarından kaymakam Ömer Lütfü Bey'den de yardım görmeye başlamıştık. Yunan birliklerinin al-

dıkları son tehditkâr durum üzerine, süvari kaymakamlarından Arif Bey'in komutasında bir piyade müfrezesini yardımımıza gönderdi. Bu müfrezeyi Salihli merkez cephesinin sol kanadını tehdit eden ve Bozdağ yaylasını işgal etmiş bulunan Yunanlıların karşısına sevkettim.

Fakat, önce görevini iyi yerine getiren Arif Bey'in birkaç gün sonra bir Yunan hücumu karşısında savunma noktalarını bırakarak Alaşehir'e çekildiği haberini aldım.

Doğal olarak bu ricat Yunanlıların işine çok yaramıştı. İlerleyen ve cephemizin sol geri kanadına düşen Yunan süvarileri ile keşif birliğimiz arasında Salihli'nin doğu ve yakın istikametinde çatışma başladı. Bunu hayretle gördük. Bu süvariler aynı gün püskürtüldü ise de, daha gerilerde geceden hakim noktaları ellerine geçirmiş bulunan düşmanın piyade birlikleri yerlerinde sebatla mukavemet ettiler. On beş kilometre ilerdeki Ahmetli cephemizi tehlikede bırakmış olduklarından, ova kısmını savunan birliklerimizi geri çekmeye mecbur kaldık. Hattâ bir müddet için Salihli'yi bile boşaltmaya mecburiyet hasıl olduysa da, geride tuttuğumuz hattın tehlikesi karşısında düşman birlikleri şehre giremediler.

O günlerde Alaşehir'e gelmiş olan Ömer Lütfü Bey'e bir telgraf çekerek, Arif Bey'in kaçışından dolayı tevkifi gerektiğini bildirdim. Ömer Lütfü Bey bunun üzerine karargâhıma geldi, aldığım vaziyetin iyi olduğunu söyledi. O da kaymakam Arif Bey'in cepheden kaçışına teessüf ediyordu. Müfrezesiyle kaçan ve bu zor durumu yaratan Arif Bey'in tevkifine hâl ve durum gereği yanaşamayacağını ifade ediyordu. Halbuki ben daima bu gibi hoşgörülerin aleyhinde bir ruh ve fikir sahibi idim. Ve emsaline ibret olması için hata sahiplerinin derhal cezalandırılması fikrini savunurdum. Bununla beraber Ömer Lütfü Bey'in sözlerine karşı ses çıkarmadım. Çünkü karşımızda düşman vardı, kaybedilecek fırsatların telafisi lâzımdı. Birlikte hareket ederek Salihli şehrini yakından tehdit eden Yunan birliklerini ricata

mecbur ettik. Bir gün sonra da beraberce şehre girdik. Bu sefer şehrin beş kilometre güneyinde savunma hatlarımızı teşkil ettik. Fakat gerek Yunanlıların ve gerek karşılarında bizim tuttuğumuz hatlar ve askeri durum her iki taraf için emniyet verici halde değildi. Bintepe grubumuz eski durumunu koruyor, Yunan hatlarını daima yan ateş altında tutuyordu.

Beri yanda ise Salihli şehri bile düşman top mermilerinin tesiri altındaydı. Düşen mermiler tahribat yapıyordu. Yunanlılar yan ateşten kurtulmak amacıyla birkaç gün sonra Papaslı tarafından Bintepe grubumuza karşı taarruza geçtiler. Şiddetli ve kanlı bir savaş ile bu taarruzu kırdık. Düşman birlikleri geri sürüldü. Bintepe grubu ile ova cephemiz arasındaki Gediz nehri bir fasıla ve engel teşkil ediyordu. Başarısızlıkları üzerine Yunanlılar Sart hattını kendiliklerinden bıraktılar, ova kısmından da Ahmetli ve Mersin dere hattına çekildiler. Bu, eski vaziyetlerine girişleri demekti. Bozdağ güney yaylalarını ise daha bir müddet bırakmadılar.

Anzavur Ahmet:

Bu sıralarda İstanbul Hükümeti adına Anadolu'da seçim sona ermiş, milletvekilleri İstanbul'da toplanmak üzereydiler. Kardeşim Reşit Bey de Manisa milletvekili seçilmişti. Ve İstanbul'a hareket etmişti. Tümen komutanı Ömer Lütfü Bey de görevinden ayrılmıştı. Yerine genelkurmay kaymakamlarından Aşır Bey tümen komutanlığına tayin edilerek gönderilmişti. Tümeni de Afyon'dan Alaşehir'e nakledilmişti. Bu, düzenli bir tümenin ilk olarak cephemize yaklaştırılması demekti ve bu tümen cephemizin yedek kuvvetini teşkil ediyordu.

İstanbul'da Meclis-i Mebusan çok devam edemedi. Yabancı işgal kumandanlığının fiil müdahalesiyle 16 Mart 1920'de dağıtıldı. İşgal kuvvetleri bir yandan Meclis-i Mebusan'ı dağıtırken,

Vahdettin'in iradesiyle tekrar sadrazam olan Damat Ferit, hükümetine Şeyhülislam olarak aldığı Dürri Zade Abdullah Efendi'ye, Kuvayı Milliyecilerin eşkiya olduklarına dair fetva çıkartmış, bunu çoğaltarak her tarafa dağıtmış bulunuyordu. Ve Anadolu'ya da on binlerce fetva sureti gelmişti.

İstanbul Hükümeti, halkı milli hareket aleyhine tahrik ve teşvik ediyor, bir yandan da Anzavur Ahmet'i, Marmara'nın güney bölgesine sevketmiş bulunuyordu. Bununla milli kuvvetler cephesinin kuzeyden ve arkadan tehdit altına girmesi tehlikesi başgösteriyordu. Anzavur ilk olarak Biga ve civarını kolaylıkla işgal etti. Ve Biga'da teşkilat vücuda getirmekle meşgul bulunan eski Edremit kaymakamı Hamdi Bey'i, ve arkadaşlarını öldürttü. Hamdi Bey Biga'ya teşkilat kurmak üzere gönderilmiş bulunuyordu. Kara Hasan adında birisi, etrafına topladığı bazı kimselerle bu mıntıkaya hâkim olmuştu. Hem milli kuvvetlere, hem de İstanbul Hükümeti'ne taraftar göründü. Meslek sız bir insandı. Hamdi Bey ise, Ayva şehrini Yunanlılara karşı savunan kaymakamlardan biriydi. Biga'ya gidince önce Kara Hasan'ı temizlemiş, şehri onun şerrinden kurtarmıştı. Bir ara bir miktar maiyetiyle Gelibolu'ya da geçerek Fransızların işgali altında bulunan Osmanlı askeri silah depolarını basmış, hayli silah ve cephaneyi Biga'ya geçirmeyi başarmıştı. Anzavur Biga'ya doğru yürürken bütün bu silah ve cephaneleri yaktırmış. Anzavur ile savaşında yenilip de esir düşünce öldürülmüştü.

Yine bu sıralarda İstanbul'da Süleyman Şefik Paşa'nın komutasında Halife ordusu Kuvayı İnzibatiye, teşkil olunarak İzmir'e gönderilmiş, asker ve sivil bir kısım insanlar, yine Ferit Paşa Hükümeti tarafından Anadolu'ya teşkilat için yollanmıştı. Yabancıların bu teşkilatın vücuda getirilmesi için Bab-ı Âli emrine bir milyon verdikleri söyleniyordu.

Anadolu'ya dağıtılan teşkilatçı kişilerin yer yer isyanlar çıkartmayı başardıkları görüldü. Ve bu ayaklanmalar kısa zamanda büyümek ve yayılmak eğilimini gösterdi. Durum zorlaşıyor-

du. Ankara'da yeni toplanan Millet Meclisi, diğer taraftan cephelerde Yunanlılara karşı döğüşen milli kuvvetler birbirlerine yardım etmek suretiyle isyanları bastırmak için ellerinden gelen bütün çabaları esirgemiyorlardı. Fakat bu isyanların söndürülmesi mümkün olmuyor, tersine Anadolu vatansever hareketini dehşete salıyordu. Her tarafta endişe ve telaş vardı. Benden yardım isteyen telgraflar karşısında işin dehşetini görüyordum ve moralim sarsılıyordu.

İsyanların en kuvvetlisi Güney Marmara mıntıkasındaydı. Burada İstanbul'dan gönderilen teşkilatçı şahıslar rollerini iyi başarmışlardı. İzmit, Adapazarı, Gerede, Düzce, Mudurnu, Bolu isyan mıntıkasında idi. İzmit'e gönderilen Kuvayı İnzibatiye de buradaki isyanı takviye ediyordu. Diğer bazı yerlerde de isyan belirtileri vardı. Suriye sınırında aşiret reisi İbrahim Paşazadeler ayaklanmıştı. Fakat bu isyan Viranşehir kaymakamı Hüseyin Bey tarafından genişlemesine meydan verilmeden bastırıldı.

Biga'yı ve civarını ele geçirmiş bulunan Anzavur'un üzerine Balıkesir ve Bandırma'dan Yusuf İzzet Paşa kolordusundan yedi bin kişilik bir kuvvet gönderilmişse de, bu kuvvet yenilmiş, toplarını Anzavur'a bırakarak ricat etmiş, kuvvetin başında bulunan kurmay binbaşı Derviş Bey ile süvari kaymakamı Süleyman Sami Bey, pek az bir maiyetleriyle Balıkesir'e dönmüşlerdi.

Bu başarı Anzavur'a büyük bir cesaret vermişti. Bu sırada kuzey cephesi komutanı albay Kâzım Bey (General Kâzım Özalp. *Edn.*)'in komutasında dört yüz mevcutlu bir süvari müfrrezesini Salihli'den Balıkesir'e yolladım. Benim cepheden ayrılıp Anzavur üzerine yürümem isteğini ise yerine getiremiyordum. Bunu geciktiren neden şuydu: Salihli cephesinin kuruluşundan beri fiilen dayanacak yerleri bulunan Uşak, Kula, Demirci, Borlu, Alaşehir vs. Müdafaa-i Milliye cemiyetleri benim cepheden ayrılmamamı istiyorlardı. Sekiz ay önce Anzavur'un birinci isyan hadisesi sırasında cepheden bir buçuk ay kadar ayrılışım üzerine, Yunanlılar Salihli cephesine mevzii bir taarruz-

da bulunmuşlar, hem cepheyi ve hem de gerisini tehdit etmişlerdi. Bu arada bir iki başarı da elde etmişlerdi.

Kuzey cephemiz ve 28. tümen komutanı albay Kâzım Bey'den acil ve şifreli bir telgraf aldım, şöyle diyordu:

Salihli komutanı Ethem Beyefendi'ye

10 Mart 1920

Her tarafta, hattâ cephemize yakın ve geri mıntıkalarında vaziyet had ve vahim bir şekil almıştır. Biga civarında kuvvetlerimizi bozmayı başaran Anzavur melunu birkaç gün önce Gönen üzerine ilerleyerek kaymakam Rahmi Bey alayını yenmiş, alay komutanı Rahmi dahil olduğu halde bazı subayların şehit olması üzerine alay dağılmış, diğer asiler Gönen şehrine ve civarına hakim olmuşlardır. Anzavur, bu sefer ustaca ve kurnazca hareket ediyor. Esir ettiği subayları ve askerleri halife adına yemin ettiriyor, sonra serbest bırakıyor. Böylelikle zihinlerini karıştırıyor ve Kuvayı Milliye aleyhine tahrik ediyor. Durumu tehlikeli gören kolordu komutanımız Yusuf İzzet Paşa Bandırma'dan çekilmiş, Anzavur ise direnmesiz bulduğu Bandırma'ya girmiştir. Hattâ Bandırma'da kalan bazı subaylar ve bir kısım halk tarafından Anzavur karşılanmıştır.

Anzavur kuvvetleri şimdi iki koldan Bandırma üzerine yönelmişlerdir. Bir kolu Balya istikametinde ilerlemektedir. Bu kuvvetler Gavur İmam'ın komutasındadır. Bunların karşısında Edip Bey, kuvvetlerinin maneviyatsızlığından sızlanmaktadır. Diğer koldan yani bizzat Anzavur'un emrinde bulunan asilerin bir müfrezesi dün Karacabey'i işgal etmiştir.

Yusuf İzzet Paşa ile çekilmeyen ve Bandırma'da kalan bazı subayların tümenime katılmaları gerektiğini, aksi taktirde şiddetle cezalandırılacaklarını kendilerine bildirdim. Ben civardaki birlikleri Balıkesir'e toplamakla meşgulüm. Yusuf İzzet Pa-

şa'nın Bursa'ya ani olarak çekilişi, tümenimizin durumunu tehlikeye düşürdüğü gibi bu, moral üzerinde de fena tesirler yaratmıştır. Bize, ne Bekir Sami Bey tümeninden, ne de bir başka taraftan yardım olanağı olmadığını biliniz.

Asilerin Balıkesir'i ellerine geçirmeleri, Yunanlılarla ilişki kurmalarına olanak sağlayacaktı ki, bunun ne kadar vahim bir sonuç doğuracağını tahmin edebilirsiniz. Gerçi ben son itaat eden neferim kalıncaya kadar döğüşeceğim. Vaziyeti Balıkesir'de savunmaya ve öyle bir hale meydan vermemeye çalışacağım. Çünkü amaç kişisel şeref değil, müşterek ve mukaddes bir davadır. Durum tehlikelidir. Bu yüzden bizzat ve herhalde kâfi bir kuvvetle ve süratle Balıkesir'e hareket ediniz. Kuvvetlerinizin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür. Ve süratle gelmenize yardım eder. Telgraf başında kabul yanıtınızı bekliyorum.

Bu telgrafı aldıktan iki gün sonra karargâhımla Salihli'den ayrıldım. Kuvvetlerimi trenle kısım kısım Balıkesir'e sevkettim. Kardeşim Tevfik Bey ile bazı subaylarım da kuvvetlerim arasındaydılar. Bir kısım kuvvetlerimi de alay komutanı Aşır Bey'in doğrudan komutasına bıraktım.

Balıkesir'e vardıktan sonra yayılmakta olan isyanlar hakkında aldığım resmi ve özel bilgilere göre, durum çok ağır, tehlike büyüktü. Bir an önce Anzavur kuvvetlerini yenip dağıtmakla, diğer mıntıkalardaki asilerin de maneviyatları kırılacaktı. Durum o kadar feciydi ki, Balıkesir'in içinde bile Anzavurun lehinde propagandalar yapılıyor, kamuoyu zehirleniyordu. Bu arada Anzavur'u karşılamak üzere gizli hazırlıklar da bulunuyordu. Bunlardan Anzavur haberdar edilmişti bile!

Balıkesir'de ancak iki gün kalabildim. Fazla zaman geçirmeye imkân yoktu. Albay Kâzım Bey ile birlikte birliklerimizi teftiş ettikten sonra, Balıkesir'den Susurluk'a gitmek üzere ayrıldık. Bu sırada Anzavur, Karacabey'i işgalden sonra ilerleyerek Kirmastı kasabasını savunmaya memur ve 56. tümene men-

sup kaymakam Osman Bey'in alayı ile çarpışarak dağıtmış, Kirmastı'ya girmiş ve daha da ilerlemişti.

Albay Kâzım Bey, Anzavur kuvvetleriyle savaşı doğrudan doğruya benim yönetmemi teklif etti, kabul ettim. Kendisi ufak bir müfrezeyle sol ve geri kanadımıza düşen Manyas isyan mıntıkasından gelmesi mümkün tehlikeye karşı örtme ve emniyet görevini yapmak üzere geride kaldı. Ömerköy istasyonu merkez olmak üzere gerekli yerleri tutacaktı. Albay Kâzım Bey, tümenine mensup birliklerin çoğunu, Susurluk'a emrime göndermişti. Susurluk'a varışımızın ertesi sabahı, Anzavur kuvvetleriyle temasa gelmek ve savaşa tutuşmak için, Susurluk'un kuzeydoğusuna sevkettiğim ileri birliklerimizin sevk ve komutasını büyük kardeşim Tevfik Bey üzerine almıştı. Şehrin 4-5 kilometre kuzeydoğusunda Taşköprü hattında Anzavur kuvvetleriyle karşılaşıldı. Savaş, gün doğarken başlamıştı. Anzavur kuvvetlerinde mitralyöz ve top vardı. Kanlı mücadele gittikçe şiddetlendi. Aralıksız 9-10 saat sürdü. Şüphesiz iki taraf da top ve mitralyözlerini kullanıyor, bütün kuvvet ve varlığını sarfediyor, hasmını yenmek hususunda elinden gelen gayreti sarfediyordu.

Sonuçta Anzavur kuvvetleri fena halde bozuldu, dağıldı. Top ve mitralyözleri elimize geçti. Bu derece hezimetleri süvarilerimin arkadan yıldırım gibi üzerlerine saldırmalarıyla gerçekleşti. Anzavur'un kuvvetlerinden bir kısmını esir etmiştik. Bir kısmı da sonradan pişman olarak bize katıldılar. Bu savaş sırasında paşalığa terfi ettiğini öğrendiğim Anzavur ise altı arkadaşıyla Bandırma'ya doğru kaçtı ve yakasını kurtarabildi.

Anzavur Paşa'nın bizim elimizden yakasını kurtarmasıyla tehlike bitmiş sayılmazdı. Zira, ellerine geçirdikleri mıntıka çok genişti. Çanakkale dahil -Bursa'nın içi hariç- bütün Güney Marmara mıntıkası işgalleri altındaydı. Bandırma'da bulunan kolordunun mühimmat depolarını da almıştı. Bu itibarla kaçtığı yerlerde bu mühimmattan ve zehirlediği insanlardan faydalanır ve yine karşımıza çıkabilirdi. Buna meydan bırakmamak gere-

kirdi. Ceza birliklerimiz süratle takiplerine devam etmeliydi. Birliklerimiz bu önemli görevini yapmakta kusur etmedi. Ceza kuvvetleri Kirmastı ve Karacabey şehri ve yöresinin emniyet ve asayişini geriye bıraktığı ufak müfrezelerle iade ve temin ederken, büyük kuvvetler süratle Bandırma'ya girdiler. Sokak savaşlarıyla yeniden toplanmaya başlayan Anzavur kuvvetlerini dağıttılar, Bandırma'yı geri aldılar. Anzavur buradan da, on kişilik maiyetiyle atlı olarak Gönen ve Biga istikametine kaçtı.

Kirmastı'da geçen garip bir olayı burada nakledeyim:

Anzavur, Taşköprü hezimetinden sonra, Kirmastı önünde ileri müfrezelerimize karşı direnirken, kardeşim bunları yenerek şehre girmiş, şehri ikiye ayıran köprü üzerinde kurulmuş üç sehpa görmüş. Bunların altında da, Anzavur'un divan-ı harbi tarafından idama mahkûm edilen üç kişi elleri kolları bağlı durmaktadır. Bunlardan biri kuvvetlerimizden olup Anzavur'a esir düşenlerdendir. Kardeşim Tevfik Bey, her üçünün de yarım saat önce idama mahkûm edildiklerini, divan-ı harp heyetinin henüz şehirde bulunduğunu öğrenmiş, araştırma sonunda da divan-ı harp heyeti ele geçirilmiştir. Bu heyetin reisi askeri kaymakamlardan Tatar Hasan Bey'dir. Genel Savaş sırasında Bandırma'da rüşvet suçundan dolayı askerlik mesleğinden uzaklaştırılmıştır. Bu uzaklaştırma kararını veren de ağabeyim Tevfik Bey'dir. Kendisini görünce, artık uzun uzadıya inceleme gereği duymadan, aynı sehpada idam ettirmiştir. Tatar Hasan'ın ipini, yarım saat önce idama mahkûm ettiği üç kişiden biri çekmiştir.

Susurluk başarısından sonra albay Kâzım Bey memmun olarak Balıkesir'e dönmüştü. Tümenine mensup emrime vermiş olduğu taburları da kendisine yolladım. Zaten bu taburları savaşa sokmamıştım.

Bandırma'yı da almak bizim için pek zor olmadı. Ancak burada karşımıza başka çapraşık bir sorun çıkmıştı.

Anzavurcuların bir kısmı Bandırma hezimeti üzerine, limanda demirli bulanan galip devletlere ait bir savaş gemisine sığınmış-

lardı. Kaçarlarken birdikleri sandallardan sahildeki takipçilerimize karşı ateş açınca, bizimkiler de karşılık vermişlerdi. Müfrezemizin hedefini şaşıran bazı mermileri kısmen bazı gemilere ve gemilerin güvertelerinde bulunan mürettabatına isabet etmişti.

Filo komutanı bunu tarafımızdan bilerek yapılmış bir hareket kabul edip filosuna emir vermiş, şehre ve bize karşı tehdit edici vaziyet aldırmıştı. Aynı zamanda tercümanını bana göndererek kendi gemilerine silah atışımızın nedenini öğrenmek istemişti. Amiralin bizim işlerimize karışmasını gerektiren bir başka neden daha görülüyordu. O da şuydu:

Anzavur'un milli kuvvetlere karşı başarılarına ödül olmak üzere paşalığını bildirmek amacıyla İstanbul'dan gelen dört subaylık özel bir heyet, Anzavur'un Susurluk yenilgisi üzerine Bandırma'ya dönmüş, burada da arkadan yetişen takip müfrezelerimiz tarafından üçü yakalanarak aynı gün seyyar divan-ı harbimiz tarafından verilen karar üzerine Bandırma Belediye Meydanı'nda idam edilmişlerdir. İngiliz amirali, bu idamlara engel olmak üzere çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da, bu müdahalesi dikkate alınmayarak, idam hükümleri infaz olunmuştur.

Tercüman, amiralin benimle konuşmak istediğini bildirdi. Gemide bir çay ziyafetine davet ediliyordum. Buna karşılık, denizden çok korktuğumu, kendisi ile sahildeki hükümet konağında konuşacağımı, tenezzül ederse teşrif etmesini rica ettim. Amiral bunu kabul edip sahile çıktı ve konaktaki buluşmamızda aramızda şu konuşma geçti:

Amiral: *Sahillerinizdeki görevimiz, antlaşma hükümleri gereğince teftiş ve hıristiyan ahalinin can ve mallarına bir tecavüz vuku bulup bulmadığını anlamak, üst makamlarımıza bilgi vermekle beraber, bu tecavüze engel de olmaktır. Komutanızdaki birliklerin Bandırma'yı işgali çarpışma ile olmasına rağmen, askerlerinizin silahlı karşıtlarınızdan başkasına tecavüz etmemesi, heyecanı yatıştırmıştır. Asayişe önem vermeleri ise takdire şayan*

görülmüştür. Çatışma sırasında denizcilerimize isabet eden mermilerin kasıtlı atılmadığına dair özür dilemenizi de kabul ediyorum. Şunu da bildirmek isterim ki, savaş gemilerimize sığınan hasımlarınızı kabul ve himaye etmek medeni görevimizdir. Onların yerinde sizler olsaydınız aynı muameleyi görecektiniz.

Ben: *Takdirinize teşekkür ederim ve az hata etmekle iftihar ederim. Milli gururumuzu çiğnemek isteyen istila ordularına karşı milli varlığını ve bağımsızlığını korumaya azimli bulunan bu millet pek haklı olarak galeyandadır. Milletin bu meşru savunmasını ihlâl için hâkimiyeti İstanbul'la sınırlı, daha doğrusu esareti kabul etmiş Bab-ı Âli hükümetinin bize saldırttığı gayesizler, hiçbir zaman milleti azminden çevirememeyecektir. Genel Savaş'ın acı sonucu olarak elimizde kalan topraklarda anarşi yaratmaya gayret eden bir fesat zümresini siyasi mülteci olarak himaye etmeniz doğru olmasa gerek. Amiral cenapları bizim onlardan korkumuz yoktur.*

Bundan sonra amiralle el sıkışarak ayrıldık. Ve ertesi gün Bandırma'dan birliklerimle ayrıldım. Edincik ve Gönen'e direniş görmeden girdim ve geçtim. Çünkü Anzavur'un izini bulmuş ve takibine koyulmuştum. Üçüncü gün Anzavur'un Biga civarında kurduğu savunma hattında tekrar savaşa tutuştuk. Anzavur burada üç saatten fazla dayanamadı. Hile ve çevirme harekâtlarımız karşısında yine hezimet başgösterdi. Kuvvetinin bir kısmını esir aldık. Geri kalanı perişan bir halde dağıldı, yeni toplar ele geçirdik. Anzavur yine yakasını kurtarmıştı. Karabiga limanında demirli bulunan yabancı filosu arasındaki bir İstanbul vapuruna binerek İstanbul'a kaçmıştı.

Cezalandırma kuvvetlerimiz bu direnişi de dağıttıktan sonra, o bölgede adli icraatı yaparken, diğer taraftan da Gavur İmam'ı takibe koyulmuş, Ezine taraflarında yakalayarak hepsini tepelemiş, son bir sahra topunu da almıştık. Anzavur'dan aldığımız silah ve mühimmatın miktarı bir kolorduyu silahlandırabilecek miktardaydı. Bunların çoğunu arabalarla Biga'dan Balıkesir'e

ve diğer gereken mıntıka komutanlarına gönderttim. Bir kısmıyla da birliklerimize yeni müfrezeler ilave ederek onları silahlandırdım. Adil ve müsamahasız olan icraatımız sonucu geçici olarak karargâh kurduğum Biga şehrine de kapsamlı bir af ilan ettirdim.

Artık herkes işine gücüne dönmüştü. Bir taraftan da Ankara'ya gönderilmek üzere milletvekili seçimlerine girişilmişti. Tam bu sırada Genelkurmay Başkanı Albay İsmet Bey'in (İsmet İnönü. Ed.) beni telgraf başına çağırttığı haberi geldi Bunun üzerine Biga telgrafhanesine gittim. Aramızda şöyle bir görüşme geçti:

İsmet Bey: *Merhaba Ethem Bey, nasılsınız, iyisiniz inşallah. Gazanız mübarek olsun.*

Ben: *Merhaba efendim. Teşekkür ederim. Ben iyiyim, siz nasılsınız?*

İsmet Bey: *Genel durumumuz iyi değil. Mustafa Kemal Paşa ve Reşit Bey yanımdalar. Makine başındayız. Size genel durumu izah ederken bazı acı haberler de vereceğim.*

Ben: *Söyleyiniz efendim. Acı da olsa gerçeği bilmek daha iyidir.*

İsmet Bey: *Sizinle şu görüşmeyi temin edebilmek için çok zorluğa uğradık. Bazı yerlerde şimendifer tellerinden yararlanıldı. Birçok yerlerle irtibatımız hemen hemen yoktur. Merkezde ise kuvvetimiz kalmadı. Albay Mahmut Bey tümeni Hendek Boğazı'ndan Düzce'ye geçerken, asilerin hücumuna uğradı.*

Mahmut Bey ve bazı subayları şehit ve bir kısmı da esir düştü. Tümenin silahları, mühimmatı ve hayvanları asilere geçti.

Ankara'nın kuzeybatı cihetindeki diğer isyan sahasına gönderdiğimiz kaymakam Arif Bey'in komutasındaki bir müfrezemize ait felaket haberi de geldi: Arif Bey önce asilere karşı Gerede'de bir iki mevzi başarı elde etmişti. Fakat sonraki yenilgi üzerine Ankara'ya doğru çekilirken, bir suikaste kurban gitti.

Müfrezesinden bir kısmı isyancılara katıldı, bir kısmı da dağıldı. Geyve Boğazı'nı asilere karşı savunan 22. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'nın da durumu tehlike göstermekte ve günden güne sıkıştırılmaktadır.

Böyle bir sırada başarınız büyük bir güzel tesadüftür. Sizi tebrik ederiz. Bulunduğunuz yerde ikinci derecedeki işleri tümen komutanı Kâzım Bey'e bırakarak en kestirme yolla ve süvari birliklerinizle birlikte Geyve Boğazı'nda Ali Fuat Paşa'nın yardımına koşmanızı rica ederiz. Durumu Ali Fuat Paşa'ya bildirmek için sizin onayınızı bekliyoruz.

19 Nisan 1920 tarihindeki bu görüşmeye karşı karar ve yanıtım şu oldu:

"Yarın Geyve'ye hareket edeceğim."

Nitekim öyle de yaptım. Öte yandan albay Kâzım Bey'e de meseleyi telgrafta bildirdim. Biga mutasarrıflığına (Tanzimattan sonra yönetim bölümlerinde ilçeyle il arasındaki idare birimi. *Edn.*) da Balıkesir'de bulunan jandarma albaylarından Avni Bey'in gönderilmesini istedim, ki Gönen'de kendisiyle karşılaştım.

Gönen'den geçtikten sonra yolumuza sapa düşmesine rağmen, Manyas mıntıkasına uğramak ve orada nezaretim altında icraatta bulunmak zorunluydu. Çünkü bu havaliye Susurluk savaşından kaçan ve Anzavur'dan ayrı düşen kimseler sığınmışlardı. Bu Anzavur döküntüleri, benim Anzavur'dan korkarak Manyas'a girmediğimi yayarak halkı tehdit ve teşciyle ayaklanma hazırlığına girişmişlerdi. Bunlara hadlerini bildirmek istiyordum. Kendilerini merhametsizce cezalandırmak kararlılığındaydım. İşte bu amaç ve mecburiyetle Biga'dan Gönen'e vardığım zaman albay Kâzım Bey'e şu telgrafı çektim:

"Ufak iken büyük olmak ihtimalini taşıyan Manyas muhitini cezalandırmak için Gönen'den oraya hareket ettim. Buranın kuzey ve doğu cihetlerini sıkı kordon altına aldırınız."

Albay Kâzım Bey gerekli noktalara müfrezeler gönderirken, biz de kuvvetlerimizle ve bir gece yürüyüşle batı yönünden Manyas'a girdik. Hemen icraata başladık. İki gün süren tazyikimiz sonucunda at ve silahlarıyla 600 kişi bize sığındı ve katıldı. Ben asıl reislerini arıyordum. Bunlardan bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da kaçmayı başarmıştı. Sayıları 40-50 olan bu kaçaklar Karacabey'e bağlı Emreler köyünde babamın evini, diğer emlâkini ve değirmenlerini yaktılar, çiftlikte buldukları 3-4 adamımızı öldürdüler ve İstanbul'a firar ettiler.

Manyas'da bize teslim olanlardan kurduğum süvari müfrezesiyle toplam kuvvetim 5000 kişiyi geçiyordu. Yeni süvari müfrezesinin başına arkadaşlarımdan Şevket Bey'i komutan tayin ettim. 500 mevcutlu piyade taburundan başka, diğer kuvvetlerimin hepsi atlı idiler, teçhizatları mükemmeldi. Edip Bey müfrezesini Biga civarında bırakmıştım.

Manyas'a varışımızın üçüncü günü sabahleyin erkenden Bursa'ya doğru yola çıktık. Karacabey kazası merkezinde geceledik. Burada Balıkesir heyet-i merkeziye üyelerinden Vehbi Bey ile Karacabey eşrafından bazı kimseleri bir arada buldum. Vehbi Bey, Karacabey'de yardım toplamaya gelmişti. Kendisine Karacabeyli zenginlerin nasıl davrandıklarını sordum. Elindeki bir listeyi bana uzattı. Bazılarını şahsen tanıdığım kimselerin isimlerini dikkatlice gözden geçirince gördüm ki, buranın en zengin adamlarından biri olan Arnavut Galip Paşa'nın ismi hizasında 150 rakamı yazılıydı. Bu paranın altın mı, yoksa kağıt mı olduğunu sordum. Vehbi Bey: *"Nerede altın verecek hamiyetli zengin"* diye hayıflandı. Paranın hepsi kağıttı. Vehbi Bey bunları toplarken bile itirazlarla karşılaştığını, bin minnetle bu rakamları kabul ettirebildiğini bana gizlice söyledi. Halbuki milli kuvvetler adına böyle bir yardım teklifiyle Karacabeyliler ilk kez karşılaşıyorlardı.

Galip Paşa toplulukta hazır bulunuyordu. Kendisine dedim ki:

"Paşa, bu, her zamandan çok himmet, hamiyet ve gayret zamanıdır. Millet yaşamak ve bağımsızlığını korumak uğruna kan ve ateş içinde çırpınıyor. Böyle bir zamanda herkes, vatanın selameti ve kurtuluşu için varlığını feda etmelidir. Sen ise, teessüfle görüyorum ki, servetçe senden çok aşağı durumda olanlara fena bir örnek olmakta devam ve ısrar ediyorsun. Kaldı ki ben senin geçmişini de ve seni de pek iyi biliyorum. Haksız bir davayı kazanmak için onbinlerce lira rüşvet veren bir adamsın. 50 lira gibi az bir parayı İstanbul birahanelerinde, Bursa'da bir gecede harcayan hovarda bir insansın. Vatan uğrunda bu cimriliğin hayret ve nefrete şayan değil midir?"

Galip Paşa bu sözlerime çok sinirlendi. Fakat bunu belli etmemeye çalışarak şu yanıtı verdi:

"Beyim bu bir yardımdır. Ve yardım da arzuya ve isteğe bağlıdır. Ve ben de fazlasını veremem."

Galip Paşa'nın bu sözüne fena halde kızdım ve hemen yanımda duran adamlarıma kendisini tevkif edip götürmelerini emrettim. Paşa telaş ve korku içinde dışarı çıkarıldı. Bir gece hapiste kaldı. Ertesi sabah erkenden kendisinin işlerine bakan bir adam beni gelip gördü ve Paşanın namına 5 bin lirayı teslim etti. Bu parayı aldım. Adamına bir makbuz verdim. Bunun üzerine Paşanın da serbest bırakılınasını bildirdim.

Karacabey'deki dinlenmeden sonra cebri yürüyüşe geçip akşam üzeri Bursa'ya vardık. Piyade hücum taburumuz Karacabey'den itibaren beygir arabalarıyla bize yetişebiliyorlardı. Arzum, birliklerime Bursa'da iki gün olsun istirahat vermekti. Ben, bu düşüncedeyken, Ali Fuat Paşa'dan aldığım bir telgraf bütün düşünce ve planlarımı alt üst etti. Paşa, müfrezelerin dinlenme ihtiyacını kabul etmekle beraber, durumun vehameti dolayısıyla durmaksızın Geyve'ye ulaşmamızı istiyordu.

Bu mühim şifrenin tarihi 27 Nisan 1920'ydi. 27-28 Nisan gecesi Ali Fuat Paşa'ya şu telgrafla yanıt verdim:

Yarın Bursa'da bize katılmasını beklediğim bir müfrezenin gelişini müteakip Bursa'dan Geyve'ye hemen hareket edeceğim.

Salihli Cephesi ve Kuvayı Tedibiye Komutanı
Ethem.

Ertesi gün Bursa'dan ayrılarak Geyve'ye vardık. Aynı gece Ali Fuat Paşa ile görüştüm. Kendisinden aldığım bilgi üzerine arkadaşlarımla da müzakerede bulundum. Karşı taraftaki Halife ordusu Geyve Boğazı'na hâkim bir durum almak üzereydi. Arkadaşlarımızla vardığımız sonuç, bunlara karşı hemen ertesi sabah taarruza geçmekti. Bunu Ali Fuat Paşa'ya da söyledim. Paşa ise, böyle acele bir taarruzun başarısından tamamıyla, şüphe ediyordu. Ankara'da Genelkurmayın başka bir plan ve kararından bahsediyordu. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı İsmet ve Mustafa Kemal Paşa ile geceleyin telgraf başında görüştük. Onların plan ve kararları şöyleydi:

Onlar Boğaz'dan doğrudan doğruya saldırıya geçmemize taraftar değildiler. Yön değiştirmemiz ve 3 günlük bir yüyüşten sonra isyan bölgesinin kuzeydoğu tarafından ve Ankara yönünden hücum etmemiz daha doğru olacaktı. Bu plan bizim için de nispeten daha tehlikesizdi. Fakat kuvvetlerimiz iki gün cebri yürüyüşte bulunurken karşımızdaki hasımlarımız Geyve Boğazı'nı tamamen ele geçirebilirlerdi ve biz onlara bu yürüyüşümüz müddetince fırsat vermiş olurduk. Taarruz bizim için ağır kayıplara neden olsa da süratli ve kati teşebbüse ve cürete mutlak ihtiyaç vardı. Bundan başka her fırsattan yararlanmaya hazır olan Yunan işgal ordusunu ve onun karşısında bıraktığımız boşluğu da hesaba katmak günün zaruret ve gereklerindendi. Ben bu düşüncelerime dayanarak taarruzda ısrar ettim.

Sonuçta bunu onlara da kabul ettirdim ve ertesi sabah erkenden Geyve Boğazı'nın bulunduğumuz güney giriş noktasından itibaren gerekli emniyet tertibatı ile kuvvetlerimi, Kuvayı İnzi-

batiye, yani Halife birlikleriyle yardımcısı olan başıbozuklar üzerine taarruza geçirdim. Boğazın batı çıkış noktasında şiddetli bir karşı koymaya rağmen kuvvetlerim hasımlarını bozguna uğrattılar ve bu ilk başarı sırasında bize karşı kullanılan iki dağ topuyla çeşitli makineli tüfekler, bir bölük sayısında esirle birlikte elimize geçti. Birliklerimiz takiplerine ufak tefek karşı koymaları kırarak, durmaksızın devam etti. Düşman tam bozguna uğramıştı. Elimize yeniden bol miktarda mühimmat ve silah geçmiş bulunuyordu. Akşam üzeri Adapazarı ile Sapanca ve civarları da temizlenmişti.

Çarpışmada Kuvayı İnzibatiye'ye mensup bir kısım subaylarla asi reisleri yakalanıp, Adapazarı'nda kurulan seyyar harp divanına verilmiş ve yargılanmalarına başlanmıştı. Geyve Boğazı savaşı ile Marmara'nın kuzey mıntıkası Ankara'nın batı ve kuzeybatısındaki isyan gailesi esas itibariyle söndürülmüş sayılabilirdi. Geniş bir mıntıkanın elimize geçmesi sonunda birbirlerinden ayrılan ve dolayısıyla manevi kuvvetleri kırılmış bulunan Süleyman Şefik Paşa komutasındaki sınırlı kuvvet, İzmit limanındaki yabancı savaş gemilerine sığınmaya mecbur ve daha önceki fırsatlar üzerine Gerede ve Mudurnu yönünden Ankara civarlarına kadar ilerlemiş bulunan asi kolları başsız ve dayanıksız kaldıklarından kendi kendilerine dağılmışlardı. Bu ileri karakolları idare eden, İstanbul'dan gönderilmiş teşvikçi subayların hepsi de sonradan yakayı ele vermiş ve maiyetlerindeki yüzlerce asi bize katılmıştı.

Adapazarı'nda bize esir düşen bazı subayları ben o sıralarda divan-ı harbe vermeyerek affa şayan olduklarına dair ellerine belgeler vermiş, Ankara'ya göndermiştim. Bu genç subayların orduya faydalı olacaklarına kanaat getirmiştim. Adapazarı askerlik şubesi başkanı ile bir piyade binbaşısı, Adapazarı'nda jandarma bölük komutanı yüzbaşı Mustafa Efendi, halkı camilerdeki vaizleriyle Kuvayı Milliye aleyhine kışkırtan bir hoca ve diğer muhalefet şefleri divan-ı harp kararı ile asıldılar. Bunların sayıları on ikiyi buluyordu.

Adapazarı'nı ilk işgal ettiğimiz sırada sivil bir İngiliz, karısıyla birlikte savuşurken yakalanıp karargâhıma getirilmişti. Kadın büyük bir korku içinde titriyordu. Bu İngiliz kadının haline çok acıdım. Kocasını yanından ayırmayarak bir beygir arabasına bindirdim. İkisini de İzmit'e gönderdim. Oraya salimen vardıkları haberini adamlarım bir gün sonra getirdiler. Bu İngilizleri serbest bırakırken tercümanım aracıyla kendilerine şöyle demiştim:

"Gördüklerinizi arkadaşlarınıza ve büyüklerinize söyleyiniz. Bir daha da bizim iç işlerimize karışmayınız."

Kuvvetlerimin büyük bir kısmıyla Adapazarı'nda kaldığımın ikinci günü gecesi Düzce telgrafhanesinden acele olarak makine başına çağrıldım. Bana bu haberi getiren bir telgraf memuruydu.

"Beni kimler çağırıyor?" diye sordum.

"Bilmiyorum" dedi.

Merakla kalkıp gittim.

Benimle konuşmak isteyenlerin kimler olduğunu sordum. Bunlar Düzce ihtilal merkez heyeti başkanı Safer Bey'le dava vekili Abdülvehap Bey'miş. Konuşmalarının özeti şuydu:

"Biz Ankara ile ilişki kurduk, anlaşmak üzereyiz. Bakın, biz size haber vermeden daha ileriye doğru kuvvet göndermeyiniz. Zira kuvvetlerinizin büyük tehlikeye girmesine neden olursunuz. Bu teklifimizin dışında bir yol tutmayacağınıza dair kesin cevap ve teminatınızı makine başında bekliyoruz."

Ben bu sözlerin iyi niyet ve samimiyetine inanmadım. Fakat onları da kuşkulandırmamak için, çok tereddüt etmeden şöyle bir yanıt verdim:

"Gösterdiğiniz böyle makul bir talep karşısında vatandaş kanı dökmeyeceğime emin olabilirsiniz. Şu kadar ki olumlu veya olumsuz kararınızı vakit geçirmeden iki gün içinde mutlaka bildirmelisiniz."

Adada kaldığım bu günler zarfında daha ileriye doğru açık ve gizli keşiflerde bulunmuş, birliklerimin sevkini ihmâl etmemiştim. İhtilâl hareketini idare eden reislerle subayların İstanbul'a kaçışlarına engel olmak amacıyla Karadeniz sahilinde ve boğazın Anadolu sahillerindeki Akçaşehir ve sair iskele geçit noktalarına müfrezeler sevketmiş, gözetleme ve haber alma ekiplerini görevlendirmiştim. Bunlardan her gün bana ayrıntılı raporlar geliyordu.

Telgrafhanede Düzce ile konuşmam bittikten sonra binadan çıkmak üzereydim ki, konuşmamıza tanık olan telgraf memuru merdivenlerden inip arkamdan yetişti ve şu cümleyi taşıyan bir kağıdı elime tutuşturdu:

"Sakın bunların sözlerine inanmayın. Bunlar diğer taraftan Hendek Boğazı'na kuvvet göndermeye çalışıyorlarmış"

Memur sonra kulağıma eğilerek şunları fısıldadı:

"Okuduğun şu ifade Düzce telgraf muhabere memurunun bana makine ile yazdırdığı kelimelerdir. Haberin olsun!"

Ben bu telgrafçıya teşekkür ederken, ötekine de aynı teşekkürü iletmesini rica ederek karargâhıma geldim. Albay Mahmut Bey'le arkadaşlarının daha birkaç gün evvel aynı ihtilâlcilerin oyunlarına nasıl kurban gittiklerini pek iyi biliyordum. Aynı gecenin yarısından sonra kuvvetlerimle Hendek yönünde harekete geçmeye karar verdim ve bu kararımı da uyguladım. Cezalandırma kuvvetlerimizin bundan sonraki faaliyet hedefi Hendek nahiyesini ele geçirmek, boğazdan geçip Düzce ve Bolu taraflarını tetkik etmek olacaktı. Sabaha karşı nahiye merkezini hiçbir direniş görmeksizin ele geçirdik. Boğazın güneyden giriş noktalarına da müfrezeler yerleştirdik. Nahiye müdürü ile maiyeti memurları kaçamamışlardı. Yakalandılar.

Albay Mahmut Bey tümenine ait birkaç makineli tüfek ile mühimmatı da hükümet konağının alt katında depo edilmiş olarak bulduk. Tümenin diğer eşyalar ile hayvanlarını civar köylerden toplattık. Birkaç saatlik duraklamadan sonra, Mahmut

Bey tümenini yiyen boğazı, iki taraflı hakim noktalarını tarayarak geçtik ve ertesi sabah yine çatışmasız Düzce'ye girdik. Buraya vardıktan sonra öğrendik ki, asilerin amacı Mahmut Bey tümenine yaptıları gibi bize de ihanette bulunmaktı. Gerçi bu suikast üzerinde Düzce merkez heyeti üyeleri henüz tamamıyla anlaşamamış bulunuyorlardı. Bununla beraber böyle bir suikaste kurban gitmemiz kuvvetle muhtemeldi.

Düzce'ye girdiğimiz günden itibaren bize katılmak arzusunu gösteren, heberler yollayan silahlı asi kafileleri çoğalmıştı. Bunlar ya teker teker veya gruplar halinde geliyorlardı. Bunlardan kuvvetlerimiz arasına katılmasında fayda gördüklerimizi silahlarıyla birlikte kuvvetlerimiz arasına sokuyor, kimisini de silahlarını ellerinden aldıktan sonra serbest bırakıyorduk.

Bu müfrezelerden biri, Rıfat Bey adında birisinin komutasındaydı. Süvari olan bu müfrezenin mevcudu iki yüz kişiyi aşıyordu. Diğer bir müfreze ise Mehmet Bey isminde birinin komutasındaydı. Bunun mevcudu da üç yüz kişilikti. Bu yüzbaşı Mehmet Bey sonraları Yozgat isyanını bastırmakta ve daha sonra da Yunanlılar karşısında değerli hizmetlerde bulunmakla kendini gösterdi. Kendisi Genel Savaş sırasında Irak'ta bulunan orduda görevliydi. Ordu Bağdat'ın kuzeyine çekilirken kendisi bir noktanın savunmasında bulunuyordu. Az bir kuvvetle bu noktayı savunmaya teşebbüs etmiş, fakat binbaşısı bu savunmanın aleyhinde bulununca, onu asarak mevkiini üç ay tutmuştu. Düşman bu direniş karşısında kendisine bir İslam heyeti göndermiş, ordusuna katılması hususunda vaatte bulunmuş, böylelikle direnişi önlenmiştir.

Bağdat'a getirilen yüzbaşı, işgal komutanı tarafından takdir edilmiş olmasına rağmen Hindistan'da bir esir kampına sevkedilmiştir. İşte bu yüzbaşıyı müfrezesiyle birlikte aramıza aldım.

Ansızın Hendek Boğzı'ndan Düzce ovasına indiğimizi gören ihtilâl reislerinden bir kısmı kaçabilmiş olmalarına rağmen, bir kısmı da şaşırıp kalmışlar ve elimize düşmüşlerdi. Bunların ara-

sında Safer ve Abdülvehap da vardı. Adapazarı'ndan başlayarak aldığımız tertipler karşısında, geri çekilme hatlarının kesildiğini anlayan, Gerede ve Bolu cihetlerinden İstanbul'a firara teşebbüs eden bazı ihtilal reisleri birkaç subay, sahili kordon altına alan müfrezelerimizin kucağına düşmüşler, Düzce'ye gönderilmişlerdi. Hayri Bey adında bir kurmay kaymakam, birr binbaşı, dört subay, Düzceli Abdülvehap ve Safer, Bolu milletvekili Vehap yargılanarak idam olundular. Yakalananlardan beraat edenler de vardı.

Biz Düzce'ye girmeden önce, asilerin eline geçmiş bulunan kurmay kaymakamlarından ve Ankara Büyük Millet Meclisi üyesi Hüsrev Bey, süvari yüzbaşısı Avni Bey, Lazistan milletvekili Genç Osman ve daha bazı Kuvayı Milliye taraftarı kimseleri esaretten ve hakaretten kurtardık. Hüsrev Bey ve arkadaşları *nasihât heyeti* adı altında isyancıları tuttukları yoldan vazgeçirmek amacıyla gönderilmişlerdi ve kendileri taş yağmuruna tutulduktan sonra yakalanıp hapse atılmışlardı. Bu arada Hendek Boğazı'nda şehit düşen albay Mahmut Bey tümeni subaylarından bir kısmının hakaret ve işkence içinde öldürüldüklerini de öğrendik. Asiler, Mahmut Bey'in cesedini gömmemişler ve bir dereye atmışlardı. Vahşi hayvanlar cesedi parçalamışlardı.

İdam hükmü benim yaşadığım zamanların zorunlu önlemlerindendi. Bununla beraber ben ikinci, üçüncü derecedeki suçluların idam edilmelerine asla taraftar olmazdım. Daha çok ıslah edilmeleri gereğine önem verirdim. Düzce ihtilâl heyeti üyelerinden Safer Bey için bazı şefaatçılar bana gelmişlerdi. Kendilerine yanıtım; *"Hüküm ve af keyfiyeti, vicdanından başka bir şey tanımayan divan-ı harbe aittir"* olmuş ve divan-ı harbin adli olan idam hükmünü imzalamıştım.

Halide Hanımefendi ile hemfikir olarak, Safer Bey'in idamı sorunu dolayısıyla beni aşırı bulanlara ve hemcins katili diyen hemşerilere, Kafkaslıların daima iftihar ettikleri Şeyh Şamil merhumun cihad-ı vataniyyesine dair hayat tarihini okumalarını

tavsiye ederim. Ve sonra ben sırf fikri muhalefetinden dolayı o olağanüstü hâl zamanlarında bile hiçbir vatandaşı kahren ve cebren kendi fikrime teslim olmaya çalışmış değilim. Daima vatandaşlarıma o zamanki İstanbul hükümetinin aldığı olumsuz politikaya aldanmamalarını bilvasıta veya doğrudan doğruya rica ederdim. Saiderun bazı Çerkeslerin merkez-i hilafet olmak itabariyle, İstanbul'a yönelik eğilimlerine ve samimi bağlılıklarına Çerkes olmam nedeniyle vakıf bulunuyordum. Halbuki vatanın ve heyet-i içtimaiyenin bağımsızlığını kaybetmek üzere bulunduğu bir memlekette, tercihan yüce hilafet makamının arkasında koşmanın manası kalır mıydı? Bu garip eğilim ve anlayış o zamanlar yalnız Çerkeslerle sınırlı değil, geneldi. Ve daima padişahın etrafında toplanmayı tavsiye eden yayınların adedi pek çoktu. Ve ayrıca muhalefetin başında yer alan hükümet dahi, millet huzurunda eski bir geleneğe dayanarak meşruiyet arz ediyor, yahut da halk öyle kabul ediyordu.

İşte bu nedenle de vatanın varlığı aleyhinde bir durum ihdas eden şu efkara ben sadece kılıçla mücadeleye değil, halkı uyarma ve aydınlatma cihetlerine de pek çok önem verirdim.

İşte bu fikir ve mülahazaya binaen idi ki, ezcümle İzmit, Adapazarı, Düzce muhitlerinde sakin Müslümanlar arasında icap eden zevatı uyarı amacıyla Yunan istila ordusu karşısında ilk milli cepheleri teşkil ve tesise çalışırken, mesai arkadaşlarımdan Yusuf Bey'i Salihli'den özel bir görevle söz konusu havaliye göndermiştim. Oralarda temas edebildiği kimselere vatanın savunmasına ve milli cephelere koşmaları gereğini, bu da olmazsa hiç olmazsa tarafsız kalmaları, silahlı olarak muzır bir duruma geçmemeleri yolunda önerilerde bulunmuştum.

Gerçi Anzavur Ahmet Bey, İzmit mutasarrıfı bulunduğu cihetle Yusuf Bey o havalide bu aydınlatma ve bildirimi köy köy dolaşarak uygulamayı başaramamışsa da yine de memleket görevini yapabilmiştir.

Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin kayıtsız ve şartsız mutasarrıfı bulunan Anzavur, Yusuf Bey'i takibe koyulmuştu. Bu Yusuf Bey ki, bu gezisinden üç sene sonra Ankara'dan İstanbul'a geçtiği günler boyunca, yakın arkadaşı Bigalı İsmail Bey'le beraber bir otelde Şah İsmail adında serseri bir Çerkes tarafından öldürülmüştü. Suçu ise, vatanın savunmasız kaldığı zamanlardan beri çoğunlukla aydın Çerkesler arasında ve milli mücadele saflarında fikren ve fiilen hizmetinin geçmesiydi.

Siyasetinde iflas etmiş olan İstanbul Hükümeti ve muhalefeti, Şah İsmail'e o sırada icra ettirdikleri bu cinayetle sanki bu zavallı hamiyetli Çerkeslerden intikam almıştılar. Gerçi Şah İsmail, şu suretle cezasız bırakılmamıştı: Adliye nezaretinde yargılanırken diğer taraf Çerkesler, yani akrabaları tarafından hakim huzurunda öldürülmüştü. Çünkü o zaman İstanbul'u işgalleri altında bulunduran yabancıların tesiri ve nüfuzuyla, İstanbul Hükümeti ve muhalefetin yoldan çıkışı ve yol göstermesiyle, hakimler heyeti Şah İsmail'in beraatine karar vermişti.

Bu münasebetle şu hususu da burada kısaca açıklamayı bir gerçekseverin görevi bilirim.

Ben Kuvayı Milliye'den ayrıldıktan sonra, Şah İsmail örneği az da olsa bazı mesleksiz hemşerilerin dahilde ve hariçte yaptıkları gibi, ihtilâl zamanlarında Türkiye'de sakin Çerkesler çoğunlukla hiçbir zaman Kuvayı Milliye'miz aleyhinde bulunmamışlardır. Kısmen tarafsız ve çoğunlukla milli harekete hadim ve taraftardılar ki, ben bu ciheti en zor zamanlarda ve Anadolu'da cezalandırma kuvvetleri genel komutanlığı görevini başarıyla yerine getiren bir şahıs sıfatıyla kanıtlayabilirim. Aksini iddia edenler ise, o vatanda sâkin kardeş unsurlar hesabına tarihsel kurtuluş ve bağımsızlığın insaflı adaletine tecavüz etmiş olurlar.

Asılan Safer Bey, çevresindeki kişisel nüfuzunu İstanbul Hükümeti'nden aldığı telkinlere kayıtsız şartsız bağlanmak suretiyle o kadar gayretkeşlik etmiştir. Ve daha da devam etmek eğilimini korumakta olduğu görülmüştür. Bilhassa bu husus af-

fa şayan ve hoş görülemediği, bu zavallı cahil hemşeri sadece İstanbul'un olumsuz siyasetine kötü bir alet olmakla da kalmamış, albay Mahmut Bey ve Ferzek Sait Bey ve arkadaşları gibi samimi Çerkeslik ruhuyla donanmış hemşerilerine karşı, ılımlı görünerek, onları kalleşçe öldüren bir grubun çalışmalarında birinci dereceden ilgili bulunmuştur. İşte bu, affa lâyık olmadığını, kendisinin asla hoşgörülemeyecek derecede zararlı bir insan olduğunu ortaya koymuştur. Ben ise öyle makûl olmayan hoşgörülere zaten daha önceki acı tecrübeler sonucu veda etmiştim. Zira bu gibi hoşgörü sonucu iflas eden, başarılı olamayan dava arkadaşlarımdan bazı komutanların acı son ve yenilgisi gözümün önündeydi.

Gerçi ben o adil icraatımla hem vatanıma ve hem de yalnız Türk unsuruna değil, Çerkes vatandaşlarıma da hizmet ettiğime eminim. Ve bu vatan görevini yerine getirirken, Çerkes olsun veya olmasın, taraftar veya aleyhtar iki taraftan hayatını feda edenlerle, iki tarafın birer suretle imha ettikleri, mukayese ve mukabele edilecek olursa, herhalde benim nisbeten çok insaflı ve ılımlı olduğum açığa çıkar. Her neyse olaylara geçelim:

Yozgat'ta Çapanoğulları İsyanı:

Kuvvetlerimin Düzce'den daha ileriye, yani Bolu vs. gibi isyancıların dağıldıkları mıntıkalara gitmesine gerek kalmamıştı. Hattâ evvelce karşılarında bulunan isyancılar cephesinin dağıldığını haber alan Refet Bey (General Refet Bele, Edn.) ve kaymakam Ayıcı Arif Beyler de müfrezeleriyle Düzce'ye geldiler ve bizimle konuştular. Son duruma göre, Kuvayı Milliye'nin genel durumunu cidden tehlikeye sokan bu Anadolu isyan belaları artık ortadan kalkmış sayılabilirdi. Fakat Ankara'dan Ali Fuat Paşa aracılığıyla bana çekilen yeni bir telgraf, Yozgat ve Zile taraflarında bir isyandan söz ediyordu: Çapanoğulları Yoz-

gat'ta ayaklanmış ve Yozgat'ı ele geçirmişlerdi. Burası bir mutasarrıflıktı. Bu isyan mıntıkasına gönderilen bazı müfrezeler asiler tarafından yenilmişti. Ankara, bu kez doğu tarafından tehdit olunuyordu.

Bu telgrafı kardeşim Reşit'in Adapazarı'na gelmesi takip etti. Benim acele Yozgat mıntıkasına geçmem isteniyordu. Ben ise Düzce'den doğruca İzmir cephesine, yani asıl görevim olan düşman karşısına gitmeyi düşünüyordum.

Çünkü cepheden aldığım haberler, Yunan ordusunun bir ileri harekete hazırlandığını ve Salihli cephesini kendisine bıraktığım kaymakam Aşir Bey komutasındaki düzenli tümenin cephe içlerine hakim olmadığını bildiriyordu. Düzce'den cepheye dönmem gerektiğini gerek Ankara'ya, gerekse İzmit civarında bulunan kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'ya bildirmiştim. Cephedeki duruma ilişkin ilk şikayet telgrafını Bursa'dan Geyve'ye hareket edeceğim sırada almıştım. Geyve Boğazı'nı takip eden başarısızlıklar sonucu olarak Ali Fuat Paşa ile Adapazarı'nda görüşürken, kendisine cephe durumunun önemli olduğunu bildirmiş, özellikle cephelere ait birlik ve zapt-ü raptın temini ve sağlamlaştırılması hususunda Batı Cephesi Genel Komutanlığı'nın oluşturularak bu görevi kendisinin kabul etmesini rica etmiştim. Ali Fuat Paşa, hamiyet gereği, bu teklifimi kabul edeceğini söylemişti. Fakat Demirci Mehmet Efe ile albay Kâzım Bey'in itirazlarına meydan bırakmamamı da benden istemişti, ki bu ciheti ben temin eylemiştim. Ali Fuat Paşa ile kararlaştırdığımız bu sorun üzerine, o merciine müracaat ederek, uygundur yanıtını da almıştı. Şu kadar ki, İzmit körfezinde gemilerin himayesinde kalan Kuvayı İnzibatiye'nin arta kalanları önünde mücadele görevini uhdesine devretmek üzere davet ettiği kaymakam Atıf Bey'i bekliyordu. Bu nedenle Ali Fuat Paşa İzmit, Adapazarı havalisinden henüz hareket etmemiş bulunuyordu. İşte bu sırada paşa vasıtasıyla millet meclisi namına, Mustafa Kemal Paşa'dan şu telgrafı aldım:

Adapazarı'nda Kolordu Komutanı
Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Ankara 2 Mayıs 1920

Ethem Bey kuvvetlerinin Eskişehir'de toplanmaları hususundaki görüşlerinize katılıyoruz. Başarıları ve hizmetleri kurtuluş tarihimizde en parlak satırları işgal edecektir.

Pek samimi tebrik ve teşekkürlerimizin bütün Millet Meclisi namına kendilerine ulaştırılması hususunda delalet-i devletlerinizi rica ederiz efendim.

Düzce'de Cezalandırma Kuvvetleri Komutanı
Ethem Beyefendi'ye

12-13 Mayıs 1920

Büyük Millet Meclisi başkanlık makamından gelen tebrik ve teşekkürleri taşıyan telgraf suretini aynen iletirim. Ben de sizi tebrik eder, vatana daha büyük hizmetlerde bulunmanızı temenni ederim.

Adapazarı'nda Kolordu Komutanı
Tuğgeneral Ali Fuat

Mayıs'ın ortasında Düzce'den döndük. Ayıcı Arif Bey'i müfrezesiyle orada bırakmıştım. Bütün kuvvetlerimle Adapazarı-Bilecik yolu ile Eskişehir'e geldim. Buradan bizim için herhangi iki şüpheli taraftan çıkabilecek bir tehlikeyi daha kolaylıkla karşılamak mümkün olabilecekti. Çünkü Eskişehir'den gerek Salihli'ye, gerek Ankara yolu ile Yozgat civarına kadar şimendiferle gereğinde kuvvetlerimi sevkedebilecektim. Bu nedenle hem durumu incelemeye, hem de çok yorgun olan birliklerimi burada birkaç gün istirahat ettirmeye fırsat bulmuş gibiydim.

Eskişehir'de, İstanbul'dan ve İstanbul yoluyla Avrupa aleminden özel ve genel bilgi almak, gazete bulup okumak da mümkün olabiliyordu. Bu nedenle, Eskişehir'de kaldığım birkaç gün zarfında, resmi ve gayrı resmi elde edebildiğim iç ve dış durumumuza ilişkin bilgilere göre, başarıyla birbirini takip eden cezalandırma harekâtımızın her tarafta çok iyi tesirler yaptığı anlaşılıyordu. Hele gerek Damat Ferit Hükümeti'nin ve gerek koruyucusu olan yabancıların, harekâtımız aleyhinde ümitleri sönmüş gibiydi. Dış politamıza dair bunu doğrulayan haberlerden biri de, birkaç gün öncesine kadar, Ankara'dan Avrupa âlemine gönderilen siyasi temsilcilerimizin uzattığı elleri tutmaktan çekinen yabancı siyasi kurulların, şimdi aynı elleri tutmaya, hattâ hararetle sıkmaya başlamış bulundukları keyfiyeti idi. Bundan başka, Anadolu milli hareketini karalayarak yazı yazmakta devam edegelen, İstanbul'da çıkan ve yabancı ajanlığı yapan hemen bütün gazeteler ağız değiştirmişlerdi. Barış ve barışmadan, aksi halde genel tehlikenin geleceğinden, Anadolu Kuvayı Milliye'sinin kuvvetlendiğinden, her şeyin kendisinden beklenen Yunan ordusunun gittikçe zor duruma düştüğünden bahsediyorlardı. Kilikya sorununu barışçı yoldan çözmek üzere Fransız heyeti de bu arada Ankara'ya gelmiş bulunuyordu. Bu heyet ateşkes ve barış istiyordu.

Uygun iç ve dış duruma rağmen, Ankara Genelkurmay Başkanlığı ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir Yozgat derdine düşmüş, sızlanıp duruyorlardı.

Ben Eskişehir'e varışımın beşinci günü birliklerimden hücum taburu başta olmak üzere, piyade ve süvari iki bin miktarında bulunan bir kısım kuvvetimi trenle Salihli cephesine göndermiştim. Çünkü ben Yunan ordusunun bir taarruza hazırlandığına inanıyordum. Ankara Hükümeti bu sevkiyatımı haber alınca telaşlandı ve Yozgat isyanı üzerine tekrar dikkatimi çekti.

Cepheye olan bu asker sevkimin genel olmadığını Ankara'ya izah etmemiştim. Bundan amacım ise, hissi mecburiyetle

Ankara merkezini dua edici halinden çıkartıp bir gayretle onlara, Yozgat isyanının söndürülmesi görevini gördürmek ve Ankara'yı faaliyete alıştırmaktı. Ve bu suretle de bütün kuvvetimle cepheye dönerek olabilecek Yunan genel taarruzunu yerinde ve zamanında karşılamak istiyordum.

Maalesef Ankara'ya gidip durumu, Ankara'daki çaresizliğe yüklenen moral bozukluğunu, Ankara'nın değil mevzi bir yöresel isyanı, hattâ kuvvetlice bir eşkiya çetesini cezalandırma ve bastırmadan aciz bulunduğunu görmüş ve anlamıştım.

Israrlı davetler üzerine Eskişehir'den trene binerek Ankara'ya vardım. Orada başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere mazhar olduğum karşılamalar ve kaldığım birkaç gün boyunca gördüğüm iltifatlar denilebilir ki haddinden kat kat üstündü. Bu iltifat ve gösteriler bana hiçbir gurur vermiyordu. Hattâ bunlardan utanıyordum bile.

Ankara istasyonunda, beni ayakta karşılayan bazı zevatla el sıkıştıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa beni otomobiline aldı ve doğruca Ziraat Mektebi'ne vardık ve indik. Bu bina Genelkurmay'ın ve Milli Savunma Bakanlığı'nın dairesi yapılmıştı. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar da aynı binada çalışır ve geceleri de orada kalırlarmış. Nitekim ilk gece de beni orada alıkoydular.

O binaya vardığımızda kanepelerle döşeli bir odada Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya oturmuştuk. Az müddet sonra bulunduğumuz odaya, Milli Savunma Bakanı Fevzi ve Genelkurmay Başkanı albay İsmet Bey ve büyük kardeşim Tevfik Bey birlikte odaya girdiler. Ben etrafımda oturan ve lütfen gereğinden fazla tevazu gösteren bu zevatla yüz yüze ilk defa görüşüyor ve müşerref oluyordum. Ve bu görüşme münasebetiyle onlar da benim kadar ve belki daha çok memnun görünüyorlardı. İsmet Bey, çok zaman kaybına meydan bırakmadı ve bana hitapta şöyle dedi:

"İstarahata olan ihtiyacınıza rağmen, ziyaretçiler üşüşmeden, mevcut önemli sorunlar hakkında lütfen görüşmelere başlayalım. Bilhassa malum olan şu isyan meselesi hakkında yolumuzu ve kararımızı tesbit edelim ki, istiharat-i kalp ve sükûnet-i fikirle hem istiharatinizin teminine ve hem de diğer musahabemize sıra gelsin."

İsmet Bey yanıt vermemi beklemeden şunları ilave etti:

"Son istirhamımız üzerine, Eskşehir'den cepheye sevkıyatınızın geri bırakılmasına dair emir vermeyi herhalde unatmamışsınızdır."

Ben kendisine şu yanıtı verdim:

"Evet, cepheye olan asker sevkimiz zaten genel değildi. Yozgat cihetine ilişkin düşüncenizi dikkate alarak kuvvetlerimin çoğunu Eskişehir'de tutuyorum. Zaten Ankara'yı ziyaretten maksadım da, daha çok benim önemsiz gördüğüm ve sizin pek çok önem verdiğiniz Yozgat cihetlerindeki isyanın derecesini hakkıyla anlamak, sonra Yunan cephesine dair istihbarat ve tehlike arzeden şüphelerimle mukayese ederek, ona göre çok önemlisini tercih ederek, yahut mümkün mertebe her iki ciheti de ihmal etmeyerek hatasızca bir karar vermemiz içindir."

Mustafa Kemal Paşa, tam bir sükûnet içinde dinliyor. Fevzi Paşa ise, ara sıra benim ve İsmet Bey'in sözlerine "Evet efendim" demek suretiyle her iki tarafa da hak veriyordu. Fevzi Paşa bir ara söze karışarak şöyle konuştu:

"Biz hiç ihtimal vermeyiz ki, Yunan ordusunun ciddi bir taarruzu karşısında bulunmuş olalım. Eğer Yunanlıların öyle bir niyeti ve yeteneği olsaydı, bu taarruzu üç aydır devam eden iç ihtilâllerimizin şiddetli geçen safhaları sırasında yapmaları lâzım gelirdi."

İsmet Bey, tekrar sözü aldı, konuşmasına devam etti:

"Bununla beraber biz cepheleri de ihmal etmek taraftarı değiliz. Asıl gaye ve amacımız, vatanı düşman ayağından temizlemektir. Yunan ordusu en tehlikelisidir. Bu böyle olmakla bera-

ber, iç sorunlar da çok önemli bir esas teşkil eder. Bizim Yozgat ve civarındaki isyanı kökünden söndürmeye maalesef bir kuvvetimiz kalmamıştır. Bu gerçekleri acı da olsa, aramızda itiraf etmeliyiz. Evet, Yozgat cihetindeki bela, önemsizdir denilebilir. Fakat birlikleriniz gibi morali yerinde olan bir kuvet için.

Hamdolsun, iç durumumuzla beraber dış politikamız da memnuniyet verici bir safha gösteriyor, ezcümle Fransızlar ilk defa olarak milli hükümetimizle ateşkes yapmayı ve tutsak değişimini istiyorlar. İşgalleri altında bulundurdukları Adana ve civarını boşaltmak istiyorlar. Anlaşılan şu ki, yabancıları her şeyden çok ümide düşüren iç uygunsuzluklarımız, karşı ihtilâllermiş.

Gerçekten ben de diyorum ki, Yozgat ve civarındaki isyan sorunu diğer bastırmayı başardığımız malum isyan mıntıkasına göre halen dediğiniz gibi, önemsiz olabilirse de, son saatlerde daha çok genişleme istidadını gösterdiği son gelen telgraf haberlerinden anlaşılmaktadır. Yozgat mutasarrıflığını ve civarını işgalleri altında bulunduran isyancıları Konyalılar dört gözle beklemekte, ve şimdiki bu isyan muhitinin bir ucu Ankara'nın doğu cihetinden Kırşehir'e kadar yayılmış bulunmaktadır. Hattâ Büyük Millet Meclisi azasında bulunan ve kendisinden istifade edilir ümidiyle isyan mıntıkasına evvelce gönderilen Kırşehir milletvekili Keskinli Rıza Bey'in de durumu şüpheli görünmektedir. Ben Genelkurmay Başkanı sıfatıyla görüşlerimi ve durumu açıkladım. Yani kanaatim, bu isyan belasını tamamıyla ortadan kaldırmadan, ne sizin ve ne de kuvvetlerinizin cepheye dönmenizin doğru olmayacağı merkezindedir."

Albay İsmet By bu suretle sözlerine son vermiş bulunuyordu. Meclisimizde bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa ise, gözlerini gözlerime dikmiş, vereceğim yanıtı sabırsızlıkla beklediklerini hâl ve tavırları ile gösteriyorlardı. Fakat ben onlarca istenen ve beklenen yanıtı geri bırakarak, bundan önce ortaya şöyle bir sual attım:

"Hayret ediyorum ki, Sivas'ta Heyet-i Temsiliye ve Ankara'da Millet Meclisi sıfatıyla toplanma ve teşekkül olunalı bir seneyi geçtiği halde, bu süre boyunca koca Anadolu'da milli hareketimiz adına neden esaslıca bir hareket görülemedi. Ve niçin merkezinizi takviye eylemediniz? Ve sonra en mühim ve esas olan cephelere ait şimdiye kadar bir eseri himmet ve desteğinize daha şahit oldmadık, desem itiraf buyurulur, zannederim. Nihayet bizleri düşman cephesinden gerilere ayrılmaya ve sırf gerilerde size düşen görevlerle bizi işgale mecbur bıraktınız.

Şimdi görüyor ve siz de itiraf buyuruyorsunuz ki, Orta Anadolu'da ve bir köşede hiçbir yabancı ve İstanbul Hükümeti ile irtibatı kalmayan Yozgat isyanını söndürmekten acizsiniz. Anladığım şudur ki, başlangıçtan beri hâlâ durumu kavrayamadınız veyahut kişisel ve daha önemsiz şeylerle uğraşıyorsunuz. Ve belki de Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükümeti namına yaptığınız tamimlerle, tebliğlerle, konferanslarla her şey olup bitiverecek sandınız ve aldandınız. Af buyurur, bu serzenişten muradım, bu gafletler tekerrür etmesin dileğine yöneliktir. Ben bu kalan isyan meselesini de emriniz üzerine, uhdeme alıyorum. Ve sizleri bu beladan kurtaracağımı sanıyorum.

Fakat ben bu görevi yerine getirip dönünceye kadar, Yunan cephesinin sorumluluğunu üçünüzden biriniz kabul buyurmalısınız. Şu şartla ki, nefsi Salihli'de bulunmak, cephe komutanı Ali Fuat Paşa'ya tâbi olmak üzere. Zira, bir önsezi, diyeceğim, şu günlerde Yunan ordusu tarafından bir taarruz hareketi başgösterse gerektir. Ve şayan-ı hayrettir ki, şimdiye kadar bu iç sorunlarımızdan yararlanamadılar."

Ben bu konuda böyle konuştum. Ve bu konuşma üzerine tartışma açıldı. Tetkikât devam etti. Bu geçen uzun saatler zarfında Mustafa Kemal Paşa bir şey söylemiyor, sadece dinliyordu. Ve nihayet şöyle dedi:

"Yozgat yöresindeki isyanın mahiyeti ve önemi ne olursa olsun, himmetinize çok ihtiyacı var demektir. Bu zahmeti de kabul buyurduğunuza göre, daha önce olduğu gibi beş on gün zarfın-

da bastıracağınıza eminim. Bu tip hareketinizin devamı süresince İzmir milli cephemizin nezaret ve teftişi görevini Fevzi Paşa hazretlerinin sorumluluğuna vermemiz ve lütfen bunu üzerine almaları pek uygun olur kanaatındayım. Fevzi Paşa hazretlerinin zeka ve iktidarlarından, nüfuz-u nazar ve liyakatlerinden siz de emin olabilirsiniz.

Ve inşallah cephede Yunanlıların lehinde yeni bir gelişme olmadan başarıyla dönersiniz de, ondan sonraki bütün çabalarımız elbirliğiyle Yunan ordusuna karşı boy ölçüşmemiz keyfiyeti olacaktır.

Evet, bugün ve geçmişe ait eylemsizliğimizi hedef tutan şikayetinizde hakkınız yok değildir. Çünkü kendileri ile iş görmeye çalıştığımız arkadaşlar ve Millet Meclisi üyelerinin çoğunlukla ne derecelere kadar tereddütkâr, müşkülpesent, hattâ bir kısmının fesatçılıkla malûl olduğuna vakıf değlsiniz. Millet Meclisi üyelerinin arasında kalben İstanbul Hükümeti'ne taraftar ve olumsuz bir siyaset takip eden halifeye bağlı kimseler de vardır.

Vatansız ve bağımlı Hilafet makamının manasızlığını kavramaktan aciz kimseler, eski ve alelâde zamanlara ait kanunlar dışında hareket edilmemelidir, diyorlar. Hattâ çoktan beri zorunlu gördüğümüz Vatana İhanet Kanunu'nu kabul ettirinceye kadar göbeğimiz çatladı. Bereket versin ki, aynı kanunlara temas eyleyen, süratli bastırmalarınız ve hayırlı sonuçlarının tesiri altında söz konusu kanunu nihayet ve henüz kabul ettirebildik.

Karşı taraf da bütün varlığıyla ve her vasıtaya başvurarak, meşru savunmamızı içerden ve dışardan felce uğratmak için en kötü ihanetleri yapıyorlar. Son fetvaları ile ve fesat hareketleriyle şimdiye kadar az çok teşkil ettiğimiz kuvvetleri dağıttılar. Faaliyetimizi sekteye uğrattılar. Onun için sizin kuvvetlerinizi cepheden ayırmaya mecbur ettiler. Dış düşmanların iç durumumuza çok önem verdikleri meydandadır. Zaten bu pek doğal değil miydi? Birliğimizin temini, bütün başarımızın esasını teşkile biricik çare olacak ve içerde en ufak bir uygunsuzluk, bizi daima gayeden uzaklaştıracaktır. Bundan da fesatçılar ümide düşecektir."

Mustafa Kemal Paşa, sözlerini böylece bitirdiktenn sonra Fevzi Paşa konuştu, kendisine önerilen yeni ve geçici görev teklifini kabul ettiğini söyledi.

Şimdi buracıkta bir duruş yapalım: Şu bahsettiğimiz zor şartlar içinde bu şekilde acizlerini gösteren Mustafa Kemal Paşa, nutkunda o zamanlardan bahsederken şöyle diyor:

"İsyanların müthiş olan ve aylarca devam eden boğucu dalgaları, Ankara'daki karargâhımızın duvarlarına çarpıyordu. Bu ihtilâl hareketlerini söndürmek için, dört aydan fazla kan ve ateş içinde çırpındık. Vatana İhanet Kanunu'nu ortaya koyduk. Komutanlarımıza yetkiler verdik. İstiklal Mahkemelerini ihdas ve teşkil ettik. Nihayet İstiklal Mahkemeleri isyanların bastırılmasında büyük hizmetler görmüştü."

Buna yanıtım İstiklal Mahkemelerinin tesis tarihi ve teşkilinin ihtilâllerden sonra olduğudur. İhanet-i Vataniye Kanunu'nun Meclis tarafından kabul tarihi ise bellidir. Bir de o nutukta "Yeşil Ordu"dan bahsediyor. Ve biz kardeşler hakkında şöyle diyor:

"Yeşil Ordu teşkilatını memlekete ve gayeye yararlı olur düşüncesiyle beraber teşkil etmiştik. Fakat bu teşkilatı Ethem ve kardeşleri yavaş yavaş nüfuzları altına aldılar. Bu nedenle Yeşil Ordu teşkilatının dağıtılmasına mecburiyet hasıl oldu. Bununla beraber Ethem ve kardeşleri bu teşkilatı yine bir hafiye teşkilatı şeklinde beslediler ve genişlettiler."

Bu namda Kuvayı Milliye'nin başından sonuna kadar, herhangi bir safhası arasında bu nam ve isimde, resmi, özel, gizli, açık bir teşkilat ve teşekkülün kaydına ve izine ratlanmaz.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile buluşmamıza gelelim:

Benim, Yozgat isyanını bastırmayı kabul edişim kendilerini pek sevindirmişti. Bu karar sonucu olarak Eskişehir'deki ceza birliklerinin hemen özel trenlerle Ankara'ya sevkedilmeleri hakkında İsmet Bey'in kaleme aldığı telgrafı oracıkta imzala-

dım. Bu telgraf hemen telgrafhaneye gönderildi. Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa da derhal Salihli'ye hareket edeceğini söyledi ve cepheleri teftiş ettikten sonra alacağı bilgileri telgrafla bana bildireceğini vaadetti.

Gizli toplantımız bittikten sonra, odaya ilk olarak Halide Hanım girdi. İsmet Bey ile kardeşim Tevfik Bey, haritaya bakmak üzere yandaki odaya geçmişlerdi. Fevzi Paşa da hareket hazırlığı yapmak için ayrılmıştı. Ben, Mustafa Kemal Paşa ve Halide Edip Hanım odada yalnız kalmıştık. Halide Hanım ile ilk defa tanışıyordum. Evet, hatırımdaydı, İstanbul'da ve en uğursuz zamanlarda Anadolu'da ve ilkel halde bulunan vatanperver harekâtımızı teşçi amacıyla Sultanahmet meydanındaki mitinge öncülük etmiş olduğunu duymuştum ki, o zamandan beri kendisine karşı gıyaben hürmet beslemekteydim. Bu hürmetim Ankara'yı ziyaret ve kendisiyle konuştuktan sonra daha çok artmıştı. Bunun da nedeni, Ankara'da bulduğum moralsizliğe rağmen, o moralini sarsmamış, gelecekten emin bir halde idi. Eskişehir'deki kuvvetlerimin Ankara'ya sevki hakkındaki telgrafnameyi imzaladığımda Mustafa Kemal Paşa ile albay İsmet Bey'in yüzlerindeki sevinci gördüğüm zaman kendi kendime hayret etmiştim. Sonradan öğrendiğime göre, İsmet Bey, kardeşim Tevfik Bey'e bir ara, "Tevfik, kardeşini Yozgat meselesi hakkında ikna etmezsen işte bavullarınız" demiş. Hattâ bu hayret nedeniyle onlardan taşan sevinçler karşısında kendi kendime düşünüyordum ki, acaba ben bu zevatı müzakere sırasında kabalığımla fazla mı ürkütmüştüm diye bir an için düşünmekten kendimi alamamıştım. Bugün ve geçmişe ait onları eylemsizlikle itham şeklindeki serzenişim, ne kendinden güçsüze acıma ve ne de hakaret kasdıyla değildi.

Her neyse, Halide Hanım bir saat kadar kaldıktan sonra ayrıldı. Bu sırada Millet Meclisi üyelerinden bazıları da gelmiş, onlarla da görüşülmüştü. Akşam olduğu için zaten ziyaretçilerin de arkası kesilmişti.

Yemeğe davet edildik. Yemek sırasında bilmem neden gerek gördüler, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey, birbirleriyle yarış edercesine karşımda oturan Fevzi Paşa'nın iktidar-ı askeriyesinden, nüfuz-u nazarından bahsettiler. Bu, herhalde beni Yunan cephesine ait endişemden uzaklaştırmak için olacaktı. Ve hayli ce bu bahsi dinlettiler. Gerçekten, bu zeki dostlar o günlerde bütün fikrimi işgal eden şeyin cephenin durumu olduğunu keşfetmişlerdi. Evet ilerdeki izahtan anlaşılacağı üzere, ceza kuvvetlerim bu son görevini de yerine getirmiş bulunacaksa da, maalesef cephelere dair korkularım gerçekleşecek, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa'nın bu tarihten bir hafta sonra cepheler hakkında bana Yozgat cihetinde iken, *"Cephede bir tehlike tasavvur etmeyiniz. Şayet Yunanlılar saldırırlarsa defe muktediriz"* anlamında bana çekmiş olduğu telgrafını takiben gerçekleşen olayların bütünüyle, Fevzi Paşa'nın tahminlerinin ve keşiflerinin aksine tecelli edeceği ilerde görülecektir.

Ertesi günü sabahleyin erken Ziraat Mektebi'nden bana tahsis edilen otomobille Ankara şehrine indim. Eskişehir'deki kuvvetlerimizin bir kısmı ilk trenle gelmiş, geri kalan kısmının da yola çıkarılmak üzere olduğu hakkında elime bir telgraf verilmişti.

Ben bundan sonra, yani Yozgat'a hareketimden önceki günlerimi Taşhan'da oturan Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey'in özel dairesinde geçiriyor ve geceleri de Meclis binası içinde bana ayrılan odada kalıyordum. Bu birkaç günlük misafirliğim sırasında Büyük Millet Meclisi üyelerinden önceden tanıdığım ve tanımadığım birçok kimselerle görüştüm. Bunların çoğu sohbet sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın halinden şikayet ediyorlardı. Öte tarafın da onlardan şikayetçi olduklarını daha önce söylemiştim. Herhalde ben her iki tarafın da birbirleri aleyhindeki şikayetlerini ihtiyatla kaydediyor ve bütün bu dedikoduların, Ankara'da dikkatimi çeken moralsizlikten ileri geldiğini tahmin ederek, kendilerini teşci ve teselli ediyordum.

Bu dağınıklığın giderilmesi hususunda, üzerime aldığım Yozgat isyanının bastırılmasını önemli görüyor ve bu gaileyi hemen bastırıp cepheye dönmeyi arzuluyordum. Temennim de bu idi. Evet, Ankara'da samimi birçok dava arkadaşları da bulmuştum ki uygun bir zamanın gelmesini can-ı gönülden istiyorlar ve dua ediyorlardı. O zamanki haliyle Ankara, her şeyden ziyade tehlikelerden uzak kalmak isteyen kimselere âdeta bir sığınak manzarası göstermekteydi.

Yine Ankara'da kaldığım birkaç gün boyunca görüştüğüm doğu illeri milletvekillerinin ifadelerine göre doğu ordumuz biliklerinin mevcutları firarlar yüzünden eksilmekteydi. Eğer Orta Anadolu'daki isyanlar birkaç gün içinde bastırılmazsa, Sivas'ın doğu taraflarına da yayılacak olursa Kâzım Karabekir Paşa'nın dahi zor durumda kalacağından dolayı üzülüyorlardı. Kısacası Ankara'da dert ve dertli çoktu. Ümit ve kurtuluş nazarları ise, hep cezalandırma birliklerinin üzerinde toplanmıştı.

Her neyse 19 Haziran 1920 tarihinde Ankara'da beklediğim yığınak tamamlanmış ve 20 Haziranda Ankara'dan isyan mıntıkasına hareket etmiştim. Bu isyan mıntıkasının durumu hakkında Genelkurmay Başkanlığı'nın bana gönderdiği resmi yazı şudur:

Ankara'da Cezalandırma Kuvvetleri Genel Komutanı Ethem Bey'e

19 Haziran 1920

1) Yozgat, Zile mıntıkasındaki son isyan durumu şöyledir:

A: Akdağmadeni, Yozgat, Alaca mevkileri isyancıların elindedir. Yenihan, Tokat, Mecitözü, Çorum, Sungurlu, Keskin, Mecidiye mevkileri bizim elimizdedir,

B: Fevzi Bey adında birinin komutasında bulunan asiler 14 Haziranda Sivas- Şarkışla arasındaki Kayadibi nahiyesini basmışlardır. Bu Fevzi Bey, Yenihan olayının başladığı tarihte asilerle birlikti. Sonra "Direği" nahiyesinde ve "İçi" nahiyesinde hükümet erkânını iğfal ederek, güya lehimize asayiş temini

amacıyla kırk beş atlı toplamış, ondan sonra nahiye müdürünü, iki jandarmayı ve bir polisi de beraber alarak Kayadibi nahiyesini basmışlardır.

C: Yozgat'ın düşmesinden sonra asiler Mecidiye istikametine sarktılar. Mecidiye'ye bir saat mesafeye kadar yaklaştılar. Fakat Mecidiye'ye giremediler. Mecidiye halkı başta kaymakam olmak üzere asilere direnişe hazırlanmışlardır.

D: Tokat civarında Gülbahar köyünde Tokat'a taarruz etmek üzere toplanan iki yüzü aşkın asi, Zile'den gönderilen takip müfrezemiz tarafından kuşatılarak, reisleri ele geçirildi ve askerlerden evvelce aldıkları silahlar kısmen geri alındı.

E: Çorum'un Ortaköy nahiyesinde toplanan asiler üzerine Zile'den gönderilen topçu binbaşısı Mehmet Bey komutasındaki süvari müfrezesi "Çayköy" ve "İpek" köylerinde 17 Haziranda asilerle çatıştıktan sonra "Cevizlik"e çekilmeye mecbur olmuşlardır. Çorum'dan Alaca'ya bir miktar asker ve jandarma gönderilmesine teşebbüs olunmuştur.

F: Yozgat'ın asiler tarafından işgal şekli ile işgalden sonra cereyan eden hallere, tertipçi ve teşvikçiler hakkında Yozgat milletvekilleri tarafından Kayseri'den yazılan telgraf sureti ile en son alınan raporlar ekli olarak gönderilmiştir.

2) İsyan mıntıkasında ve doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığı'nın emrinde bulunan kuvvetler şunlardır:

A: Çankırı'da, iki yüz piyade, altı makineli tüfek, elli süvariden ibaret 59. alay komutanı Vasfi Bey'in emri altında bir müfrezemiz vardır. Albay Refet Bey, 18 Haziranda iki yüz atlı ile Çerkeş'ten Çankırı istikametine hareket edeceğini bildirmiştir.

B: Zile'de 5. tümen komutanı Cemil Cahit Bey emrindeki akip müfrezelerimiz ve birliklerimiz vardır. Bunlardan bir süvari müfrezesi Ortaköy kuzeyinde Cevizlik'tedir. Geri kalanı kısmen Zile ve kısmen Tokat civarındadır.

C: Boğazlıyan'dan altmış atlıda oluşan Kılıç Ali müfrezesi vardır. Saray ve Yenihan taraflarında da milli müfrezelerimiz bulunmaktadır.

3) Cezalandırma Birliklerimiz 20 Haziran 1920 sabahı Ankara'dan hareketle Yahşihan-Sekili umum istikametinden Yozgat'a gitmeleri görevleri gereğidir.

4) Cezalandırma Birlikleri Genel Komutanlığı'nın görevi isyan mıntıkalarında toplanmış olan asi kuvvetleri dağıtıp genel asayişi temin ve iade, fesat teşkilatını esasından imha ile asilerin tahrikçi ve teşvikçilerini cezalandırmaktır.

5) Müfrezeler için Ankara'dan verilen iki günlük erzak ve yem ihtiyat olarak beraber taşınacak, Yahşihan mevkiinde Kılıçlar ve Keskin'de müfrezelerin iaşesi için lâzım olacak erzak ve hayvanlar için yem depo edilmektedir.

6) Harekât hakkında gerektikçe Genelkurmay Başkanlığı ile irtibatın muhafazası için, telgraf hatlarının kesik bulunduğu yerlerde en yakın telgraf merkezlerine haber gönderilmek ve telgraf merkezlerinin dışında seyyar makineden istifade olunmak lâzım geldiğinin gerekli yerlere emir ve ihtarı ve her gün birer rapor verilmesi rica olunur.

Büyük Millet Meclisi Genelkurmay Başkanı
İsmet

Genelkurmay Başkanlığı'nın isyan mıntıkası hakkındaki bu resmi tebligatının yanlış istihbarata ve noksan bilgilere dayandığını, o bölgedeki harekâtlarımız sırasında öğrenmiş, görmüştük. Hattâ bazı yerlerin belirtildiği gibi Kuvayı Milliye elinde olmayıp asilerin elinde olduğunu, resmi yazıda sayılan birlikler komutanlarının kısmen tehlikesiz gördükleri yerlere çekilmiş bulundukları ve hattâ asiler önünde dağılmış bulunduklarını da anlamıştık. Ezcümle Boğazlıyan'daki Kılıç Ali Bey'in komutasında bulunan piyade taburu ile atlı kuvvetleri, Boğazlıyan civarında zayıf bir asi topluluğu tarafından tamamen dağıtılmıştı.

Çorum'dan Alaca'ya gönderilmek üzere olduğu bildirilen müfreze gerçekten sevkedilmiş, fakat Alaca'nın yakınında müf-

rezenin komutanı bulunan bir binbaşı da dahil olduğu halde bir tek kişi kurtulmamak üzere hepsi asiler tarafından imha edilmişlerdi. Albay Refet Bey de üç yüz kişilik milli ve zeybek müfrezesiyle Çorum'un içinde gizlenmiş bulunuyordu. Ve bu havalideki cezalandırmalarımıza en ufak bir destekte bulunmamıştı.

Yalnız Zile ve Tokat civarlarında bulunan Cemil Cahit Bey'in yararlıkları görülmüş ve bu komutan isyanın doğuya doğru genişleyip yayılmasını önlemişti. Bereket versin ki, cezalandırma kuvvetlerimiz, Genelkurmay Başkanlığı'nın raporunu ihtiyat kaydıyla kabul etmiş, başka bir birliğin desteğini beklemenin boşuna olacağını anlamış, ona göre tecrübelerine ve kendi soruşturmalarına dayanarak isyan mıntıkasına girmişlerdir.

Ankara'dan ayrılışımızın üçüncü günü, öğleden sonra ilk olarak Yozgat şehri civarında asilerin ilk topluluğu ile temas edilmiş, çok kanlı bir savaş sonunda asiler perişan edilmiş, bu çatışma gününün gecesi de sokak savaşları yapılmak suretiyle şehir kısa zamanda asilerden temizlenmiştir.

Bu şehri kendilerine merkez sayan ve bu haçlı isyanını idare edenlerin başında Çapanoğlu Celal ve Edip Beyler bulunuyordu. Bununla beraber Yozgat'taki bu ilk mücadeleye bizzat yetişememişlerdi, civarlardan kuvvet topluyorlarmış. Ertesi gün vakit geçirmeksizin Yozgat şehrinde Kuvayı Tedibiye Divan-ı Harbi kurulurken ve bu adli uygulamasını süratlendirirken, diğer taraftan da kuvvetlerimizin bir kısmı daha kuzeyde bulunan asilerin büyük kuvvetleriyle temasa geçmek ve keşiflerde bulunmak üzere harekete geçirilmişti.

Yozgat şehrinde ele geçirilen teşvikçi ve tahrikçilerden 12 kişinin yargılamaları yapılıp asıldılar. Bunlar arasında Yozgat kadısı ile kuvvetlerimiz arasına Düzce'de yalvarışları kabul edilerek alınmış bulunan Abaza Rıfat Bey müfrezesinden dört kişi de bulunuyordu. Bunlardan başka, bizzat Abaza Rıfat Bey dahil olmak üzere, dört kişi de sanık olarak tutuklanmışlardı.

Rıfat Bey müfrezesinden idam olunanların suçu, şehir içinde ilk çatışma gecesi kargaşalıktan yararlanarak, Rıfat Bey'in iz-

niyle bazı evlere girip sahiplerini tazyik etmek ve bu suretle birkaç yüz lirasını almaktı. Aynı zamanda bir Ermeni kızının da kızlığını bozmaktı.

İsyan dolayısıyla divan-ı harbimizin tutukladığı diğer kimseler arasında mahalli savcı ile Yozgat'a biz girdikten sonra, gizlendiği yerden çıkıp geldiğini söyleyen Yozgat mutasarrıfı da bulunuyordu. İsmini hatırlayamadığım bu mutasarrıfın isyan merkezi olan Yozgat'ta haftalarca gizlenmeyi başarması şüpheli görülmüş ve o nedenle tutuklanmıştı.

Yozgat'a ilk girdiğimiz gece, biraz önce adı geçen Kılıç Ali Bey'in Boğazlıyan'daki hezimeti hakkında bana Kayseri'den telgrafla verdiği bilgi meselesi şöyledir:

Karargâhımla gece Yozgat'a girip de hükûmet konağına indiğim zaman bir telgraf memuru geldi ve "Kılıç Ali Bey sizi Kayseri'den makine başına davet ediyor" dedi. Bu haberin getirildiği sırada şehirde hâlâ yer yer çatışmalar oluyor ve silah sesleri duyuluyordu. Ben derhal telgrafhaneye gittim.

Hazır bulunduğumu telgraf memuru Kayseri'ye söyledi. Kılıç Ali Bey şöyle diyordu:

Kılıç Ali Bey: *Efendim, müfrezemin bilinen ihaneti sonucu Boğazlıyan'daki çatışma sırasında bozuldum. Sınırlı birkaç yardımcımla Kayseri'ye geldim. Gerek süvari müfrezem ve gerek bundan başka Boğazlıyan'da bulunan piyade taburu tamamen bozuldu. Kısmen asilere katıldı. Halen Boğazlıyan asilerin eline düşmüş bulunuyor.*

Ben: *Teessüf edilecek bir hezimet! Fakat ben bu gibi rezaletlerden bıktım. Elinizdeki top ve tüfeklerle sopalı asileri donatıyor, şımartıyorsunuz. Size ne gibi bir emir vereyim? Ümidim iki güne kadar bu yörede asiyişin temin edileceğidir. Bu yüzden doğruca Ankara'ya git!*

Sözü daha fazla uzatmayarak telgraf görüşmesini kestim.

Yozgat şehrinde ilerilere kadar takip ve keşif için gönderilen müfreze komutanlarından gelen raporlara uyularak, ikinci gün

kuvvetlerimin bütün mevcudu ile, Yozgat'tan hareket ederek kuzey ve kuzeydoğu taraflarını taradık ve bir gece Alaca'yı ablukaya aldırdım. Sabahleyin hücuma geçtik ve iki saatlik bir çarpışma sonunda şehre girdik. Burada bize karşı koyan asilerden pek azı kurtulmuştu.

Bundan sonra gerekli keşiflerde bulunmak üzere civarda bıraktığım keşif kollarımız dışında bütün birliklerimi Alaca'da topladım. Yozgat'ın içinde yalnız iki yüz kişilik bir müfreze bırakmıştım. Alaca'da keşiflerin ve istihbaratın sonucunu almak için iki gün kaldık. Bu iki gün boyunca Alaca ile Çorum ve Sungurlu arasında tahrip edilmiş bulunan telgraf hatları tamir edildi.

Bu sırada Celal ve Edip Beyler idaresindeki asi topluluklarının, Alaca'nın kuzeydoğu taraflarındaki Arap Seyfi Boğazı'na yakın yerlerde toplandıkları, gelen raporlar ve özel istihbaratımızla anlaşılıyordu. Zaten Alaca'daki iki günlük bekleyişten asıl amacımız asilerin toplanmasına meydan ve fırsat vermek, heyet-i umumiyesine bir arada öldürücü bir darbe indirmek suretiyle kısa bir müddet zarfında buralarda kökleşen isyan belasını kökünden koparıp atmak, söndürmekti.

Tahminlerimize göre, Çaponoğullarının bu son toplanmadan amaçları kendi hesaplarına göre şöyle olabilirdi: Bir müfrezeleriyle bizim geride bıraktığımız Yozgat merkezine göstermelik bir saldırı yapmak suretiyle Alaca'da bulunan büyük kuvvetimizi Yozgat tarafına dönmeye mecbur etmek ve Arap Seyfi Boğazı'ndan geçerken bütün kuvvetleriyle birliklerimize saldırmak, ani ve kesin bir darbe indirmek, bizi dağıtmak ve mahvetmekti. Bunu böyle kestirmiştik.

Gerçekten Arap Seyfi Boğazı mühim ve müthiş bir yerdi, ve öyle bir olay karşısında bizim oradan geçişimiz ve Yozgat'a yetişmeye teşebbüsümüz zorunluydu. Ben bu boğazdan Alaca'ya gitmek için geçerken mevkiin önemini anlamıştım. Fakat en mühim şahsiyetlerin bir zayıf tarafı bulunabileceği gibi, bu pek mühim mevkinin de gaflet etmemek şartıyla gerektiğinde bizler için yararlanmaya değer yerleri yok değildi.

Alaca'da kaldığımız ikinci günün akşamına kadar aldığım haberlerde, asilerin Arap Seyfi Boğazı etrafındaki yığınağının bitirilmek üzere olduğu anlaşılıyordu. Bu yüzden kendi planlarını tatbike meydan bırakmayarak, üçüncü günü şafakla beraber, bütün kuvvetlerimizle Alaca'dan hareket ettik. Arap Seyfi, Yozgat ile Alaca'nın ortasında bir mevkidir. Bir kısım birliklerimizi boğazın batı giriş yerinden içeriye doğru sevkettik. Bu kolumuz güneşin doğmasıyla birlikte asilerle hemen çarpışmaya başlamıştı. Boğazın giriş noktasında çarpışan müfrezelerimiz, asilerin bütün dikkatlerini plan dahilinde kendi üzerlerine çekmeye çalışıyorlardı. Aynı zamanda her iki tarafın topları kendi askerlerini desteklemekteydi.

Boğazda savaşın devam ettiği ikinci saatin sonlarına doğru daha önce boğazın arka ve kuzey tarafından sevkettiğimiz kuvvetli iki müfrezemiz, asilerin önemli bir kısmını arkadan sarmış, asiler böylece iki ateş arasında kalmıştı. Bu savaş pek kanlı bir şekilde devam ederken, dördüncü saatte asilerde bozgun başladı ve biraz sonra da perişan bir halde top ve makineli tüfeklerini bize terkederek bozularak dağıldılar. Savaş alanında birkaç yüz esir, yaralı ve ölü bırakan Çapanoğulları birkaç maiyetleri ile firar etmişti. Yaralıların söylediklerine göre, Çapanoğlu Edip Bey yaralıydı. Kardeşi Celal Bey ise üç dört Uzunyaylalı Çerkes süvarisi ile ayrı bir istikamete kaçmıştı. Birkaç gün sonra Celal Bey hakkında bazı Çerkes beylerinın bana telgraf çekerek af isteğinde bulundukları anlaşıldı. Ben bu af isteğini kabul ettim ve bu hususu aynı zamanda Ankara'ya da bildirdim.

Bu Arap Seyfi Savaşı sonrası, sonucu Ankara'ya ve gerekli makamlara da bildirmiştim. Ve dağılan asilerin takibi için sürat ve şiddetle müfrezeler gönderilmişti. Burada şu düşüncemi kaydedeyim. Vatandaşlar arasında çokça dökülen bu emsal-i kanların vicdan yakıcı bir manzara arzedeceği çok doğal değil miydi? Bu gibi vakaların bizzat yapanı ve tanığı olabileceğimden dolayı ben kalben daha fazla üzgündüm. Arap Seyfi savaş ala-

nını dolaştığım ve mücadelenin doğal sonucu olan yüzlerce ruhsuz vatandaş arasında ah ve eninini dinlediğim ve işittiğim ve bu sonlarını gördüğüm zaman, sahnenin galip bir komutan sıfatıyla bu manzaradan zevk duymak şöyle dursun, gayrı ihtiyari gözlerimden damlayan yaşları arkadaşlarımdan gizlemek için hayli zahmet çekmiştim

Buna rağmen Celal ve Edip Beylerin tahrikçi sıfatıyla cesetlerinin ölü ve yaralılar arasında bulunmadığını anladığım anda, ihtiyata riayet ederek şiddet ve süratle takipleri hakkında derhal icap edenlere emir vermekten kendimi alamamıştım. Doğal olarak böyle bir durum içinde böyle bir emrimi kabul eden arkadaşlarım arasında kalben benim için ne kadar gaddar ve insafsız diye düşünenler bulunabilirdi. Ve sonra elbette benim hiçbir zaman zorunluluk olmadan özellikle vatandaş kanı dökmeye taraftar olmadığımı takdir edenler de bulunurdu. Evet, bana o kanlı rolleri oynatan olaylar oluyordu. Bütün emelim, vatan ve milleti maruz kaldığı fitne ve fesattan kurtarmak, vatanımızı düşman ayaklarından temizlemekti.

Her neyse, Arap Seyfi Boğazı'ndan itibaren bu mücadeleden sonraki cereyan eden olaylara geçelim. Bizzat kendim daha büyük kuvvetlerimle Arap Seyfi Boğazı'ndan kuzeye doğru Ortaköy ve Zile mıntıkalarına gitti. Tahkikatımızın ve tatbikatımızın sonucuna göre, Arap Seyfi zaferinin Orta Anadolu'da aylardan beri cereyan eden müzmin isyan belasını temizlemeye yeter, kahredici bir darbe olduğuna şüphe bırakmamıştır. Bunun üzerine kuvvetlerimle Alaca'ya ve oradan da Yozgat'a döndüm.

Diğer istikametlere yolladığımız birlik komutanlarından ve civar merkezlerden durum ve asayiş hakkında birbirini takiben gelen bilgiler de istenilen ve arzu edilen derecelerdeydi. Şu halde Ankara'nın bu mıntıka isyanına verdiği öneme göre, cezalandırma kuvvetlerimizin beş on günlük bu mesai sonucu olağanüstü denilebilirdi. Bu hususta Ankara'dan almış olduğum telgraflardan birinin suretini kaydetmekle yetineceğim:

Alaca Havalisinde Kuvayı Tedibiye Genel Komutanı Ethem Beyefendi'ye

28 Haziran 1920

Son Arap Seyfi Boğazı'ndaki üstün başarınızdan dolayı şahsınızı ve yiğit arkadaşlarınızı yürekten tebrik ederiz. Bozularak dağılan dağınık asilerin mıntıkalarında takipleri için Çorum'da Refet Bey'e, Zile'de Cemil Cahit Bey'e buradan da emir verildiği arz olunur efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Alaca eşrafından Alevilerin ruhani lideri Dede Galip Bey'in geçmiş olan bu isyan hareketlerinde ilişkisi olduğu bizce anlaşılmışsa da, ben bu şahsı siyaseten ve idareten divan-ı harbe vermemiştim. Buna karşılık o da dört yüz kişilik bir süvari müfrezesi oluşturdu, silah, hayvan donanımını kendisi tamamladı, başına da oğlu Gazi Bey'i verdi. Alaca adı konulan bu müfrezeye de ben komutan olarak arkadaşlarımdan yüzbaşı Ethem Bey'i tayin ettim.

Yozgat'a dönüş tarihinden sonra, Anadolu'da isyan olaylarının sona erdiğini bildiren bir bildiri kaleme aldırdım ve Anadolu milli cemiyetlerine ve belediye heyetlerine gönderdim. İçeriği kısaca şöyleydi:

İsyanların bitirildiği, bundan sonra Kuvayı Milliye'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin aleyhinde kimsenin fesat propagandalarına aldanmamasını, Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetini, Kuvayı Milliye'nin teşekkül nedeninin ise vatanımızı dört taraftan kuşatan ve milli bağımsızlığımızı tehdit eden işgalci yabancı ordularından vatanı temizlemek gibi çok

şerefli ve icrası zorunlu bir davayı güttüğünü ifade ediyordum. İmzamı taşıyan bu bildiri Anadolu'daki bütün gazeteler tarafından yayımlanmıştı.

Bu bildiriyi yayımladığım günler içindeydi ki, İzmir cephelerini teftiş ederek Ankara'ya döndüğü anlaşılan Milli Savunma Bakanı korgeneral Mustafa Fevzi Paşa'nın cephelerimiz ve düşmanın durumu hakkında şu telgrafı geldi:

Yozgat'ta Kuvayı Tedibiye
Genel Komutanı Ethem Beyefendi'ye

29 Haziran 1920, Ankara

Şayan-ı şükran başarılarınızı tebrik ederim. Cepheleri teftiş ve durumu yakından görüp gereken emirleri verdikten sonra bugün Ankara'ya döndüm. Cephede düşmanın ahval ve durumuna dair de bilgi aldım. Yunanlıların yakında taarruz olasılığı yoktur. Cephelerimiz ani bir taarruzu tard etmeye muktedir bir haldedir. Bu yüzden kalb istirahatı ile cezalandırmalarınıza devam edebilirsiniz. Lütfen raporlarınızın geciktirilmemesini icap edenlere emir buyurunuz.

Milli Savunma Bakanı korgeneral Mustafa Fevzi'nin bu telgrafı endişemi bir dereceye kadar giderdi, buna sevindim de. Çünkü Yozgat'ta toplanmakta olan ve dört aydan beri geceli gündüzlü kan ter içinde savaşan birliklerime beş on gün istirahat verebilecektim. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Beylerin, Fevzi Paşa'nın gayet nüfuz-u nazar sahibi, isabet-i fikre malik bir kurmay olduğu hakkında birbirlerini doğrulayıcı sözler, bende emniyet ve itimat izleri bırakmıştı.

Yozgat'ta hüküm icra eden divan-ı harbimizin sorguya çekiği ve ismi hatırımda kalmayan mutassarrıfın itirafları, ele geçen savaş belgeleri, tanıkların sözleri, mutasarrıfın Yozgat isyanının

sorumlularından biri olduğu, hattâ mutasarrıfın aleyhinde tecelli eden zan ve sorumluluğun Ankara Valisi Yahya Galip Bey'e ve Mustafa Kemal Paşa'ya şamil olduğu tahakkuk etmiş derecelerine varıyordu. İşte bu hususun da temyiz ve tesbitine bizim için vakit hasıl olmuş demekti. Adli olan bu sorun hakkında divan-ı harp heyetinin kararıyla vali Yahya Bey'in suç yeri olan Yozgat'ta sorguya çekilmesi gerekiyordu. keyfiyetin Ankara'ya ilgili makama duyurulması divan-ı harp tarafından benden istenmiş, ben de İçişleri Bakanlığı'na hitaben şu telgrafı çekmiştim:

Ankara'da İçişleri Bakanlığı Makamına

Kuvayı Tedibiye Genel komutanlığı Divan-ı Harp heyetinin verdiği karar üzerine Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in Yozgat'ta Divan-ı Harpçe sorgulanması gerektiğinden derhal sevki arz ve beyan olunur efendim.

Kuvayı Tedibiye Genel Komutanı
Ethem

Bundan başka, ayrıca ve usulüne uygun olarak aynı içerikte meclis ve hükûmet başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya da vali Yahya Galip Bey hakkında telgraf çekilmişti. İçişleri Bakanlığı'ndan cevap olarak şu telgraf geldi:

Yozgat'ta Kuvayı Tedibiye
Genel Komutanlığına

Kuvayı Tedibiye Divan-ı Harbince Yozgat'a sevki istenilen Ankara Valisi Yahya Galip Bey'in ilk telgrafınız üzerine görevine son verilmiştir. Ancak kendisinin yol meşakkatlerine dayanamayacak derecede hasta olduğu doktor raporu ile anlaşıldığından gönderilemeyecektir.

Bunu takiben Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa da şu telgrafı göndermişti:

Kuvayı Tedibiye
Genel Komutanlığına

Sabık vali Yahya Galip Bey hakkındaki emir ve yazınız üzerine kendisinin derhal sevki lâzım geldiği hakkında İçişleri Bakanlığına emir verilmiştir.

Mustafa Kemal

Bu telgraflar Haziran sonunda aramızda geçmişti. Fakat Ankara'da sorumlu olmayan bazı kimselerden gelen haberler ve özel ihbarlara göre, Yahya Galip Bey hasta değildir. Kendisine yapılan özel telkinler sonucu evinden çıkmamaktadır. Doktor raporu da bir tertiptir.

Yine aynı özel telgraflardan ve muhaberelerden çıkardığımız manalara ve sonradan anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün telaşına neden, Yahya Galip Bey'i ve tutuklu Yozgat mutasarrıfını korumaktan ziyade, Yayha Galip Bey'in ifadesine başvuracak olan yetkili ve adil bir divan-ı harp heyetinin sonradan kendisini, Mustafa Kemal Paşa'yı da sorgu altına alacağını bildiği ve her sorumluluğun doğal olarak kendisine yükleneceği ve yöneleceğinden korktuğu anlaşılmıştı. Esasen bu hususlara vâkıf olan ve Yozgat'ta bulunan bazı kimseler divan-ı harp heyetini en ince ayrıntısına kadar aydınlatmışlardı.

Divan-ı harp heyeti, Ankara'daki ilgili makamlara sıkıştırılmasını benden istemekteydiler. Millet Meclisi nezdinde de yeniden teşebbüste ve tebligatta bulunmam talep olunmaktaydı. Şayet Millet Meclisi de, infaz ve icrayı adalete yeten bir vasıta değilse, o taktirde doğrudan doğruya kuvvet ve şiddet kullanmamı, adalet adına benden ısrarla istemekteydi. Ben divan-ı

harp heyetinin bu ısrarlı isteğine hak verip, istenilen harekete ve tazyike başlamak üzereydim.

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da izinli bulunan büyük kardeşim Reşit Bey'i belirsiz, fakat vatani bir meseleden bahsedeceğini bildirerek acele Ankara'ya çağırmış, o da Paşa ile görüştükten sonra, aşağıda açıklayacağım düşünceleriyle, Mustafa Kemal Paşa'yı himaye konusunda demirden bir siper teşkil etmekte gecikmemişti. Reşit Bey, bir gece beni Ankara'dan telgraf başına istedi. Şunları söylüyordu:

"İzinli olarak Bursa'daydım. Mustafa Kemal Paşa'dan aldığım acele bir telgraf üzerine Ankara'ya geldim. Paşa başta olmak üzere bazı milletvekili ve samimi dostların ricası üzerine sizinle görüşmeyi gerekli buldum. Sabık Ankara Valisi Yahya Galip Bey sorununu ve buna ilişkin mahkemeyi müsamaha ile geciktirmenizi, eğer zorunluysa yalnız mutasarrıfın cezalandırılması ile yetinilmesini günün hâl ve şartları bakımından gerekli buluyorum. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda bana olan itirafı, şikayetleri, nihayetsiz ve samimiyete dayanmaktadır.

Evet o havali isyanının arifesi günlerinde Yozgat halkının, mutasarrıfı, vali Yahya Galip Bey'e ve hükûmete şikayet etmelerine rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın mutasarrıfın yerinde bırakılmasına tesir ve delalet ettiği, hattâ vali Galip Bey'in, mutasarrıf hakkındaki şikayetleri dikkate almak istediği halde Mustafa Kemal Paşa'nın, yine tesir nüfuzuyla valiyi bu yasal takibattan alıkoyduğu bir gerçek ise de, Mustafa Kemal Paşa'nın iltimasının iyi niyete dayanmakta olup asla bir ihanet veya menfaatten ileri gelmediğini kabul etmek lâzım. Bunlar olağanüstü hâl gereği olan hatalardan sayılabilir. Bunların, arkadaşlar arasında bazen müsamaha ile geçiştirilmesi de "mürüvvet-i insaniye" icabında kabul olunmağa uygun hallerdendir.

Ve sonra siz kardeşlerim, vatanımızda rical kıtlığı içinde bulunduğumuzu takdir eylemeli, ve her fesatçının sözlerine aldanmaktan kaçınmalısınız. Mustafa Kemal Paşa'yı ve sadık arkadaş-

ların temin ve müsterih kılacak muvafakat cevabınızı telgraf başında bekliyorum. Şunu da hatırlatırım ki, ordaki adli ve inzibati işlerinizi, mahalli hükümet ve adliyesine bırakarak, daima bir isyan hareketine eğilimli görünen Konya yolunu takip ederek, cepheye yetişmenizi çok uygun buluyorum. Gerçekte halen her tarafta sükûnet hasıl olmuşsa da Konyalıların bizzat sizi ve kuvvetlerinizi yakından görmeleri iyi tesir bırakmaktan geri kalmaz."

Reşit Bey'e yanıtım şu oldu:

"İşgal karşısında ve tehlikeli durumlar içinde savunmaya çalıştığımız şu mülk ve devletin felaket nedeni, kötü niyet erbabından ziyade, sorumluluk fikri düşüncesinden mahrum iyi niyet sahibi görünen zorba fikirli kişiler bulunduğu açıkça ortada iken, neden bize af ve hoşgörü önerisinde bulunuyorsunuz? Bununla beraber vicdanım razı olmayarak ve son defa olarak istediğinize uyarak kararın iptaline uyacağımı vadediyorum.

Bizim için Konya yolundan geçmeye gerek görmüyorum. Şu kadar ki merkezi Ankara olan milli idare heyeti ve hükûmeti her şeyden fazla adalete kuvvet ve önem vermelidirler. Haksız davranışlardan kendilerini ve memurlarını ayırmalıdırlar."

Reşit Bey'i bu yanıtımla temin ettikten sonra, yargılamanın geri bırakılması veya iptali hakkında divan-ı harp heyetini ikna etmek gerekmişti. Bu konuda divan-ı harp heyeti üyeleriyle arkadaşça konuşarak teşebbüslerde bulundum. Kardeşlerimden binbaşı Tevfik Bey'i kandırmakta hayli zorlandım. Bunun üzerine tutuklu bulunan mutasarrıfın azliyle yetinildi ve men-i muhakemesine karar verildi. İçişleri Bakanlığı'yla temas ettikten sonra, yerine, samimiyet ve dirayetine inandığımız askeri kaymakamlardan Şerif Bey mutasarrıf olarak tayin olundu.

Bütün bunlara rağmen, yani Reşit Bey aracılığıyla verdiğim teminata rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın hâlâ bu geçmişte kalan meseleye dair sorumluluktan kendisini emin bulamadığı ve kuşkulandığı anlaşılıyordu. Şüphesiz bazı dedikodular buna neden teşkil ediyordu:

"Ethem Ankara'dan geçerken adalet sehpasını Meclis binası önüne kurmak niyetindeymiş" gibi sözler bunların arasındaydı. Gerçekten, Mustafa Kemal Paşa bir iyi niyetle de olsa, Yozgat ve havalisi isyanının büyümesine neden olmuş, bunun yaratıcısı kendisi bulunmuş! Yahya Galip için doktor raporu düzenlettirmesi telaş ve heyecanındandı, bunda da pek haksız değildi.

Evet, hep biz bunları hoşgörüyle geçiştirmiştik. Fakat bunlar vicdanımızda bir ukde, bir güvensizlik halinde kalabilirdi. Kuvayı Tedibiye Divan-ı harbi hem geniş yetkiler taşıyor, hem de kararını uygulamaya kudretli, zamanın en mühim ve imtiyazlı bir icra kuvvetine ve vasıtasına dayanıyordu. Bu günlerde İzmir cephesinde başlayan Yunan genel taarruzu ve milli cephemizin hezimeti olayı adli de olsa bize bu gibi sorunların ihmaline başlıca neden teşkil edecektir.

Cephelerde Durum:

Yunan taarruzundan bahseden gizli ve acil şifreli telgraflar birbirini takip ediyordu. Bunların en ayrıntılısı şu şekildeydi:

Yozgat'ta Kuvayı Tedibiye Genel Komutanı
Ethem Beyefendi'ye

3 Temmuz 1920

Yunan ordusunun ani taarruzu sonucu cephelerimizi bozmayı başararak ileri harekete geçtiğini bundan önceki şifreli telgrafla bildirmiştim. Genelkurmaya gelen son savaş raporlarına göre, hiçbir tarafta ciddi direniş gösteremeyen nizami ve milis birliklerimiz düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta, savunmayı zayıf bulan düşman ordusu da iki koldan ileri hareketine devam etmektedir. Bir kolu Balıkesir'i, diğer kolu da Alaşehir ve civarını işgal etmiş bulunuyor. Eğer Yunanlılara herhangi

bir taraftan bir darbe indirmeyi başaramazsak durmadan ilerleyecekler, Kuvayı Milliye'nin can damarlarını teşkil eden mühim noktaları ellerine geçireceklerdir. Bu, pek doğaldır. Bundan çıkacak fenalığın ve tehlikenin önünü almak şu durumda bizler için sonradan mümkün olamayacaktır. Henüz yeni ortadan kaldırılmış tehlikeler şüphesiz yeniden canlanacaktır.

Böyle bir direnişi, böyle mühim bir görevi üzerine alıp başarabilecek olan kuvvet, ancak sizin morali kırılmamış müfrezelerinizdir. Bu yüzden tedipleri sona eren Yozgat havalisinin asayişine geri kalan ufak tefek meselelerle meşgul olmak üzere albay Çolak İbrahim Bey'e Ankara'dan Yozgat'a hareket etmesi emrini şimdi verdim.

Genelkurmay Başkanı
Albay İsmet

Cepheler hakkında bu son acı olaya dair ne Mustafa Kemal Paşa'dan ve ne de Milli Savunma Bakanlığı'ndan bir tebligat alamıyordum.

Milli Savunma Bakanı elbette bir noktası isabet etmeyen raporundan dolayı mahcup bulunuyordu. Savaş durumu hakkında albay İsmet Bey'den başka gereken açıklamayı verecek ne Milli Savunma Bakanı Fevzi'yi görebilmiş ve ne de Mustafa Kemal Paşa'yı bulabilmiştim. Ankara'da ilgili dostların ifadesinden anladığıma göre, Fevzi Paşa utancı nedeniyle olsa gerek Ankara'da bulunmasına rağmen benimle görüşmemiş, Mustafa Kemal Paşa dahi Yozgat'tan hareket ettiğimi telefonla sorup anladıktan sonra, Ankara'ya varışımdan iki saat önce trenle Eskişehir'e hareket etmiş. Güya beni Eskişehir'de bekleyecekmiş.

Cepheler hakkında Genelkurmayın verdiği bilgi cidden ürkütücüydü. Yozgat'tan Ankara'ya gelecek birliklerimin trenle vakit geçirmeden İnönü'ne gönderilmeleri hususunu Genelkurmaya bırakarak gece treniyle Eskişehir'e indim. Batı Cephesi komutanı olan tuğgeneral Ali Fuat Paşa ile ertesi gün İnönü'de

görüştüm. Kuvvetlerimizin gelmesini beklemek zorunluluğu karşısında o günü orada geçirdik. Konuşma sırasında Ali Fuat Paşa'ya;

"Mustafa Kemal Paşa'nın fikrinden yararlanamıyoruz, nerededir?" dedim.

Şu yanıtı verdi:

"O, reyini bize bırakarak iki saat önce Afyonkarahisar'a gitti."

Gerçek nedenin ne olduğunu sorunca, Paşa dedi ki;

"Biz şimdi durumu ve ne yapabileceğimizi inceleyelim. Düşman hakkında gelen bilgi çok tehlike gösteriyor. Ben henüz Garp Cephesi'nin genel durumunu kavramaya vakit bulmadan düşman taarruza başlamış bulundu. Cezalandırma kuvvetleriniz Allah vere de çabuk yetişseler.

Cephelerden gelen raporlara göre durum şöyeledir:

Yunan ordusu bir kolu ile dün Bursa'yı işgal etti. İnegöl ve Yenişehir taraflarında zayıf da olsa bazı birliklerimiz var. Güneybatı tarafından düşmanın diğer bir saldırı kolu da Elvanlar Köprüsü'nü geçmek üzere, hedefi Uşak-Afyonkarahisar olsa gerek! Karşısında Aşir Bey, düzenli tümeniyle ve bazı milis müfrezeleri düşmana zayıf direnişlerle çekilmekte, daha doğrusu Salihli cephesinden beri dağıla dağıla ricat etmektedir.

Bu iki koldan başka, düşmanın bir tümen miktarındaki diğer bir kolu da, Borlu'dan Demirci yönüne doğru ilerlemektedir. Bu düşman kuvveti önünde zayıf bir halde bile düşman birliklerini meşgul edebilecek kuvvetimiz yok gibidir. Bu durumda burada, Uşak'ta, Afyon'da ve Kütahya'da bulunan yedek kuvvetlerimiz şundan ibarettir:

Afyonkarahisar ve ilerisinde albay Fahrettin Bey kolordusuna mensup bir kısım kuvvet bulunsa da önemsizdir. Malum ya, birlik kadroları noksan. İsmi var, cismi yok gibi!

Kütahya'da milis teşkilatının düzenlenmesinde İsmail Hakkı Bey adında bir zatın çalıştığını haber aldım ki, bu sizin adamı-

nızmış. Benim doğrudan doğruya emrimde burada, yani İnönü'nde mevcut kuvvetlerim de Bursa'da İnönü'ne doğru ilerlemek isteyecek düşman kuvvetini günlerce meşgul edip durdurmaya muktedir değildir. İnönü'nün coğrafi vaziyetinden ve nispeten bol bulunan top ve makineli tüfeklerimizden azami derecede yararlanmaya ve bütün varlığımızla düşmanı ileri geçirmemeye çalışacağız."

Görülüyor ki, Ali Fuat Paşa sözlü olarak en doğru bir hesap ve ifade ile durumu kısaca izah etmiş demekti. Yunan ordusunun üç istikametten ilerleyen kuvvetleri, yedekleri dışında, altı piyade tümeni miktarında tahmin ediliyordu. Yunan tümenleri onar bin kişilik olduğuna göre, saldıran düşman birlikleri 60 bin kişi civarındaydı.

Yunanlılar Nazilli tarafından taarruza geçmemişlerdi. Bu genel taarruzdan maksatları; İsmet Bey'in bana Yozgat'ta iken çektiği telgraftan da anlaşılacağı gibi, düşmanın hedefi Afyonkarahisar'ı, Kütahya'yı ve Eskişehir'i zaptederek Kuvayı Milliye'nin belini kırma, Anadolu şimendifer ana hattının bu önemli merkezini ele geçirmekti. Böyle bir vaziyet yaratmakla, Anadolu'da isyan hareketlerini destek ve tahrik etmeyi de başarabilirlerdi. Bu sırada zorlu bir yürüyüşle Yozgat'tan iki günde Ankara'ya yetişen ceza kuvvetlerimiz, derhal trenlerle ileriye sevkedilmişti.

İnönü'nde Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında bir savaş meclisi kurularak durumu görüştük. Verdiğimiz karar şu oldu:

1. Ali Fuat Paşa emrindeki birlikler, Bursa'dan Eskişehir'e ilerlemek isteyecek olan düşman birliklerine karşı İnönü'nde kesin bir savunma savaşını kabul edecek.

2. Güneyde Afyon istikametinde bulunan albay Fahrettin Bey'in yerine Mustafa Kemal Paşa bizzat düşmanı işgal ve savunma zorunluluğunu üzerine alacak, Aşir Bey tümenini takviye ettirecek.

3. Ben de ortadan, Demirci tarafından ileri hareketine devam eden düşman kolu üzerine karşı taarruza geçmek suretiyle bu düşman koluna kesin bir darbe indirmekle görevli olacağım.

Bu karar, yeni ve geçici görevi Afyon'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya, Ali Fuat Paşa tarafından şifre ile birdirildi. 8 Temmuz tarihinde, bu defa yine en ağır görevi üzerine alan bense, komutam altındaki birliklerimle İnönü'nden Kütahya yoluyla Demirci'ye hareket ettim. Aynı günün akşamı Kütahya'ya vardık. Oradan Kütahya'ya daha önce, yerel millisi teşkilatını kuvvetlendirmek amacıyla göndermiş bulunduğum yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'i, göreviyle meşgul buldum.

Kütahya ve buraya bağlı yerlerde bulunan hapishanelerde yatan mahkûmların bir hayli yekûn tuttuğunu mutasarrıfla konuşurken öğrenmiştim. Bunlardan faydalanmayı düşündüm, kendilerine haber yolladım, bazı şartlar ileri sürdüm. Bunlardan dört yüz kadar suçluyu ertesi günü serbet bıraktırdım. Hepsini Kütahya'da topladım. Kendilerine silah ve cephane verdim. Bunlardan başka gönüllü olarak kurulan 150 kişilik bir kuvveti de hapisanelerden çıkanlara katarak bir tabur oluşturdum. Komutan olarak da tecrübeli komutanlarımdan Teselyalı Hafız bey'i tayin ettim. İhtiyat subaylarından gerektiği kadarını da maiyetine verdim.

Taburun çoğunluğu yıllarca tutuklu kalan canilerdi. Bunlara vaadim, düşmanla fedakârane savaştıkları taktirde, en yakın ve uygun zamanda geri kalan mahkûmiyet sürelerini affettirmekti. Herkesin önünde kendilerine şöyle hitap etmiştim:

"Namusluca hizmet edenleriniz, tam zamanında vatana hizmet etmiş bulunacak, şüphesiz bütün günahlarınızı da Allah affedecektir. Sonra düşmanla savaşırken şehit olmanın da herhalde mahpushanede esaret ve sefaletle ölmekten daha çok şerefli, erdemli bir son olduğunu da daima hatırlayınız!"

Tabur, Katahya'da kaldığım gece ile ertesi gün öğleye kadar hazırlığını tamamlamıştı. Yıllarca tutuklu kalan bu insanların yaya olarak bizim hızımıza ayak uyduramayacaklarını dikkate almış, Kütahya ve Eskişehir ile civarından telgrafla kâfi miktarda beygir arabaları getirtilerek bunlar bindirilip yola çıkarılmışlardır.

Kütahya'dan hareket eden toplam kuvvetim şöyleydi: 4500 atlı ve silahlı subay ve asker, 550 miktarında beygir arabaları ile sevkedilen söz konusu piyade taburu, dört dağ topu, 14 mitralyöz, bunlardan başka erzak kolu ve mekkareciler de vardı. Fakat sıhhiye teşkilatımız noksandı. Erzak, yedek mühimmat ise boldu.

Kütahya'dan ayrıldığımızın üçüncü günü ve sabahı Simav şehri kuzeyinde birliklerimiz toplanmış ve durmaya gerek görmemişti. Nedeni de şuydu: Gece Gediz'den geçerken beklenmedik garip bir olay, daha ilerde rastgeldiğimiz binbaşı Aziz Bey'le Simav Müdafaa-i Milliye cemiyetine mensup bazı kimselerin ifadeleri ile doğrulanmıştı. Yunan birliklerinin Demirci'yi ve civarını işgal ettiğini haber alan Simavlılar, Kuvayı Milliye aleyhinde isyan bayrağını açmışlar, Aziz Bey'le arkadaşları kendilerini zorlukla Simavlıların ellerinden kurtarabilmiştir. Simavlıların şehre yaklaşmış bulunan Yunan birliklerine ileri karakol görevi yaptıkları da gönderdiğimiz keşif kolu tarafından bize bildirilmişti.

Bu duruma göre, yeni türeyen asiler yolumuzu kesmiş bulunuyor, bizi yine Müslüman kanı dökmeye mecbur edecek gibi görünüyorlardı. İşin en fena tarafı, bunlarla olacak bir çarpışma, iki saat öteye kadar ileri karakollarını göndermiş bulunan düşmanı ikaz etmiş olacaktı. Bu ise düşmanları dağlık arazi içinde gafil avlamaktan bizi mahrum bırakacaktı. Bunu düşünerek hemen bir nasihat heyeti kurdum. Ve silahsız olarak asiler tarafına gönderdim. Arzu etmezlerse Simav'a bile girmeyeceğimiz, sadece ileri geçeceğimizin kendilerine anlatılmasını istedim. Gerçekten, kuvvetimiz için başka bir istikametten geçebilmek zordu. Dağlık yerleri ve Simav gölünü kuzeybatı tarafından dolaşmak gerekecekti ki Demirci'yi zaptetmiş Yunan tümeninin aldığı durum ve askeri bakımdan bu ikinci yolu kabul gerekiyordu.

Simavlılardan gelen yanıt olumsuzdu. Ben zaten gafil ve asi Simavlıların bu yanıtı verebileceklerini düşünerek nasihat heyetini yollarken iki hücum müfrezesini de piyade olarak hazırlamıştım.

Simavlılar 'hayır' deyince iki müfrezem, karşımızda tepeler üzerinde görünen silahlı Simavlılara karşı hücuma geçti. Çatışma çok sürmedi, bir saat sonra asiler tepelerden atılmış, şehire tıkılmışlar sıkıştırılmışlardı. Bu hücumda yüzbaşı Ethem Bey yaralandı, birkaç da şehit verdik. Simav'da sokak çarpışmaları devam ederken, Tevfik Bey komutasında gelen büyük kuvvetimiz de şehir ile göl arasında açılan yolu takip etmişti. Böylelikle hem asi Simavlılarla Yunan birliklerinin arası açılmış, hem Simav ovacığının batısındaki hakim noktaları işgal etmiş bulunan Yunan ileri karakollarıyla savaşa başlanmıştı bile.

Ben bizzat karargâhımla Simav'a girdim ve acele bir inceleme heyeti kurdum. Mahalli hükümet mensuplarını toplayarak 2-3 saat orada kaldım. Bu ihanet olayını Yunanlıların emriyle tertip edenin Şalgamoğulları lâkabıyla anılan Mehmet Ağa isminde biri olduğunu, çarpışma esnasında topçumuzun bir defaya mahsus olmak üzere attığı bir tek mermiyle parçalandığını öğrendik. Bu olayın sorumlusu olup tutulanlar da vardı. Simavlılar başarımızı görünce memnun kaldıklarını söyleyerek mazeret beyan ettiler. Üç kişi dışındakiler için de ben bir af ilan ettim. Karargâhımla ileri geçtim.

O zamana kadar ileri birliklerimiz ilk karşılaştıkları Yunan karakollarını kısmen imha etmiş, kısmen de bulundukları yerlerden çıkartmış, Demirci üzerine taarruz hareketini hızlandırmıştı. Demirci'ye bir saat mesafeye varıncaya kadar direnişsiz denecek bir biçimde ilerledik. Ondan sonra Yunan esas kuvvetleriyle temasa geçildi. Savaş başladı. Direniş önem kazanmıştı. İleri birliklerimizi takviye ettirdim. Sonuçta, akşama değin Yunan büyük kuvvvetlerinin bulunduğu Demirci şehrinin iki buçuk kilometre mesafesindeki düşman asli mevzilerine hakim olan mühim noktalar tarafımızdan zaptedilmiş bulunuyordu. Biri Faik Mehmet, diğeri Mehmet Ali Çavuş isminde iki kıymetli müfreze komutanı dahil olmak üzere 15 şehit, 30 kadar da yaralı verdik. Köylü kıyafetinde Demirci şehrine sokulan casızları-

mızın getirdikleri haberlere göre, Yunanlıların karşımızda 10000 mevcutlu, Ayvalık isimli bir piyade tümüni bulunuyordu. Buna göre, ertesi gün olacak savaşın ne kadar dehşetli olacağı anlaşılıyordu.

Düşman ilk gün gafil avlanmıştı. Sabahleyin erkenden birliklerimizin Yunan siperleri üzerine yapacağı ilk taarruz hareketine malıpushane piyade taburunun katılmasını emrettim. Hafız Bey buna göre, geceden taburunu düşman siperlerine yaklaştırmıştı.

Şafaktan sonra bizim taarruzumuzla savaş tekrar başladı. Yunan askerleri siperlerinde şiddetli direniş gösteriyorlardı. Katiller taburu, diğer kuvvetlerimizle âdeta rekabet ediyordu. Hafız Bey savaşın dördüncü saatinde, sonunda ölümüne neden olacak derecede ağır bir yara almış, taburunun subay ve askerlerinden çoğu da şehit düşmüştü.

Savaşın altıncı saatinde Yunan askerleri geriden gelen iki piyade taburunun yardımıyla karşı taarruza kalktı. Fakat kayıp veren düşman, siperlerine çekildi. Bu arada kısmen de panik gösterdiler. Ancak Yunan subayları şiddet göstererek paniğin önünü aldılar.

Savaş alanı karşılıklı taarruz dalgaları içinde çalkalanırken, topçularımız mermi azlığından şikayete başladılar. Genelkurmay görevini gören ve dürbünle topçu mevziinden düşman hatlarını ve gerilerini gözleyen bazı arkadaşlarım düşman tümenine tekrar bir imdat kuvvetinin gelmekte olduğunu bana haber verdiler. Geri çekilmek zorunda olduğumuzu bildirdiler. Arkadaşlarımın bu tekliflerine, inatçı ve kavgacı bir karaktere sahip olan ağabeyim Tevfik Bey dahi katılmıştı.

Halbuki topçu mevziimizden bütün harekâtı görülen ve çapraşık bir vaziyet almış bulunan bu kanlı sahne içinde geri çekilme emri vermek kuvvetlerimiz için büyük tehlike olacağı gibi, bu, mukaddes davamızın iflasına doğru da büyük bir adım demek olacaktı. Bunu görmektense ölümü tercih ederek, son himmet ve gayreti harcamak gerekiyordu.

Bu düşünce ile ben 100 kişilik süvari müfrezemizin dışında, bütün yedek kuvvetimizi savaş hattının takviyesi emrine verdim. Ve bunu takiben ben de topçu mevkiinden ileri geçtim.

Düşman siperleri üzerine taarruza kalkmaları hakkında ateş hattındaki komutanlarıma ya bizzat veya emirber çavuşların vasıtasıyla emirler verdim. Bu sırada Parti Pehlivan alayı, düşman hatlarını sağ kanadından geri ve yan ateşine alabilecek hâkim bir vaziyet kazanmış bulunuyordu. Emrimi alan birliklerimiz hemen fedakârane bir biçimde hücuma kalktılar. Çok vakit geçmemişti ki, düşman cephesi yarıldı ve düşman siperlerinden bir kısmını zaptettik. Başarılar birbirini takip ediyordu. Bilhassa Şevket Bey'in emrinde ve cephe merkezinden taarruza kalkan efradın fedakârlığı bir harikaydı. Yunan tümeni cephesini ta ortasından yaran bu kahraman alay 'Manyas' namıyla tanınıyordu.

Sabahleyin başlayan bu savaş dokuz saat devam etmiş, sonunda Yunan birlikleri dağınık halde kaçmaya başlamışlardı. Savaşın son saatlerinde düşman tümen komutanı albay Otneos'un yaralanıp maiyeti tarafından güçlükle cephe gerisine götürüldüğünü öğrendik. Bu komutan Venizelos'un yerine geçen hükûmetin Savunma Bakanıymış.

Yunan hatlarında bozgun önce merkezde başgöstermiş, süratle sağ kanada sirayet etmiş, burada hayatını kurtarabilen pek az kimse olmuştu. Savaş alanı, siperler yaralı ve ölülerle doluydu. Bu kanlı manzara arasında, zaferimizi sağlamak için kahramanca döğüşüp şehit olan bazı subay ve askerlerimizin düşman askerleriyle kucak kucağa ruhsuz düştüklerini gördük. Yunan topçuları savaş hattının birkaç kilometre gerilerinde toplarının üç tanesini dahi kaçarken derelere atmışlardı.

Bu savaşta dikkatimi çeken garip bir olayı yazmadan geçemeyeceğim:

Yunan askerlerinin, ölümü esarete tercih ettikleri görülüyordu. Vahşi hayvanları kementle tutmak gibi zorlukla elimize geçirdiğimiz 80 kadar Yunan esirini sorguya çektik. Bunların an-

lattıklarına göre, esirler arasında yaralı olarak bulunan inatçı, kurnaz olduğu yüzünden okunan bir komutan askerleri yüreklendirmek için, *"Ethemistlere esir olursanız ayaklarınıza hayvan nalı çakılacağını daha bin bir çeşit işkenceler içinde öleceğinizi unutmayınız"* diyormuş.

Yine ümitsiz durum içinde iken bile döğüşmesi dikkatimi çeken bir Yunan subayını ben sorguya çektim. Başından akan ve gözlerini kapayan kanları silerek bana dikkatlice baktıktan sonra:

"Sen Ethem misin?" diye sordu

"Evet, benim" deyince:

"Size esir olmamın sonu hakaret içinde ölmek değil midir?" şeklinde yanıt verdi.

Düşman tümenine ait olarak savaş alanında ve Demirci şehrinde elimize geçen silah ve mühimmat otuz öküz arabasını doldurmuştu. Bunları Eskişehir'e gönderttim. O sıralarda yeni kurulmakta olan düzenli birliklerin işine bu silah ve mühimmat çok yaramıştı. Bu, orduya bir nevi hediyemiz de olmuştu.

Yunan esirlerinin bir miktarını, aleyhimize propagandalara son verilmesi amacıyla serbetst bıraktım. Diğerlerine de iyi muamele edilmesini, yaralı olanların yaralı gazilerimizle birlikte tedavilerine özen gösterilmesini bildirdim.

Demirci ve civarı tamamıyla geri alındıktan sonra, bütün yorgunluğuna rağmen, birliklerimiz daha ilerilere atılmış, perişan ve dağınık Yunan tümenini, Borlu'nun güney ve Alaşehir ovasının kuzey eteklerine kadar takip ederek Uşak-Afyon yönüne ilerleyerek diğer Yunan kolunun ricat hattını tehdit etmişti.

Bu savaşta kaybımız ölü ve yaralı olarak 500'ü geçiyordu. Akrabalarımdan Karacabey müfrezesi komutanı Safer ile birkaç subay şehitler arasındaydı.

Zaferle sona eren bu Demirci Savaşı'nın ilk ve buhranlı saatlerinde genel durum hakkında Afyon telgrafhanesinden Mustafa Kemal Paşa'nın çektiği şu telgrafı aldım.

Demirci Havalisinde
Ethem Beyefendi'ye

Afyonkarahisar
13 Temmuz 1920

Gözü daima ilerde olan saldırgan düşman birliklerinin yoğunluğu oranında buralarda kuvvet bulamadım. Elden geldiği kadar takviye ettirdiğim Aşır Bey tümeni son bir çabayla Uşak önünde savunma halindedir. Bütün dikkatler ve ümit, tecrübe görmüş müfrezelerinizin atılışları sonucuna çevrilmiştir. İstenen topçu mühimmatı size süratle ulaştırılmak üzere yola çağrılmıştır.

Afyon'da Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Bu telgraftan birkaç saat önce aldığım haberlere göre, Yunan kuzey kolunun Bursa'dan ileriye gönderdiği bir birlik Yenişehir'deki milli müfrezemizi atarak orasını işgal etmiş ve ileri harekete geçmişti. Geri merkezlerdeki bozulmuş morali kuvvetlendirmesi ve kamuoyunu teselliye yarar düşüncesiyle Demirci Savaşı'nın başarılı sonucunu bütün askeri merkezlere ve Ankara'ya şifresiz olarak telgraflarla bildirdim.

14 Temmuz günü sabahleyin, Demirci ve civarında Yunan uçakları uçtu ve birliklerimiz üzerine birkaç bomba attı. Fakat isabet ettiremediler.

Aynı gün öğleden önce, Demirci'nin güneyinden bir Yunan piyade alayının Demirci'ye doğru ilerlemekte olduğu keşif kollarımız tarafından bildirilmişti. Öğleden sonra Demirci'nin 15 kilometre güneyinde, bu düşman alayına karşı bir savunma hattı kurduk. Çarpışma yine başladı. Bu sırada Kula ve Uşak istikametinden bir başka Yunan kuvvetinin de Demirci'ye doğru ilerlediği görüldü. Bu kuvvet, savunma hattımızın tam gerisi ve bü-

yük kuvvetimizin sol kanadına doğru ilerliyordu. Bu kuvveti de bir alay kadar tahmin etmiştik. Bunun üzerine Demirci'nin güneyindeki savunma hattımızı biraz geri çekmeyi uygun buldum. Doğu yönünden bize yaklaşmış olan düşman alayına karşı da bir kuvvet ayırınca, çarpışma burada da başlamış bulunuyordu. İşte bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün önceki telgrafında bahsettiği topçu mühimmatı Demirci'ye yetişmişti.

Birinci savunma hattımızdan birliklerimizin geri çekildiğini sanan bu mağrur Yunan askerleri gafilane ileri atıldılar. Oysa ki karşılarında pusu kurmuş olan Kütahya alayı komutanı Halit Bey'in kucağına düştüler. Bir bölük miktarındaki Yunan kuvveti zayiata uğrayarak, kaçtılar. Eğerli dört subay hayvanı ve otomatik silahlar bıraktılar. Bu küçük başarının düşmana verdiği şaşakınlık ve duruştan yararlanarak, diğer taraflarda çarpışan ve bazı mevzileri ellerinden kaçıran kuvvetlerimizi derhal takviye ettik. Doğu cephemize hakim tepeleri elde etmek üzere bulunan düşman birliğini karşı taarruzla iki kilometre geri attık. Yunan kolunun da hızını böylece kırmıştık. Ve Demirci civarında başgösteren bu askeri durum ve çatışma içinde Mustafa Kemal Paşa'dan şu telgraf gelmişti:

Demirci Havalisinde
Ethem Beyefendi'ye

Afyon
14 Temmuz 1920, Acil

Demirci'yi geri alan kahraman müfrezelerinizin aralıksız kahramanca hücumları ile bozulan ve askeri durumlarını ıslah derdine düşen Yunan ordusu ileri hareketinin durduğu ve gevşediği anlaşılıyor. Sol kanadınızı tehdit eden yeni düşman kuvvetinin bu cephede geri alındığı ve Kula yoluyla üzerinize gönderildiğini haber aldık. Yardımınıza bir askeri birliğin gönderilmesi-

ni Uşak civarındaki tümen komutanına emrettim. Benim Ankara'ya dönmem mecburiyeti hasıl oldu. Nedenini açıklamak şifre ile dahi doğru değildir. Bu hususta sözlü bilgi vermek üzere Tevfik Rüştü Bey'le, Hüsrev Sami Bey şimdi hareket ettiler. Gözlerinden öper, başarılarınızı tebrik ederim.

Bu telgraf, aynı zamanda Demirci'nin güney ve güneydoğu taraflarında hasıl olan duruma dair çektiğim acil, şifreli telgrafa yanıt teşkil ediyordu. Bu telgrafı aynı gün güneş batarken almış bulunuyordum.

Bu Yunan taarruzunun asıl amacı ve hedefi Ayonkarahisar ve Eskişehir hattını tutmak ve işgal etmekti. Fakat yunan ordusunun Kuvayı milliye aleyhindeki bu müthiş ve o zaman için öldürücü planını biz alt üst ederek suya düşürmüştük. Evet, artık iyice anlaşılıyordu ki, taarruza geçen Yunan genel kuvvetleri o ana kadar işgal etmiş bulunduğu kuzeyden Yenişehir ve İnegöl civarını dahi boşaltarak Bursa'ya çekilmiş, şehrin kuzey ve doğusunda savunma önlemi almış, diğer batı kolu da Uşak hattında durmuş, ileri harekete imkân görememişse de, Yunan birliklerinin bu son savunma hatlarında olsun tutunabilmesi için Demirci'nin güneyinde savaşa devam eden kuvvetlerimizi muhafaza ettikleri tehditkâr ve hakim vaziyetinde bırakmak, hasılı durum gereği ve askerlik noktasından Yunanlılar için asla emniyet verici görülemezdi.

Bunu temin etmek için Yunan kurmayları yeni bir plan tertibine başlamıştı. Sırf bizim cephemizi hedef tutarak, cepheden ve kanatlardan yeni kuvvetlerle yeniden taarruza geçmişlerdi. Cevizlik Savaşı adını taşıyan bu savaşta da yine bozulmuşlardı.

15 Temmuz akşam üzeri Demirci'nin doğusundaki düşmana, yine bir birliğin Kula yoluyla gelip katıldığını gördük. Bu hiç hoşuma gitmemişti. Zira bu düşman kolunun kuvvetlenmesi ve sol geri kanadımızda bir üstünlük kazanabilmesi, birliklerimizi

fena bir hale sokabilirdi. İki taraftan karşı taarruz hazırlıkları gören ve takviye olunan düşman önünde aynı durumda kalmanın bizim için tedbirsizlik olacağını düşündüm. Demirci şehrini boşalttım. İki kilometre kadar geri çekildik. Gece yapılan bu hareket sonucu geri mevzilere girmiştik.

Ertesi gün, düşman birlikleri bıraktığımız yerleri işgal ederek ilerlediler. Demirci yakınındaki savunma cephemize kuvvetlerimiz üzerine taarruz gösterişleri yapmaya başladılar. Fakat savunmasız Demirci şehrini işgale cesaret edemedikleri görülüyordu. Bugün Yunan birliklerinin ruhsuz ve tedbirli devam eden taarruzlarını kolaylıkla püskürtüyorduk. Aynı gün, yani 16 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın Afyon'dan ayrılışı üzerine, tekrar o cephenin komuta sorumluluğunu alan kolordu komutanı albay Fahrettin Bey'e bir telgraf çekmiş, bir iki uçağımızın Afyon'dan Demirci civarında uçurulmasını istemiştim. Son durumumuzu da kendisine bildirdiğim gibi Mustafa Kemal Paşa'nın yardımımıza sevkettiğini bildirdiği imdat birliğinin süratle gelmesini ve benimle irtibat kurmasını da adı geçen birlik komutanına tekrar ihtar etmesini bildirmiştim.

İmdat kuvveti eğer yolunu şaşırmışsa, herhalde bugün akşama kadar bize kavuşacaktır. Gerçi, o sıralarda böyle canlı ve faal bir kuvvetin bulunacağına pek de inanmıyorsam da, bilindiği gibi, şiddetli arzu ve ihtiyaçlar önünde insanlar bazen hayalle teselli bulmak isterler. Akşama doğru idi, Fahrettin Bey'den şifreli bir telgraf aldım. Hatırımda kaldığına göre şöyle diyordu:

Demirci Cephesinde
Ethem Beyefendi'ye

Yunan taarruzunun durmuş bulunmasına rağmen, Uşak cephesinde o zamana kadar hasıl olan durum gereği Aşir Bey tümeni tarafından ufak bir çatışma sonucu, Uşak şehrinin boşaltılmasına mecburiyet hasıl olmuştur. Bu yüzden Gediz yönünden

çekilme hattımızın tehlikeye düştüğü, Uşak'ın kuzeyinde, bize mensup çekilirken örtme görevini yapacak hiçbir kuvvetimizin bulunmadığı, iki uçağımızın isteğinize uygun olarak hemen uçurulmasını emrettiğimi bildiririm. Evvelce emrinize gönderildiği Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilen 1000 mevcutlu birliğin şimdiye değin sizinle irtibat temin ettiğini ümit ederim.

Son iki günden beri karşımızda toplanmış bulunan Yunan birliklerine henüz yüklü bir darbe indirmeyi başaramadığımız halde, bu yeni Yunan birlikleri de taarruzlarında isteksiz ve moralsiz görünüyorlardı. Demirci civarında bozulan Ayvalık isimli tümenlerinin gömülememiş askerlerinin her yerde fazlasıyla görülen kokmuş cesetleri, bu askerlerin üzerinde çok fena bir tesir bırakmış olabilirdi. Ve bundan da doğal bir şey olamazdı!

Yunan birliklerinin cepheden tazyikleri önemli olmamakla birlikte albay Fahrettin Altay Bey'in telgrafı bizim daha tedbirli bulunmamızı zorunlu kılıyordu. Uşak'ın düşman eline geçmiş bulunması, Demirci civarında savaşan kuvvetimizin vaziyetini tehlikeye düşürebilirdi. Uşak ve Gediz hattını asgari derecede olsun örtebilmek için o tarafa bir kuvvetin ayrılması, tümen komutanı Aşir Bey'le, albay Fahrettin Bey'e düşen görev iken, hattâ Aşir Bey, Uşak'ı boşaltmaya mecbur olmuşsa bile, Afyon yönüne değin, Uşak'ın kuzeyine, yani Gediz yönüne çekilmesi tercihe değer ve zorunlu bir askeri tedbir ve özel durumumuz gereğiydi. Şükrolunur ki, bütün bu hatalara rağmen Uşak'ı son saatte savunmasız bulduğu için işgal edebilen Yunan birlikleri geriden yeni kuvvet almadıkça, Uşak'tan kuzeye ilerleyerek Gediz hattını tutmaya ve çekilme hattımızı kesmeye ne manen, ne de maddeten muktedir olamayacak bir hale düşmüş bulunuyordu. Çünkü Uşak'ın işgalinden önce Demirci'nin güneyinde, kendi ricat hatlarını tehdide başlayan birliklerimizin sol kanadına Uşak düşman kolundan başka, Yunan genelkurmayı mühim bir kuvvet ayırmaya mecbur kalmıştı.

Gediz'i düşmana kaptırmak hiç işimize gelmezdi. Bu yüzden Demirci civarındaki kuvvetlerimizi tekrar Demirci'nin 10 kilometre kadar kuzey ve kuzeydoğusunda Cevizlik mevkiine, yani Simav gölünün, Ovacık'ın güneybatısına çekmeye karar verdim ve çekilmezden önce orada siperler kazdırdım. Çekilme, Temmuzun 16. günü akşamı başladı.

Ertesi sabah, Yunanlılar, boşalttığımız bu yerleri işgal edip Cevizlik'teki siperlerimize iki koldan yüklendiler ve savaş da böylece başladı. Savunma hattı olarak seçtiğimiz bu saha kısmen düzlük ve büyük ceviz ağaçlarıyla kaplı genişçe bir ovaydı. Ne bizim, ne de Yunan uçuklarının buradaki çarpışmalarda önemli bir tesirleri ve isabetleri olmamıştı. Hattâ Afyon'dan uçurulan ve Cevizlik ufuklarında bir süre dolaşan uçağımız savaş sırasında birliklerimizi düşman sanarak üzerimize bombalar atmak gibi bir de şaşkınlık göstermişti.

Cevizlik'te mevzilerimize taarruza başlayan düşman piyade alayları Demirci'den itibaren birbirlerine paralel fakat arızalı yerlerden geçmek suretiyle aynı Cevizlik mevkiine ulaşan iki yolu takiben savunma hatlarımıza sokulmuşlar, yakın mesafeden başlamış bulunan savaş birdenbire şiddetlenmişti. Saldıran düşman kuvveti beş tabur piyadeden ibaretti. Dağ topları da çeşitli yerlerden kuvvetlerini destekliyordu.

Demirci civarında kalan diğer Yunan taburlarını bu savaşa katılmaktan men edenin, aynı gün Demirci'nin doğu ve kuzey istikametinden Yunanlılara görünen sınırlı destek birliğinin düşman üzerine yaptığı tesir nedeniyle olduğu sonradan anlaşılmıştı. Evet, günlerden beri beklediğimiz bu imdat kuvvetinin bu kadarcık olsun hizmeti geçmişti.

Cevizlik'teki bu savaşta karşımızdaki Yunan kuvvetleri yine aldanmış oldular. Siperlerimiz önünde kırıldıkları bir sırada ormanlık araziden faydalanarak arka ve kanatlardan taarruz eden fedakâr bir kısım kuvvetimizin hücumu karşısında, çarpışmanın beşinci saati sonunda düşman kuvvetleri paniğe kapılmış, bir-

çok kayıp vermiş, tekrar Demirci istikametine yüz çevirmiş, kaçıyordu. Kuvvetlerimiz düşmanı takibe devam ettiler. Demirci şehrine tekrar hakim bir vaziyet aldılar.

Bu savaşta, teyzezadem Halit Bey'le, Alaca müfrezesi subaylarından Mısırlı Yusuf Bey büyük fedakârlık göstermişlerdi. Bunlardan Halit Bey, Demirci sırtlarında şehit düşmüştü. Bu savaştaki kaybımız 40 şehitle 60 yaralı kadardı.

Büyük kuvvetlerimizin ihtiyaten bulunduğu bu Cevizlik mevkiinde gereğinde Gediz istikametine, Uşak'tan Yunanlıların göstereceği bir hareketi çok gecikmeden karşılama zorunluluğunda kalmasaydık (esasen Cevizlik'e ricatımızın gerçek nedeni de oydu) düşmanın bu hezimetinden en geniş şekilde faydalanmak birliklerimiz için pek mümkün olurdu. Ne çare ki, bütün düşüncem ve gözüm arkada. Kaçan düşmana karşı kuvvetimi ve fikrimi kullanamamakta! Maalesef kaymakam Aşir, albay Fahrettin Beylerin Uşak'ı boşaltılması zamanki haftalarca bizi düşmanın şu son hezimetinden hakkıyla faydalanmaktan men edecek kadar büyüktü. Daha önce Uşak'tan yardımımıza gönderilen birlik olsun vaktiyle yetişseydi? Fakat heyhat çok gecikmişti. Bu destek birliği komutanı olan ismini hatırlayamadığım yüzbaşı, iş işten geçtikten sonra Cevizlik'te bize katılmıştı. Cevizlik Savaşı'nın sona erdiği sırada, Tevfik Rüştü, Eskişehir milletvekili Hüsrev Sami Beyler karargâhıma geldiler. Bunların söylediklerine göre Mustafa Kemal Paşa'nın Afyon'dan Ankara'ya dönmesini gerektiren sorun şuymuş:

Güya Ankara'da Millet Meclisi üyeleri arasında Yunan taarruzunu durdurmaya cephelerde imkân kalmadığı şeklinde olumsuz propaganda almış, yürümüş. Bu arada benim Demirci Savaşı'nda yaralandığım da yayılmış. Mustafa Kemal Paşa işte bu hususlarda gerekli açıklamayı yapmak ve heyecanı yatıştırmak için acele Ankara'ya dönmeye mecbur kalmış! Halbuki Ankara'dakiler benim cepheden çektiğim telgrafları görüyor ve okuyorlardı.

Bu yüzden şaka olarak iki zata dedim ki:

"Gereksiz zahmete sevkedildiniz. Mustafa Kemal Paşa eğer beni memmun etmek istiyorsa, doktor ve sıhhıyeci göndermeli"

Tevfik Rüştü Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın bana karşı son derece müteşekkir bulunduğunu, arkamdan methettiğini söyledi, konu kapandı.

Ankara'ya vardıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis kürsüsünde yaptığı açıklamayı o zaman Ankara'da çıkan gazetelerde okumuştum. Yorumu şöyleydi:

"Savaş durumu her tarafta lehimize döndü. Yunan taarruzu kırıldı, durduruldu. Bu hususta Ethem Bey kuvvetlerinin himmet ve fedakârlığı cidden büyüktür. Ethem Bey gayet ustaca yaptığı bir plan ve manevra ile Demirci civarına yığılan düşman alaylarına karşı kahredici bir darbe daha indirmiştir. Hattâ bugün kuvvetlerimiz Demirci'nin güneyinde savaş durumunda ve taarruzundadırlar."

Bu savaş hakkında Berlin elçisi Kemalettin Sami Paşa ise şöyle diyor:

"Yunanlıların birinci genel taarruzu milli harekâtımızı ve Ankara milli hükûmetini çok zor bir durum karşısında bırakmıştı. Ankara Hükümeti, Kuvayı Seyyare komutanı Ethem Bey'e Uşak'ın savunmasını emrettiği halde kendisi Demirci tarafından yanlış işe başlayarak düşmanın Uşak'ı işgal etmesine neden olmuştur."

Kemalettin Sami Paşa, beni Yunan ordusu önünde ricat eden komutan olarak gösteriyor. Benim kuvvetlerimin bu taarruz sırasında nerelerde bulunduğunu ve benim nasıl mutlak bir ihtiyaç için cepheye dönmekten vazgeçirildiğimi tekrar açıklamaya gerek görmüyorum.

Demirci Savaşı hakkında o zamanki Yunan komutanı Paraskepulos'un Demirci yenilgisini tevilen ilan eden resmi tebliği şöyleydi:

"Elvanlar Köprüsü'nü geçen ve askeri harakâta devam eden birliklerimiz başarıyla Uşak'ı işgal etmiştir. Demirci'den bir müfrezemizi ricate mecbur eden ve dağlık arazide gizlenmiş bulunan ve fakat gayrı muntazam keşif kuvvetlerini tard etmek üzere yeni kuvvetler gönderilmiştir."

Uşak'ı işgal etmiş bulunan düşman koluna ait son gelen bilgilere göre, kendilerinin İzmir'den trenle gönderilen birliklerle takviye olundukları merkezindeydi. Aynı zamanda Uşak'ın kuzeyine, yani Gediz yönüne keşif kolları gönderdikleri de gelen bilgi arasındaydı.

Karşımızdaki Demirci tarafına ricat eden Yunan kuvvetleriyle birliklerimiz arasında sükûnet hüküm sürmeye başlamıştı. Demirci şehri bu sefer ne bizde, ne de onlardaydı. Bu durumda kuvvetimize düşen en mühim görev, Uşak'tan Gediz'e doğru bir ileri harekete geçme belirtileri gösteren düşman birliklerine karşı bir durum almak için, vakit geçirmeden Cevizlik'te bulunan büyük kuvvetlerle hareket etmek olduğundan, Demirci civarında sükûneti gerekli görmüş, düşmana karşı bir örtü vazifesi yapmak üzere yüzbaşı Hamit ve Sami Beylerin komutasında yeterli kuvveti bırakarak, geri kalan kuvvetimize geceleyin süratle hareket emri verilmişti. Ve ertesi sabah erkenden Gediz'in 10 kilometre güneyinde Köprühan mevkiine varılmıştı.

Gezici kuvvet, Yunan birlikleriyle temasa geçmek üzere Köprühan'dan güneye, yani Uşak yönüne ilerlemeyi bir hedef olarak kabul etmiş, bundan sonra Kuvayı Seyyare komutasını Manisa milletvekili kardeşim Reşit Bey'e teslim edip, başarılarımı tebrik ve teşekküre gelen milletvekili heyetiyle birlikte, Gediz yoluyla Kütahya'ya hareket etmiştim.

Hastalanıyorum.

Ayrılışımın nedeni ise şuydu: Demirci Savaşlarının son zamanlarında midemdeki sancılar artarak dayanılmaz bir hâl almıştı. Dinlenme ve tedaviye ihtiyacım vardı. Görevden ayrılmamı bu hastalığım zorunlu kılmıştı.

Ben Yunanlıların Uşak'tan Gediz'e doğru ciddi bir harekete geçeceklerine inanmıyordum. Duyduğumuza göre, düşman hazırlıklarının Demirci civarından bizim çekilmemizi temin için bir aldatmaca, ruhsuz bir deneme ve son bir tecrübeye dayandığı kanaatinde idim. Hattâ Uşak'ın gecikmeden yapılacak bir hareketimizle geri alınmasını mümkün görüyordum. Maalesef bizzat bu denemeyi uygulamaktan beni sıhhatim engellemişti. Bu husûsu, Fahrettin Bey'le muhabereden sonra temine çalışmasını, görevimi kendisine bıraktığım kardeşim Reşit Bey'e önermiştim. Kütahya'ya varınca tedavi altına girdim. Milletvekilleri de Ankara'ya dönmüşlerdi.

Sonraki günlerde cepheden Reşit Bey'den aldığım bilgi, Yunan birlikleriyle Kuvayı Seyyare arasında ufak tefek çatışmalardan başka ciddi bir çarpışmanın olmadığı, Yunanlıların Uşak'ın 25 kilometre kadar kuzeyinde savunma hattı kurmaya çalıştıkları, kuvvetlerimizin pek yorgun bulunması yüzünden bir savunma hattı tesisini uygun bulmakla ona göre tertibat alındığı merkezindeydi.

Ben, bundan sonra da görüleceği gibi bir taraftan hastalıkla pençeleşirken, diğer taraftan ilgili makamlar ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetleriyle muhabere ediyordum. Kuvayı Seyyare birliklerinin noksanlıklarını ve kaybını gidermeye çaba göstermelerini, yeni kuvvet göndermelerini tavsiye etmekteydim. Bu arada Eskişehirlilerin bir süvari alayı kurmaya başladıkları ve yine Karakeçili aşireti merkezi teşkil etmek üzere Kütahya ve yine Eskişehirlilerin katılımıyla bir piyade milis taburu teşkilini

kabul ettikleri bildirilmişti. Az zamanda ortaya çıkarılan bu yeni kuvvetler yararlı görülüyordu. Kuvayı Seyyare'nin takviyesine bütün millet ve makamlar henüz taraftar bulunmakta ve görünmekteydi. Bu iki birliğin kurularak donatımı konusunda Eskişehirlilerle Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın gayretlerini duydukça hasta yatağımda teselli buluyordum.

İç durumumuz fitne ve fesattan kurtulmuş, bu fırsattan faydalanmak isteyen düşman kırılarak durdurulmuş, askere alma şubeleri her tarafta düzenli birliklerin arttırılması hususunda gayretlerde bulunuyorlardı.

Sağlık durumuma gelince, aylardan beri ıstırabını çektiğim halde önem vermediğim, daha doğrusu vatan savunması yüzünden tedavisine imkân bulamadığım ve geciktirdiğim uğursuz hastalığımdan ileri gelen sancılar o kadar şiddetlenmişti ki, beni işimden ve arkadaşlarımdan ayırmakla kalmıyor, şehit düşen arkadaşlarımın ailelerine birkaç satırlık teselli mektupları bile yazmama engel oluyordu. Şehit olanların aileleri içinde yardıma muhtaç olanlar vardı. Onları da düşünüyordum. Doktorlar ise bana fikir meşguliyetinden, her şeyden uzak yaşamamı tavsiye ediyorlardı.

Kütahya'da bir ay kadar kaldım. Bu gecelerde gördüğüm rüyalar iki yıllık çetin mücadele hayatıma ait çeşitli safhaları âdeta bir sinema şeridi gibi gösteriyordu. Şehit düşmüş arkadaşlarımın vasiyetlerini düşünüyordum. Cephedeyken okumaya az fırsat bulduğum İstanbul'da çıkan muhalif gazeteleri özel olarak bazı dostlarım getirtiyor veya gönderiyor, onları okuyordum.

Bir gazetenin uydurma haberine şaşmış, kalmıştım. Güya Simav isyanını bastırmak için, ben Simavlıların bazılarını bir eve doldurmuşum ve evin etrafına gaz dökerek tutuşturmuş, bunlar evle beraber yanarken bir ağacın gölgesinde mağrur ve sevinçli olarak bu faciayı seyretmişim. Hattâ nargile bile içmişim.

Ankara'ya Gidiyorum.

Bir ay kadar sonra midemde iyiliğe doğru bir gelişme oldu. Fakat vücudum zayıflamıştı. Bununla beraber sancılar hafif olarak devam ediyordu. Doktorlar ancak trenle seyahat tavsiye ettiler. Ben de zaten Batı Cephesi merkezi bulunan Eskişehir'e ve Ankara'ya gitmeye, cepheler hakkında ve gayeler hususunda gerekenlerle görüşmeye karar vermiştim. Nihayet birkaç arkadaşımla trene binerek Eskişehir'e gittim.

Ali Fuat Paşa faaliyetinden memmundu. Düzenli birliklerin ve yedek birliklerin talim ve terbiyeleriyle, tümen manevralarıyla yakından meşgul oluyor, ayrıca Eskişehir Müdafaa-i Milliye Cemiyetini, Mervari alayını ve piyade taburunu bir an önce tamamlamaları hususunda teşci ediyordu. Görevi Milis Süvari Hakkı Bey üzerine almış, yardımcılığına da genelkurmay yüzbaşılarından Eskişehirli Necip Bey tayin edilmişti. Piyade milis taburu ise milis yüzbaşılarından İsmail Hakkı Efendi'nin komutasına verilmişti.

Eskişehir'de benim için hazırlatılan yerde birkaç gün kaldıktan sonra Ankara'ya geçtim. dostlarımdan Tüccar Arif Aslan Bey'in Keçiören'deki köşküne misafir oldum. Burada kaldığım süre içinde Mustafa Kemal Paşa ve bazı dostlarım beni ziyaret ettiler. Gelirler, görüşürdük. Sağlığım müsaade ettikçe ben de kendilerini görmeye giderdim. Ankara'nın havasından ve suyundan hayli yararlandım. Eğer Ankara'daki dostlar ve milletvekilleri arasında birbirleri aleyhine dedikodular da beni rahatsız etmeseydi, istifadem daha da çok olacaktı.

İçişleri Bakanlığı Sorunu:

Bu günlerde İçişleri Bakanlığı boşalmıştı, buraya bir zatın getirilmesi Meclis'de söz konusu oluyordu. Bu sorun etrafında Meclis'de oldukça mücadele ve münakaşanın büyüdüğünü, so-

nuçta Meclis Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın arzusunun aksine olarak İçişleri Bakanlığı'na Tokat Milletvekili Nazım Bey'in seçildiğini bir gece beni ziyarete gelen milletvekili dostlarımdan bazıları haber verdiler. Bunların söylediklerine göre Mustafa Kemal Paşa, İçişleri Bakanlığına albay Refet Bey'i seçtirmeye gayret etmiş, fakat başaramamış. Ziyaretime gelen milletvekillerinden birkaçı Reşat Bey'i diğerleri Mustafa Kemal Paşa'yı haklı görüyorlardı.

Görüşme devam ederken, kapının önünde bir otomobil durdu. Mustafa Kemal Paşa gelmişti. Yanında Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey vardı. Salona girince etrafında bulunduğumuz büyük masanın başına onlar geçtiler. Mustafa Kemal Paşa üzgün görünüyordu, bir süre sonra konuyu açtı. Nazım Bey'in kırtasiyeci bir adam olduğu hakkında konuştu. İçişleri'nin henüz nazik ve önemli bir safhada bulunduğunu söyledi ve bana bakarak Meclis'deki milletvekillerini şikayet etti. Herhangi bir iç karışıklıktan ve uygunsuzluktan dolayı sorumluluk kabul edemeyeceğini, gerekirse Meclis Başkanlığından istifaya da hazır bulunduğunu ima etti.

Ben, Tokat Milletvekili Nazım Bey'i tanımıyordum. Onun yerine Mustafa Kemal Paşa'nın iltimas ettiği albay Refet Bey'i son tertipler sırasında ve ondan daha evvel Demirci Mehmet Efe'nin yanında görmüş, konuşmuştum. İdare kabiliyetinin derecesini doğallıkla bilemiyordum.

Hazır bulunanlar çoğunlukla yine Mustafa Kemal Paşa'nın tarafını tutuyorlar, özel olarak bu soruna müdahale etmemi istiyorlardı. Ricaları şöyleydi:

"Eğer Nazım Bey'e selam gönderirseniz onun istifa etmesi pek mümkündür."

Ben böyle bir selamı ve tarafımdan yapılacak bir tavsiyenin tehdit manasını taşıyacağını düşünerek kendilerine dedim ki:

"Şu halde ben yarın kendisini yerinde ziyaret eder, münasip surette istifasını rica ederim."

Muhataplarım ise buna şöyle karşılıkta bulundular:

"Bir kere göreve başladıktan sonra olacak bir istifa hem kamuoyuna, hem de kendisine fena tesir yapar. Buna meydan bırakmamak için, Hacı Şükrü Bey aynı zamanda Nazım Bey'in kişisel dostlarındandır, selamınızı ve görüşünüzü bu geceden kendisine ulaştırırsa çok uygun olur kanaatindeyiz"

Israrlar karşısında Hacı Şükrü Bey'i selamımla beraber Nazım Bey'in evine gönderdim ve şöyle konuşmasını da tenbih ettim:

"Tamamıyla ortadan kalkmayan olağanüstü hâl yüzünden özellikle İçişleri Bakanlığı gibi bir görevde bazen süratli emir ve icraata gitmek çok muhtemeldir.

Birtakım zorunluluklar olacak. Kendisinin yeterliliğine ve iktidarına bütün arkadaşlar gibi benim de güvenim olmakla beraber, bugün bu görevi kabul etmemesini uygun bulanlardanım. Kendisini ilerde daha büyük makamlarda görmek temennisiyle şimdilik yeni görevinden istifa ederek meclis üyeleri arasında görevine devam etmesini uygun buluyorum. Bununla beraber karar yine kendisinindir."

Mustafa Kemal Paşa vaktin geciktiğinden bahsederek ayağa kalkmıştı, giderken Hacı Şükrü bey'i Ziraat mektebi'nde bırakabileceğini söyledi ve ikisi de salondan ayrıldılar. Gerçekten vakit çok ilerlemişti, diğer misafirler de gittiler. Ben de odama çıkarak yatağıma uzandım. Bir saat geçmişti ki, bulunduğum köşkün kapısı çalındı. Az sonra ev sahibiyle birlikte Hacı Şükrü Bey göründü. Cebinden bir kağıt çıkartıp uzattı, alıp okudum. Nazım bey, Meclis Başkanlığı'na hitapla yeni görevinden istifa ettiğini bildiriyordu.

Hacı Şükrü Bey'e şöyle dedim:

"Arkadaş, bu istifanın benim sözlerimi aynen söylemeyip bir tehdit sonucu olduğunu anlarsam şiddetle protesto ederim."

Yanıtı şu oldu:

"Tersine, gayet nazikâne tebligatta bulundum. Eğer böyle değilse, yarın Ankara'ya indiğiniz zaman, zaten kendisi de sizi

görmek istediğini söyledi, görüşüp anlarsınız, noksan veya abartma var mı?"

Nazım bey'in bu istifasını Mustafa Kemal Paşa'ya götürüp vermesini söyledim, çıktı. Ben de uyudum.

Mustafa Kemal Paşa bu istifanameye dayanarak Meclis'de Refet Bey'in İçişleri Bakanlığı'na getirilmesi gereğini tekrar konu yapmış ve sonuçta başarılı olmuştu. Meclis'de bu görüşme devam ederken ben de Taşhan'da Şükrü Bey'in odasında bulunuyordum. Nazım Bey içeri girdi. Benim saf ve temiz kalbimden bahsetti, uzun uzun konuştuk. Onun sözleri doğal olarak Mustafa Kemal Paşa ile kendisini tutmayan milletvekilleri hakkındaydı. Bu gibi sözler samimi olsun veya olmasın, bende birtakım şüphe ve tereddütler uyandırıyor, ayrıca azaba sokuyordu. Halbuki öte yanda doktorlar, herşeyden çok huzur-u kalp ile dinlenme öneriyorlardı.

Gediz'in İşgali:

Öte yanda karargâhı Gediz'de bulunan ve 100 kilometre uzunluktaki geniş bir cepheyi korumak zorunluluğuyla karşı karşıya bulunan Kuvayı Seyyare'nin subayları ve efradı bezgin ve yorgundu. Bu kuvvetin hızla takviyesine mutlaka ihtiyaç vardı. Aksi takdirde düşmanın ciddi bir taarruzu karşısında görevini hakkıyla yapamayacağı ihtimali de zihnimi daima meşgul ediyordu. Yeni kurulmuş düzenli tümenlerin mevcudiyetinden istifade olunarak kuvvetlerimizin biraz geri alınıp istirahat ettirilmeleri lâzımdı. O zaman düşüncelerimden biri azalmış olacaktı. Bunu Genelkurmay Başkanı İsmet Bey ile görüşmeyi uygun bularak kendisini ziyaret ettim. Bunu söyledim. İsmet Bey, Kuvayı Seyyare'nin geri çekilmesi şeklini uygun bulmadı. Eskişehir'den cepheye gönderilmek üzere hazırlanmakta bulunan iki milis birliğinin başka diğer bir düzenli alay ile kuvvet-

lendirilmesini tercih etti ve Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa ile görüşmemi önerdi.

Bunun üzerine Ankara'dan tekrar Eskişehir'e gittim. Ankara'da tedavime özen göstermek üzere yanıma özel bir doktor verilmişti. Doktor Zeki hakikâtli, fakat genç ve tecrübesizdi. Ben mide ıstırabından ve baş ağrılarından şikayet ettikçe bol bol aspirin yutturuyordu. Bunun ne kadar zararlı olduğunu sonradan Almanya'da tedavim sırasında öğrendim.

Eskişehir'de Ali Fuat Paşa ile Kuvayı Seyyare'nin kuvvetlendirilmesi konusunu konuşurken, Yunan ordusunun ansızın Uşak'tan Gediz'i işgal ettiğini öğrendik. Gediz ise her iki taraf için ehemmiyet taşıyan askeri bir yer sayılırdı. Yunanlılar bu suretle terar Demirci, Simav ve civarına hakim olmuşlardı. Hareket noktasından haylice uzaklaşan bu Yunan tümeninin komutanı Kondilis adında bir albaydı. Bu düşman tümeni Gedizi işgalden sonra da ilerlemek isteyerek bir müddet âdeta Kütahya'yı tehdidi başarmışsa da Gediz'in kuzeyine çekilmiş bulunan Kuvayı Seyyare birliklerinin aralıksız baskın hücumları karşısında Gediz sırtlarına çekilmiş, oralarda tahkimat yaparak yerleşmişti.

Bu ise, Kuvayı Milliye'mize ve Kütahya'ya karşı sürekli bir tecavüz ve tehdit edici bir mahiyette idi. Acele olarak Eskişehir'den Kütahya'ya gittim. Ara sıra ehemmiyet alan Gediz Cephesi'ni teftiş ve birlikleri teşci için mide ıstırabımının iznine tâbi olarak gider gelirdim. Birliklerimizin komutası Reşit Bey'in sorumluluğu altındaydı. 1920 senesinin Eylül ayında Ali Fuat Paşa benimle görüşmek üzere Kütahya'ya geldi. Konuşurken Gediz'de ayrı bir vaziyette bulunan ve etrafı tehdit eden Yunan birliğine elbirliği ile kesin bir darbe indirmek ve oradan da defetmek teklifinde bulundum. Ali Fuat Paşa, Genelkurmay Başkanlığı ile görüştükten sonra bana sonucu bildireceğini söyledi. Ali Fuat Paşa'nın bu seyahatten amacı, yeniden tesis edilen ordunun kadrosu içine, Kuvayı Seyyare'nin dolgun bir süvari tümeni teşkil ve itibarında alınmasının şeklini tesbit işini görüş-

mekti. Ben buna tamamıyla onay verdim. Mutabık kaldık.

Kuvayı Seyyare'ye son günlerde katılan Eskişehir Milis Süvari Alayının mevcudu 600, diğer piyade milis taburunun mevcudu ise 500 idi. Bu hale göre, Kuvayı Seyyare'mizin genel mevcudu yine beş bini bulmuştu. Bundan başka da bir piyade nizamiye alayı, Kuvayı Seyyare emrine, cepheye gönderilmişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın Mektubu:

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın bana tarihsiz olarak gönderdiği bir mektubundan bahsedeceğim.

Mustafa Kemal Paşa bu mektubunda *"Muhterem Ethem Beyefendi"* diye başlıyor sonunu *"Muhterem Yoldaş"* diye bitiriyordu.

Paşa'nın mektubu şöyleydi:

"Muhterem Ethem Beyefendi,

Doğu sınırlarımızdaki Ermeni belası lehimize kesin zaferle sona ermiştir. Bize pek uygun bir şekilde aramızda antlaşma bağıtlanmak üzeredir. Bundan başka geçen de bildirdiğim gibi, diğer taraflardaki dış vaziyetimiz dahi fevkalâde memnunluk verecek haldedir. Bunu teyiden müjdelerim. Eskişehir'de çıkan "Yeni Dünya" gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek uygun bulmaktayız. Hakkı Behiç Bey'in mektubunda gereğinden fazla bilgi verildiğinden buna dair bahsi uzatmayacağım.

Yalnız şurasını bildirmek gerekir ki, III. Enternasyonal'e bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu. Bu cemiyet merkezine ben, sen ve Refet bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu cmiyetin fikirlerini yayacaktır. Hakkı Behiç Bey, cemiyetin genel sekreteri olmuştur. Buna ciddi bir surette çalışmak bilimsel ve pratik gayret lâzımdır. Çünkü genel çıkarlarımız bunu gerektiriyor. Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderile-

cektir. O zaman okur ve derhal gereken merkez ve mevkilerde şubeler açılmasına lütfen çaba ve yol gösterirsiniz. Matbaanın hemen Ankara'ya taşınmasını buyurunuz. Hacı Şükrü Bey matbaanın taşınmasına memurdur. Hakkı Behiç Bey kardeşimizin hamiyetine ve beceri derecesine benim kadar sizin de emin bulunduğunuza inanıyorum. Sıhhat ve afiyet, muhterem yoldaş."

Bolşeviklerle Dostluk:

Gerçekten Rus Sovyet merkezinin maddi ve siyaseten çok ciddi ve samimi görünen yardımlarına mazhar oluyorduk. Ankara'mızın Moskova devrim merkeziyle dostluk ilişkileri günden güne artıyordu. Bolşeviklerin, lehimize mühim, hattâ nakdi yardımları, gizli ve açık bizi iltizam eden dostlukları inkâr edilemeyecek kadar meydandaydı. Gerçi, o zaman için bu dostluk her iki taraf için zorunluydu. Bu yanları hepimiz takdir etmekle beraber, Moskova yoldaşları Türk devrim ileri gelenleri arasında daha çok beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlerini açıkça ortaya koymuştular. Lenin'in ilk ilan ettiği, milletler hakkında özgürlük ve serbestliğe ilişkin yüksek ve çekici prensipler yine onlar tarafından çürütülene kadar, ben Sovyet dostluğunun hararetli ve samimi taraftarlarından bulunuyordum. Fakat çok geçmeden, bu yüksek ve insani prensipler az zaman zarfında, Kafkasya'daki milletler aleyhinde bozulmaya başlanmış bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın mektubundaki cemiyet sorunu hakkındaki düşüncemi, programı okuduktan sonra olumlu veya olumsuz verebileceğimi Hacı Şükrü Bey'e söyledim. Eskişehir'deki Yeni Dünya matbaasının Ankara'ya taşınmasına ve orada yayımlanmasına devam etmesine izin vermiş, Arif Oruç Bey'e de durumu bildirmiştim.

Yeni Dünya gazetesinin imtiyaz sahibi ve başyazarı olan Arif Oruç Bey'i, cephede Kuvayı Seyyare safları arasında bulmuştum.

Bu genç çok vatansever ve hamiyetliydi. Aynı zamanda düşünce özgürlüğüne sahip bir gazeteciydi. Mesleğiyle vatan hizmetinde bulunması için kendisine az çok maddi yardımda bulunmayı esirgememiştim. Matbaayı arzusu üzerine ben satın almıştım. Arif Oruç bir gün bana, matbaasının Anadolu'daki matbaaların en iyisi olduğunu söylediği zaman şöyle yanıt vermiştim:

"İnşallah zafer sonunda bu matbaa size hediyem olacaktır. Bu milleti düşünce özgürlüğüne sahip olarak yetiştirmek uğrunda, kararlılığında ve ısrarında devam edeceksin."

O da bana şu karşılıkta bulundu:

Vatan ve millet bir defa düşürüldüğü fena vaziyetten kurtarılsın. Milletin o mutlu günleri öncesinde vatanın son kurbanları arasında ben de kurban olsam, ne bahtiyarım. Şayet hayatta kalırsam bütün çalışmalarım, bu millete hükûmet nedir, millet nedir, işte bunları anlatmak uğrunda hayatımı adayacağım."

Gazetenin niteliği Sosyal Demokrattı. Görevi devrim durumunda ve işgal tehlikesi içinde bulunan Türkiye'deki kardeş vatandaşları Kuvayı Milliye ve Büyük Millet Meclisi etrafında toplamaya çalışmak, milli birliği temin etmek, devrimci hükûmete de adalet ve özgürlük esasları dahilinda hareket etmek gereğini ihtar etmekti. Arif Oruç ve arkadaşları devrim dönemlerinde kendilerine düşen görevleri başardılar. Kendisini ara sıra cephelerde Kuvayı Seyyare arasında tehlike ve zahmetler içinde de görürdüm.

Venizelos Hükûmeti Zor Durumda:

Yine bu sıralarda dış politikada ortaya çıkmakta olan önemli bir sorun da, Yunanistan'da Venizelos hükümetinin bizi şiddetle ilgilendiren politikasının aleyhinde muhalefetin kuvvetlenmiş bulunmasıydı. Eskişehir'de elimize geçen bir Yunan gazetesinde buna dair bir haber bana tercüme edilmişti. Gazetede şöyle yazılıyordu:

"Küçük Asya'da bulunan ordumuzun son taarruz hareketine dair hükümetin verdiği bilgiye dayanarak, bazı meslekdaşlarımız ordumuzun her yerde başarılarından bahsediyorlar. Bizim özel ve inanılır istihbaratımız ise, ordumuzun son günlerde dehşetli karşı koymalarla karşılaştığı ve birçok kayıp verdiği merkezindedir. Hattâ Ayvalık tümenimizin bozuluşundan sonra, zavallı asil Yunan asker evlatlarının cesetleri Demirci dağlarındaki kuş ve vahşi hayvanları doyuracak ve havayı bozacak kadar çok olmuştur. Herhalde yeni bir milletvekili seçimine gitmek lâzım. Politik ve askeri vaziyetimiz tehlike ve ciddiyet gösteriyor."

Yunan Tümenine Saldırıyoruz.

Gediz'de bulunan Yunan tümeni hakkında Ali Fuat Paşa ile aramızdaki konuşmadan sonra, ben Yunan tümeninin durumunu tetkik ederek bana bildirilmesini kurmay başkanım Halil Bey'den istedim. Halil bey birkaç gün sonra Kütahya'ya gelerek raporunu verdi. Buna göre, tek başına bulunan bu Yunan tümeninin ricat hattı kesilmek ve Kuvayı Seyyare'ye katılacak iki piyade tümeninin yardımıyla yapılacak bir taarruzla imhası mümkündür. Bu keşif sonucunu Kütahya'dan Eskişehir'e giderek bizzat Ali Fuat Paşa'ya bildirdim. Ve bu arada, *"Ordu emrinde ve ilerisi düşünülerek teşkilatı tamamlanmış bulunan düzenli tümenler de bu suretle savaşa alıştırılmış, tecrübe edilmiş olur"* dedim.

Paşa bu düşüncelerimi şöylece yanıtladı:

"Güvenilir gördüğüm sekizinci ve on birinci piyade tümenleri ihtiyaç olarak bugün ordu emrinde hazırdır. Gerçekte Gediz'de ayrı bir halde bulunan bir tümenlik Yunan kuvvetine yapacağımız kati bir baskın taarruzuyla iyi bir sonuç alınacağına ben de inanıyorum. Genelkurmay başkanlığı bu arzumuza muhalefet ettiyse de, bazı düşüncelerimde ısrarım üzerine onayladı. Bu hareketin nasıl yapılacağı hakkında Alayu istasyonunda

tümen komutanlarının huzurunda bir savaş meclisi toplar ve taarruz gününü kararlaştırırız. Ben şimdi icap edenlere iki gün sonra Alayunt'da bulunmaları gereğini bildirdim. Öbür gün, yani Çarşamba günü siz de bulunursunuz, konuşuruz."

Aynı gün akşamı trenle Kütahya'ya döndüm. Telefonla Halil Bey'i cepheden çağırdım ve Çarşamba günü beraberce Alayunt istasyonuna indim. Savaş Meclisi toplandı. Katılanlar şunlardı: Batı Cephesi komutanı albay Ali Fuat Paşa, Grup komutanı albay Köprülü Kâzım Bey, Sekizinci Tümen komutanı İzzettin Bey, On Birinci Tümen omutanı kaymakam Arif Bey, Kuvayı Seyyare komutanı olarak ben ve kurmay başkanım Halil Bey.

Savaş Meclisi açıldı. Ali Fuat Paşa toplanma nedenini anlattı. Bu arada kendisine toplantıdan önce gelen bir telgraftan bahsederek, *"Konya'da bir isyanın ortaya çıktığını, bunu bastırmak üzere de benim, kuvvetlerimle acele Konya'ya hareketimin gerektiğinin bildirildiğini"* söyledi. Bana dönerek bu konuda fikrimi sordu, benim yanıtım ise şu oldu:

"Konya'da önemli bir ayaklanma bulunmadığı kanısındayım. Basit bir vaka için, düşman karşısında bulunan ne Kuvayı Seyyare'nin ve ne de cephe yedek kuvvetlerinden ufak bir parçasının Konya'ya gönderilmesi, düşmana fırsat vereceği için, doğru değildir. Ankara'da, Afyonkarahisar'da bulunan geri birliklerle bu görev yerine getirilmek üzere Ankara Hükümeti başkanı birisini görevlendirmelidir. Örneğin albay Refet Bey'i tercihan İçişleri Bakanlığı'na getirmekten amacımız, bu gibi içişlerde fiilen bir hizmetinin geçmesi değil miydi? Esasen böyle bir sefere sağlığımın da uygun olmadığını görüyorsunuz."

Köprülü Kâzım Bey'in beni doğrulayan düşüncesi yeterli görüldü. Ali Fuat Paşa Ankara ile muhabereye başladı. Bu sırada İçişleri Bakanı Refet Bey'in Konya isyanını bastırmaya memur edildiği ve fakat Kuvayı Seyyare'den bir birliğin hemen Refet Bey emrine ve Afyon'a gönderilmesi gerektiği bildirildi. Bu emir üzerine iki piyade tümeninden birer taburla, kuvvetle-

rimden 300 kişilik süvari müfrezesinin Refet Bey emrine gönderilmesi kararlaştırıldı.

Savaş Meclisi aynı zamanda Gediz'de bulunan Yunan tümenine karşı düşünülen taarruz planını çizmiş, her tümene düşen görev de esas olarak tayin ve tesbit olunmuştu. Şu kadar ki, bunun yapılacağı gün, Konya olayına dair alınacak bilgiye bırakılmıştı.

Üç gün içinde gelen haberlerden anlaşıldı ki, bu isyan Delibaş namında bir serserinin ayaklanmasıyla meydana gelmiştir. Ve sırf Konya şehrine özgü ve önemsizdir. Nitekim Refet Bey'in ve cezalandırma kuvvetlerinin isyan yerine ulaşmasıyla beraber Konya asilerden geri alınmıştır. Bu isyan da ancak beş altı gün sürmüştür.

Refet Bey'in emrine gönderilen birliklerimizin dönüşünü beklemeden bizzat Ali Fuat Paşa'nın komutasında 23 Ekim 1920'de Gediz'deki Yunan tümenine karşı şiddetli bir taarruza geçtik. Topçularımız gece düşmandan habersiz gerekli yerlere yerleştirilmişti. Sabah erkenden şiddetli topçu ateşiyle piyade birlikleri cepheden düşmana atıldılar. Kuvayı Seyyare birlikleri düşman ana mevzilerinin sekiz kilometre güney yönünde Yunan tümeninin ricatını imkânsız bırakacak ve Uşak tarafından gelecek olan düşman imdat kuvvetlerini dahi durduracak bir durum almıştı. Bütün telgraf hatları kesilmişti. Kuvayı Seyyare, Köprühan meykiindeki kuvvetlice bir düşman irtibat kolunu temizlemiş, elimize geçen tutsakları kendilerinden bilgi alınır düşüncesiyle Ali Fuat Paşa'nın karargâhına göndermiştik. Bu arada çekiliş hattının kesildiğini anlayan ve çevrilmiş bir durumda kaldığını gören düşman komutanı, keşif görevini yapmak üzere Gediz'den Köprühan'a bir süvari müfrezesi göndermişti. Bunu da pusuya düşürerek ve ağır kayba uğratarak kaçırttık.

Kuzey yönümüzdeki mücadeleye bakarsak durum şuydu:

Yunan komutanı önce hazırlattığı boy siperlerine güvenerek piyadelerimize karşı inatçı bir direniş göstermektedir. Arazinin uygun bulunmasından yararlanarak savunma hatlarının ilerle-

rinde pusular kurmuştur. Bu pusulardan birine, 2. tümen birliklerinden iki bölük düştü. Ve düşman bunları tutsak aldı. Düşmanın bu başarısına savaşın ilk anlarında başlayan sis neden oldu. Ormanlık olan bu yerde sisli bir havada on adım ilerisini bile görmek mümkün olamıyordu.

Piyadelerle Kuvayı Seyyare arasındaki mesafenin uzaklığından çok, bulunduğumuz arazinin sarp ve ormanlık bulunması dolayısıyla irtibat ve haberleşmemiz ancak süvari postalarıyla oluyordu. Düşman tümenini aramıza almamıza rağmen, durum ve arazi bizi, yani Kuvayı Seyyare'yi bağımsız halde bırakmıştı. Aslında Kuvayı Seyyare'nin görevi de sınırlıydı. Düşman tümeninin çekiliş yolunu tıkamak, Uşak tarafından yetişeceği doğal olan imdat kuvvetlerini Köprühan'ın güney sırtlarında karşılamak, durdurmak veya çekilmeye mecbur etmekti. Birinci görevimizi tam yapmıştık. İkinci ve daha önemlisi de düşman imdat kuvvetlerinin gelmesini bekliyorduk.

Savaş 7-8 saattir devam ediyor, kuzeydeki çarpışmanın lehimize sonuçlanması isteğimize dair Ali Fuat Paşa'dan ne yazılı, ne de yazısız bir haber gelmiyordu.

Yalnız süvari müfrezelerimizin raporlarına göre, düzenli tümenlerin amaç ve planlarında başarı gösteremedikleri anlaşılıyordu. Keşif müfrezelerimizden biri, 2. tümenden kaçan birkaç askeri bana getirdiler. Bunlar, bazı düzenli birliklerin düşman mevzileri önünde kırıldığını ve bozguna uğradıklarını anlattılar. Öğleden sonra kuzeyden gelen silah sesleri, düşmanın karşı taarruza geçtiğini bildiriyordu.

Bunun üzerine derhal Ali Fuat Paşa'ya şöyle bir rapor gönderdim:

"Uşak'ta beklenen düşman imdat kuvvetlerinden meydanda henüz bir eser yok. Şimdiye kadar istenen sonucu alamadığınız görülüyor. Savaş durumuna dair ne kesin bir bilgi, ne de emir almadım. Son durumunuzu olumsuz olarak tahmin ediyorum. Birlikleriniz savunma durumu alır, düşmanı cepheden meşgul

ederse ve bize hızla emir gönderirseniz, yedek kuvvetlerimle düşman mevzilerine karşı arkadan taarruza geçmeye hazırım, bekliyorum."

Gerçekten tarafımızdan yapılacak böyle bir hareketin tesirli ve faydalı olacağını düşünerek yedek kuvvetlerimi de hazırlamıştım. Kuzeydeki silah seslerinin kesildiği, gece karanlığının bastırdığı bir sırada, Ali Fuat Paşa'dan gelen bir rapor şunu emrediyordu:

"Piyade birliklerimizin durum gereği kuzeydoğu yönüne doğru olan ricatları üzerine, Kuvayı Seyyare'nin dahi yerlerini bırakarak geri çekilmesi zorunluluğu bildirilir."

Bu emir gereğince mevkimizi bırakarak kuzeydoğuya doğru uzaklaşmak değil, bir ümitle kuvvetlerime Köprühan'ın doğusundaki yakın bir vadiye çekilmelerini emrettim. Esasen çok yorgun düşmüş birliklerimi bir de gece yürüyüşü ile daha fazla yormayı gereksiz buldum.

Bu savaşta kararlılık ve ısrarıyla, piyade birliklerimize, karşı taarruzla üstünlük gösteren düşman komutanı albay Kondilis, hiç şüphe yok ki, tümenini muhakkak bir tutsaklıktan kurtarmış bulunuyordu. Buna rağmen büyük kayıp vermişti. Durumu tehlikeliydi. Daha emniyetli bir durum alması gerekirdi. Geceden yararlanarak Gediz'i boşaltması ihtimali hatıra gelirdi.

O gecenin sabahı şafakla birlikte Köprühan istikametinde bırakılan süvari keşif kolumuzun düşmana dair gönderdiği rapor bize şu bilgiyi veriyordu:

"Gediz gece boşaltılmıştır. Körühan'ın güneyine çekilen Kondilis tümeniyle Uşak'tan gelen iki piyade alayı miktarındaki Yunan kuvvetleri birleşmiştir. Köprühan mevkiini tekrar gönderdikleri kuvvetli bir piyade birliğiyle şimdi işgalleri altına almak üzeredirler."

Bu raporu, bulunduğum vadinin kuzeydoğu taraflarında geceyi bizim gibi açık karargâhında geçiren Ali Fuat Paşa'ya bildirdim. Ek olarak dedim ki:

"Yunan kuvvetleri tekrar Gediz'i işgal etmek isteyeceklerdir. Kuvayı Seyyare'miz kesin olarak Gediz'i savunmaya ve Köprühan kuzeyinde savaşı kabule karar vermiştir. Morali yerinde olan düzenli tümenlerimizden bir destek birliğinin hemen emrime gönderilmesini rica ederim."

Buna yanıt olarak albay Kâzım Bey imzasıyla aldığım bilgiye göre; Ali Fuat Paşa bizzat tümenin biriyle merkezi bir durum almaya gerek görerek geceden Kütahya'ya doğru çekilmiştir. Nedeni de, Gediz civarında fazlaca devam eden savaş dolayısıyla kuşatılan birliklerinin yükünü hafifletmektir. Ayrıca Yunanlıların Bursa tarafından İnönü'ne bir taarruzları olasılığı vardır. Bununla beraber, kendi elinde kalan diğer nizamiye birlikleriyle albay Kâzım Bey bizzat Gediz'in kuzeyine gelerek yedek kuvvetimizi teşkil etmiş, iki dağ topu bulunan bir nizamiye birliğini de ateş hattına, doğrudan emrime göndermişti. Birliklerimiz bu vakte kadar Köprühan'ın kuzeyinde Gediz'in savunması hususunda tertibat almış, keşif kollarını düşmanla temas için ileri göndermişti.

Öğleden önce Yunanlılar Gediz'e karşı ileri harekâta geçtiler ve aramızda şiddetli ve kanlı bir savaş başladı. Savaş güneşi batıncaya kadar devam etti. Tam akşam üzereydi, karşımızda bulunan düşman birliklerinin Uşak'tan gelen bir birlik ile takviye edildiği görüldü. Bir müddet sessizlikten sonra Yunanlılar, geceye rağmen tekrar taarruza geçtiler ve kuvvetli saldırılarıyla hatlarımızı zorlayarak birliklerimizi Gediz'e doğru üç kilometre gerideki savunma hattımıza çekilmeye mecbur ettiler.

Bu savunma hattımız bizim için çok uygundu. Bununla beraber albay Plastiras'ın emrinde bulunan Efzun alayı üst üste hücumlar yaparak ölmekten ve öldürmekten çekinmediler. Birliklerimiz ise üzerlerine atılan bombaları patlamadan yine düşmana göndermekte, bazan iki taraf boğaz boğaza gelmekte, bu karanlık içinde Türkçe ve Rumca küfürler, boğuk ve acı çığlıklar, iniltiler birbirine karışmaktaydı. Bunlar savaşın dehşet ve şiddetini gösteriyordu. Yunanlılar gece bile aralıksız toplarıyla mevzileri-

mize ateş yağdırıyor ve isabet ettiriyorlardı. Biz de savaşçılarımızın moralini dikkate alarak imkân nisbetinde topçu mukabelesinde bulunuyorduk. Yunanlıların bol topçu atışlarıyla durmaksızın kullandıkları aydınlatma tabancalarının ışıklarından yararlanıyorduk. Efzunların şafak sökerken yaptıkları son bir hücum, savunma hattımız önünde büyük kayıpla püskürtüldü. Fakat vatanı kurtarmak için son çabaları harcayan birliklerimiz yeni bir düşman hücumunu aynı mevzilerde defetmeye muktedir olamayacak derecede yorgun düşmüş bulunuyordu. Gece yüzünden kaybımızı tesbit edemiyorduk. Şu kadar ki yaraları sarılıp geriye gönderilenlerin sayısı dehşet vericiydi. Bu kanlı gece savaşının sonucu ne olacak? Savaş şansı hangi tarafa yüz çevirecekti? Bu da bizce henüz bilinmiyordu. Sabaha karşı merkez savunma hattımızın karşısı sakinleştiyse de sağ ve sol kanatlarımızda bazan hafif, bazan sağnak şeklinde çarpışmalar devam ediyordu.

Savaş meydanlarında, çoğu zaman hükmünü gösteren esrar ve müphemliktir ki, sonuç üzerinde önemli roller oynar. Düşman, düşmanın halini bilmez derler. İşte bu esrar, bu gece savaşanın son safhalarında hükmünü icra ediyordu. Şafak sökmüş, güneş doğmuştu ki, biz o zaman Yunan birliklerinin bozulup çekilmekte olduklarını anladık. Halbuki düşmanın tekrar merkezden kuvvetli bir taarruza geçeceğini sanarak, şafakla beraber şöyle bir vaziyet almaya başlamıştık:

Merkez ve sağ kanattaki savunma hatlarımızda hafif bir örtü kuvveti bırakarak, geri kalan kuvvetlerimizin çoğunu Gediz'in güneydoğusundaki ormanlık ve arızalı yerlere çekmiş, yerleştirmişti. Eğer düşman yeniden taarruz ederse, örtü kuvvetlerimiz bu hücum karşısında yavaş yavaş Gediz'e doğru çekilecek, topçumuz dahi çekildiği Gediz önündeki yeni mevziinden hem çekilen kuvvetlerimizi koruyacak, hem de hücum eden Yunan kuvvetlerine büyük kuvvetlerimizin o yönde bulunduğu kanaatını verecek, düşmanın dikkatini o tarafa çekecekti. Düşman böylece ilerledikten sonra vakti gelince, yan ve gerilerinden büyük kuvvetlerimiz düşman üzerine yükleneceklerdi. Bu, kuv-

vetlerimizin son ve mümkün olan fedakârlığını teşkil edecekti. Bu tertibi tamamlarken Gediz'in kuzey sırtlarında yedek kuvvetimizi teşkil etmekte bulunan albay Kâzım Bey'den bir rapor aldım. Şöyleydi:

"Batı Ordusu komutanı Ali Fuat Paşa'dan aldığım acil bir emir üzerine, birliklerimle hemen Kütahya istikametine gidiyorum. Nedenine gelince, Yunan genelkurmayının Gediz civarındaki savaştaki üstünlüğümüzü gidermek ve küçültmek için Bursa cephesinden İnönü'ne doğru taarruz yürüyüşüne başlamalarından ileri geldiği anlaşılıyor."

Evet. Ali Fuat Paşa'nın hayalinde daima beslediği böyle bir harekât gerçekleşmiş olacaktı. Esasen ben bu son Gediz savunmasına hiçbir tarafın ciddi ve tesirli olacak bir desteğini ümit ederek başlamış değildim. Bütün gece devam eden savaş sonunda savaş şansı bize gelmişti.

Şu kadar ki, düşmanın bu yenilgisinden mümkün olduğu kadar faydalanmaya yeter derecede dinç bir birliğimiz olsun kalmamış bulunuyordu. Eğer böyle bir kuvvet bulunsaydı, karşımızda çekilmekte olan ve sonuç olarak Uşak şimendifer hattına dayanarak daha gerilerde tutunabilen bu yenik düşman birliklerini daha uzun zaman Uşak'ın güney tarafına atabilmek gibi bir fırsat ortaya çıkmıştı. Bununla beraber 26.9.1920 günü düşmanın hezimet derecesindeki bu çekilişini süvarilerimiz yine de takipte kusur etmemiş, düşmanı Uşak'ın beş kilometre kuzeyindeki asıl mevzilerine kadar kovalamıştı.

Gediz Zaferi Venizelos Hükümetini Düşürüyor.

Yunanlılardan geri alınan arazi yalnız Gediz ve etrafı olarak kalmayarak, sonraları Simav ve Demirci şehirleri de dahil olduğu halde askerlik noktasından önemli ve geniş bir mıntıka tekrar elimize geçmişti.

Kuvayı Seyyare'nin bu galibiyeti Yunanlılar üzerinde büyük bir tesir yaratmış, Venizelos hükümeti düşmüş, hattâ Venizelos ki Küçük Asya Yunan istilasının başlıca sorumlusuydu, Yunanistan'da tutunamayarak Avrupa'ya kaçmıştı. Evet Venizelosçu ve inatçı komutanların elinde bulunan bu Yunan birliklerinin yenilgisi, Yunanistan'daki genel seçimlere tesadüf etmiş, muhalif partiler için bu yenilgi bir koz, bir hücum nedeni olmuştu. Venizelos taraftarları da tereddüte düşmüş, velhasıl Anadolu'ya ait ucuz ve kolay istila tahminleri ve kanaatleri bu yenilgiyle sarsılmış, sonuçta Venizelos hükümet düşmüştü.

Venizelos düştükten sonra yerine Kral Konstantin gelmiş, Anadolu'daki Yunan ordusunun idaresi kralcı subaylar ve komutanlara devredilmiş, böylelikle tecrübeli komutanlarını yitiren karşımızdaki ordu içinde çatışmalar hararetlenmişti. Doğallıkla bu yüzden ordu da askeri kuvvetini kaybetmişti.

Gediz Savaşı'nda kaybımızı tesbit ettik:

200 şehit, 500 yaralı vermiştik. Şehitler arasında Eskişehir milis süvari alayından kurmay yüzbaşı Necip, akrabalarımdan bir müfreze komutanı olan İbrahim Bey ve on beş kadar diğer müfreze komutanları vardı.

Gediz Savaşı Konusunda Şahsıma Yönelik Bazı Suçlamalar:

Kemalettin Sami Paşa hatıralarında bu Gediz Savaşı'nı bambaşka bir şekle sokarak diyor ki:

"Ali Fuat Paşa, Ethem Bey'in arzusuna bağlı olarak Gediz'deki Yunan tümenine taarruz ettiler. Dağınık ve başıbozuk birliklerle başarılı olamayarak düşmana fırsat verdiler. Bunun için Ali Fuat Paşa'yı alarak albay İsmet Bey'i onun yerine Batı Cephesi ordu komutanlığına gönderdik. Gediz Savaşı'nın icrasına Genelkurmay Başkanlığı zaten razı değildi."

Buna yanıt olarak şunu söylerim ki, Gediz için döğüştüm, millete ve orduya Gediz'le birçok şeyler kazandırdım. Birinci günü düzenli birliklerin yenilgisine neden, daha çok havanın fenalığıydı. Gerçi Ali Fuat Paşa'nın birinci gün hemen çekilmesini ben de önce doğru bulmamıştım. Sonraları duygularıma mağlup olmakta devam etmeyerek makûl düşündüm ve pek de haksız olmadığına karar verdim. Çünkü Ali Fuat Paşa, İnönü'nü ve diğer önemli noktaları göz önünde tutmaya mecburdu. Çünkü kendisi cephe komutanıydı. Ben ise yalnız Gediz ve civarını düşmandan geri almayı düşünen bir tümen komutanıydım. İdaremdeki kuvvetlerle de bu amacımı fazlasıyla yerine getirmiştim.

Bu savaştan birkaç gün sonra, Kuvayı Seyyare komutan yardımcısı olan Tevfik Bey, Gördes şehrini dahi ufak bir çarpışma sonunda düşmandan geri almıştı. İşte böyle bir sonuca ulaşmış savaştan dolayı, *"Ali Fuat Paşa'yı azlettik, yerine ikiye ayrılan Batı Cephesine albay İsmet ve albay Refet Beyler tayin ettik"* diye izahatta bulunan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları demek istiyorlar ki, sözde Ali Fuat Paşa'nın zamanında ve bu savaşın zarar veren sonuçları dolayısıyla, Yunan ordusunun lehinde bir durum oluşmuş ve bu yüzden haklı olarak bu yeni komutanların tayinlerine gerek görülmüş. Halbuki bu tayinlerin nedenleri bu değildi.

Komutan değişikliğinin gerçek nedenine gelince ondan sonra cereyan eden haller dahi bize anlatır ki, İsmet ve Refet Beyler, Mustafa Kemal Paşa'nın, uygun zamanların gelmesinden faydalanarak, Ethem ve kuvvetleri aleyhindeki düşüncesine ve planına tamamıyla vâkıf bulunuyorlardı. Ali Fuat Paşa da ise, böyle bir plana iştirak kabiliyeti bulamamışlardı.

Peki ben neden zararlı görülmüştüm? Bu zatlar niçin aralarında anlaşmışlardı? Bunlar görüyorlardı ki, bundan sonra Kuvayı Milliye namına iç ve dışta pek elverişli durumlar olacak, Ethem'in ve etrafının kamuoyunda kazandığı mevki ve güven sayesinde kendilerinin her teşebbüsüne engel teşkil edecektim.

Evet, Kuvayı Milliye'miz için Anadolu'da milli misak sınırlarımız dahilinde halledilmesi zor hiçbir sorun kalmamış gibiydi. Avrupa devletleri âdeta birbirleriyle rekabet edercesine lehimize dönmüşlerdi.

Dış politikamız uygun bir durum gösteriyordu. Doğu sınırlarımızda Ermeni belası çoktan başarıyla ve arzuya uygun şekilde halledilmiştir. Adana ve yöresinde sınırlı bir sahada kalmış bulunan Fransızlarla ateşkes yapılmış, tutsaklar alınıp verilmiştir. İşgalleri altında bulunan arazimizi de boşaltmaya hazır bulunduklarını belli olmuştur. Hepsinin başında bulunan İngilizlerin ise, Yunan ordusuna dayanan ümitleri boşa çıkmıştır. Genel Savaş'ta galip gelen devletlerin iç durumları da gittikçe berbatlaşıyordu. Bizim için esas sorun, Anadolu'ya çıktığına çoktan pişman olmuş bulunan bir Yunan ordusuydu ki, maddi ve manevi bakımdan bunun da bir enkazdan ibaret olduğuna işaret eden haller çoktu.

Bana yöneltilen iftiralardan biri de şöyleydi:

"Ethem serkeş, emir dinlemez, danışma kabul etmezdi. Düzenli ordu kuruluşuna muhalefet eder, ordunun kuvvetlendirilmesine karşı kordu."

Bu doğru değildir. Ethem ve çevresi değil miydi ki, işi başından beri ordu ve düzenli teşkilatı temsil eden birlikleri, zorluklar önünde dağıldıkça toplamış, millet arasında birliği sağlamakta vasıta olmuş, orduya şerefini kazanma fırsatlarını temin etmişlerdir.

Gediz Savaşı'na gelince, ben rahatsızlığıma rağmen Ali Fuat Paşa'nın arzu ve ısrarıyla savaşa bizzat katılmış bulunuyordum. Birkaç gün devam eden meşakkât ve yorgunluk midemin rahatsızlığını arttırmış, Kuvayı Seyyare cephe idaresini büyük kardeşim Tevfik Bey'e bırakmış, tekrar istirahat ve tedavi amacıyla Kütahya'ya gitmiştim. Bundan sonra ara sıra özel olarak davet edilmek suretiyle veya kendi arzumla Ankara veya Eskişehir'e gidip geliyordum.

Kuvayı Seyyare Aleyhine Girişimler:

Cepheden Kütahya'ya dönüşümün arası pek geçmeden, Ali Fuat Paşa'nın yerine Batı Cephesi komutanlığına Genelkurmay Başkanı İsmet Bey tayin olunarak Eskişehir'e gelmişti. İki aydan beri Konya'da bulunan İçişleri Bakanı albay Refet Bey'e, ek olarak Güney Cephesi komutanlığı ihdas edilerek verilmişti.

Kendisinin Konya yöresinde yeni atlı piyade teşilatı ile meşgul bulunduğunu öğrenmiştim. Bu zat, lüzumsuz ihdas edilen Güney Cephesi Komutanı sıfatıyla Afyonkarahisar cephesinde vaziyet almış bulunuyordu. İçişleri Bakanlığı'nın da uhdesinde kalması garip görülmüştü.

Cephe komutanlarının değiştirilmesinin mahiyeti çok geçmeden eserleriyle meydana çıkıverdi. Kuvayı Seyyare ve şahsım aleyhinde bir planın uygulanışına doğru ilk adımlar böylece atılmış bulunuyordu. Evet, bu değişikliğin gerçek nedeninin böyle olduğunu doğrulayan propagandalar da arası çok geçmeden yayılmaya başlamıştı. Birkaç gün öncesine kadar milli kahraman diye alkışlayan ve hâlâ da yüzüme karşı gülen ve beni okşayanların, bana karşı oldu bittiler yaratmaya çalıştıkları haberleri geliyordu. Ve bunlar birer suretle doğrulanıyordu.

Öncelikle ordu arasında propagandalar yayılıyordu ve bunların yayılmasına memur edilenlerin başında Batı Ordusu başbaytarı albay Galip Bey vardı. Bunların mahiyeti esas olarak şöyleydi:

"Kuvayı Seyyare komutanı Ethem Bey'in, hastalığını bahane ederek, cephenin işlerini kardeşi Tevfik Bey'e bırakarak gerilerde başka şeylerle uğraştığı anlaşılıyor. Evet, asla rahat duruyor sanmayınız. Ethem Bey sözde tedavide, halbuki hiç durmadan merkez ve şehirlerde mahiyeti belirsiz birtakım özel teşkilatla gizli ve açık çalışmaktadır. Millet ve Meclis nezdinde her istediğini yaptırabilecek bir nüfuza sahip! Ali Fuat Paşa'nın hoşgörülü taraftarlığı kendisini gereğinden fazla şımarttı. Evet, zaman ve olaylar da bunun sivrilmesine yardım etti. Ethem Bey'in

hizmetleri inkâr edilemez. Ama acaba amacı vatanperverâne ve sadıkâne midir? Son tutumları düşünülmeye değer. Albay İsmet Bey'in komutanlığına itiraz ediyor. Refet Bey'i hiç istemiyor. Çünkü bunlar Ali Fuat Paşa gibi Ethim Bey'in tesiri altına girmeyecek ve istediği gibi oyun oynamasına meydan vermeyecekler. Kardeşi Tevfik Bey ise küstah. Geçen gün telefonla cepheden emir vermiş. Kütahya merkez komutanı vasıtasıyla Kütahya mutasarrıf vekilini evinden hakaretle aldırıp şehirden uzaklaştırmıştır. Bunun kabahatı, güya asker kaçaklarını koruyormuş. Hattâ takipler hususunda hoşgörülü davranıyormuş.

Ankara Hükümeti, bu mutasarrıf vekilini görevine geri göndermek isteyince, Tevfik Bey telgrafla Ankara'ya şu yanıtı vermiş:

'Bu fesatçıyı geri gönderirseniz asarım.'

Kuvayı Seyyare subay ve efradı, düzenli birliklerin komutanı ve askerleriyle kıyas edilemeyecek kadar fazla maaş alıyorlar. Bütün Müdafaa-i Milliye cemiyetleri Ethem'in nüfuzu altında. İstediği parayı derhal gönderiyorlar.

Kuvayı Seyyare'de Çerkesler çoğalıyor. Çerkes subay ve efradına daha fazla imtiyaz veriyor. Bunların nazarında başkaları sıfır. Halbuki Kuvayı Seyyare namı altında başlangıçtan şimdiye kadar Ethem Bey'in emrinde olan, kan döken çoğunlukla Türkler değil mi? Böyle olduğu halde nam, şöhret ve şeref başkalarının."

Yüksek rütbeli iki komutan beni dolaylı olarak uyardılar. Bunlardan başka sevenler de her propagandayı bana yetiştiriyorlardı. Biri şöyle diyordu:

"Ethem Bey, Meclis vasıtasıyla tehlikelerin önüne geçmekte ihmalkâr davranmasın."

Bu öneri üzerine Kütahya telgrafhanesinden Ankara'da bulunan büyük kardeşim milletvekili Reşit Bey'i makine başına çağırttım. Aramızda şu konuşma geçti:

Ben: *"Ordu arasında özel görevliler vasıtasıyla aleyhimizde fesatçı propagandalar tevil kabul etmez bir halde, vefasızca de-*

vam ediyor. Gün geçtikçe müzminleşen bu durumu tamir edilemeyecek bir dereceye gelmeden, Büyük Millet Meclisi'nin açık görüşmesine götürünüz. Bu hususu size daha önce de söylemiştim. Anladım ki siz hâlâ kandırılabiliyorsunuz. Fakat iyi niyete dayanan bu ihmalinizin acı sonuçları yüzünden sonraları siz de pişmanlık duyacaksınız. Bilmeyerek alet oluyor, onlara fırsat kazandırıyorsunuz. Ben her şeyden çok şuna teessüf ederim ki, Kuvayı Milliye'miz arasında çıkacak bir uygunsuzluk, karşımızda bulunan Yunan ordusuna yeniden cesaret, ümit ve hayat verecektir."

Reşit Bey: *"Bu sorunun Meclisin açık görüşmesine getirilmesinde siyasi sakıncalar bulunduğunu iddia eden samimi dostlar var. Bu, yabancılara yansır, içerdeki fesatçılar bundan faydalanır, diyorlar. Artık ben de kanaat getirdim. Mustafa Kemal Paşa'dan ısrarla icraat isteyeceğim. Eğer yine vaadde devam ederse gizli celse isteyeceğim. Siz sabırlı olunuz. Sonucu bildiririm."*

Sonradan haber aldım. Mustafa Kemal Paşa, Reşit Bey'i yine ikna etmiş. Meclisde gizli de olsa bu konuda bir celse yapılmasına gerek kalmadı. Ben ise, sancılar içinde kıvranıyor, ümitle iyi sonuçlar bekliyordum. Oysa ki aleyhimdeki propagandalar artıyordu.

Refet Bey'in Bana Karşı Olan Hazırlıkları:

İçişleri Bakanı Refet iki buçuk aydan beri Konya yöresinde bana karşı birlikler hazırlıyordu. Beri tarafta Kuvayı Seyyare'nin Uşak cephesine bitişik mıntıkasındaki Refet Bey'in emrine giren Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey özel olarak Refet Bey'den aldığı emre uyarak, kuvvetlerimiz arasına gönderdiği adamlar vasıtasıyla Türklük-Çerkeslik cereyanını yaratmak, uyandırmak gayretindeydi. O Refet Bey ki, daha önce anlattığım gibi, benim yol göstermemle İçişleri Bakanlığı'na gele-

bilmişti. Refet Bey bir vehim ve sorumluluk korkusuyla bana karşı vaziyet alıyordu. Refet Bey'in İçişleri Bakanı olmasına yardım etmiştim. Fakat bir müddet sonra bir savaş sırasında cephede vuku bulan bir karar dolayısıyla, Refet Bey'in daha önceki bir hatası meydana çıkmıştı. Ve buna ait evrakı Eskişehir İstiklal Mahkemesi'ne göndererek, Refet Bey'in derhal muhakeme edilmesini istemiştim.

Şöyle ki, Kuvayı Tedibiye komutanlığımın son devrelerinde Yozgat'tan ayrılışım sırasında Refet Bey ufak bir müfrezeyle Çorum'da kalmıştı. Bir müddet sonra Ankara'ya dönerken Alaca ve Yozgat'tan geçmiş, buralarda kendisine olağanüstü bir komutan süsü vererek, bastırılmış isyanlar dolayısıyla bana silahlarını teslim etmiş bulunan halka karşı nümayiş mahiyetinde tehditler savurmuş. Bu arada kendilerini affedip ellerine belgeler verdiğim bazı kimseleri yanına çağırtıp vesikaları tetkik ettiği sırada, *"Bunlar Ethem Bey'in yetkisi dışındadır, ama sizinle sonra görüşeceğiz"* gibi birtakım boşboğazlıklarıyla, bilhassa bütün Anadolu'daki Alevilerin ruhani reisi bulunan Dede Galip'i ve çevresini şüpheye düşürmüştü.

Gerçi Galip Bey isyanla üçüncü, belki de ikinci derecede ilgiliyse de bu zata cephede hizmet gördürmek üzere 500 mevcutlu bir süvari müfrezesi kurdurmuş, silah ve cephanelerini, teçhizatını kendisine tedarik ettirmiş, müfrezeyi kendi oğlu Gazi Bey'in idaresinde birlikte alıp cepheye getirmiştim. Hattâ Demirci Savaşı'nda bu müfrezenin yararlığı bile görülmüştü.

Dede Galip Bey, teşekkür ve iltifatımdan çok memnun kalmıştı. Kendisinden milli davamıza hararetli bir taraftar olacağı vaadini de almıştım. Alevi tayfası gibi Orta Anadolu'da yaşayan kuvvetli bir topluluğu davamıza daha çok bağlamak hususuna ehemmiyet vermek istiyordum. Fakat bunu yapamamanın üzüntüsü içindeyken, Refet Bey'in bu hareketi uygun değildi elbet. Tuhaftır ki, o zamanki cezalandırma günlerinde Refet Bey pek uzakta olmadığı halde Alaca'nın semtine bile uğrama-

mıştı. Kendisinin Alaca'da söylediği sözler bir müddet sonra cephede tesirini gösterdi. Düşman karşısında bulunan müfrezesine bu sözleri aksetmiş ve Yunan tümeninin ilk Gediz'i işgal ettiği sırada Alaca müfrezesinden 150 kişilik bir grup, "Madem ki geçmişe ait bir isyan dolayısıyla affedilmeyeceğiz, madem ki evlerimizde çoluk çocuğumuz, dedemiz hakaret görüyorlar, neden Yunan karşısında bu kadar zahmet ve meşakkat arasında ölelim?" diyerek savaş günü kargaşalıktan faydalanarak kaçmışlar. Sonra tekrar Alaca'ya giderek asayişi bozmaya başlamışlar. Bunun zararı oldu, bu müfrezeye bırakılan bir köyü ve hattâ Gediz'i düşman kolaylıkla zaptetti.

Aylarca önce yüzlerce kilometre gerilerde Refet Bey'in bir hatasının zararları böylece görülmüştü. 150 kişinin firarına bu sözlerin neden olduğu tesbit edilince, hazırlanan evrakla beraber, İçişleri Bakanı Refet Bey'in muhakeme edilmesini, bu gibi sorunlarla doğrudan doğruya ilgisi bulunan Eskişehir İstiklâl Mahkemesi'ne bildirmiş, usûlen durumdan Meclis Başkanlığı'nı da haberdar etmiştim.

Eskişehir mahkemesi soruna önem verdi. Refet Bey'i çağırarak sorguya çekme gereğini duydu. Meclis Başkanlığı'na bir tezkere yazarak Refet Bey'in Eskişehir'e gönderilmesini istedi. Bunun üzerine araya Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey girdiler. İsmet Bey o sırada Genelkurmay Başkanıydı. Ayrı ayrı, bu işin mahkemeye gitmemesini, mahkemenin buna bakmaktan sarf-ı nazar etmesini istediler. Bu olmazsa mahkemenin bir müddet tehirini dilediler. Ben de bunun üzerine muhakemenin bir müddet geri bırakılmasını kabul ettim. Böylelikle de muhakeme geri kaldı.

İşte bu geri bırakma müddetinin sonlarındaydık ki mahkemeden beraat etmesine imkân göremeyeceğini anlayan ve şunun bunun vasıtasıyla benden af dileyen Refet Bey, bağışlayıcıları tarafından bir oldu bitti suretiyle Garp Cephesi komutanlığına tayin edilmiş bulunuyordu. Mahkemede evrakı bulunan bir sanığın

İçişleri Bakanlığı'nda bırakılması kanuna aykırı iken, bir de buna ilaveten geniş bir yetkiyle gereksiz olarak ihdas olunan bir cephe komutanlığına gönderilmesi nasıl doğru olabilirdi?

Kuvayı Seyyare ise karargâhı Gediz olmak üzere, düşmanla karşı karşıya temas halinde bulunuyordu. Son Gediz Savaşı'ndan beri üzerinde kalan Uşak'ın kuzeyinden başlayıp da Gördes'in batısına kadar uzanan cephede vatan görevindeydi. Bana karşı tertip hazırlayanlara gelince, beni âdeta felçli gibi Kütahya'da bulunduran hastalığım onlara cesaret veriyordu. Hayatının en işe yarar yıllarını ve tesadüfün bana bahşettiği uygun zeminleri temiz kalple vatanın kurtuluşuna, davanın elde edilmesine harcamış, dayanılmaz vatan hizmeti uğrunda vücudumu yıpratmış, manen ve maddeten zayıf ve bitkin düşmüş bir haldeydim. Herkesi dış haliyle kabul etmek, temiz kalple hakkından vazgeçmek kadar, yani bütün varlığını tedbirsizce sarfetmek kadar zavallılık yokmuş. Ben bunu artık anlamış gibiydim. Fakat can huyun altındadır, derler. Ben bunu bilerek aldanmaktan kendimi alıkoyamıyordum. Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey'in hatayı düzeltmeye çalıştıklarından bahseden haberleri, Ankara'dan Kütahya'ya birbiri peşi sıra gönderilmekte olan milletvekili heyetleri takip ediyordu.

İsmet Bey'le Görüşüyorum.

Sırf tertipleri tamamlamak hususunda vakit kazanmak için gönderdikleri sonraları pek acı bir biçimde anlaşılan söz konusu heyetler arasında, bana bağlı olan ve samimi insanlar da vardı. Kardeşim Reşit Bey ve Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri Bey bunların başında geliyordu.

Reşit Bey, öteden beri Mustafa Kemal Paşa'nın lehinde düşünüyor ve konuşuyordu. Onun, bu düşüncelerine uygun hareketleridir ki, Kuvayı Seyyare gibi kurtarıcı bir kuvveti zor duru-

ma düşürmüştür. Diyebilirim ki, Mustafa Kemal Paşa esas teşkil eden bu hususta ki başarılarını Reşit Bey'e borçludur.

Batı Ordusu komutanlığına geldiği zamandan beri hareketleri sözlerine hiç uymayan albay İsmet Bey'in fiilen bir düşman olacağı zamandan önceki şu günlerde, Eskişehir'den bir otomobil göndermişti. Kısa telgrafında da, ara sıra cepheyi teftişe gitmem gerektiği zaman, bu otomobilin işime yarayacağını bildirmişti. Halbuki öte yandan cereyan eden aleyhtarlık elle tutulacak kadar açıktı.

Alışkanlığım dışında olarak, ben bu günlerde 15 kadar muhafızımla ve özel doktorumla trene binerek Kütahya'dan Eskişehir'e gittim. Amacım ordu komutanı İsmet Bey ile karşı karşıya gelip ihtilaflı sorunlar hakkında yüz yüze kendisiyle görüşmekti. Bundan sonra da Ankara'ya geçip Mustafa Kemal Paşa ve diğer icap edenlerle konuşmak istiyordum. Bu temaslarla pek uygunsuz bir şekle girmekte olan aradaki şu hale son vermek imkânının mevcut olup olmadığını araştırmak gayemdi. Akşamdan önce Eskişehir'e vardım. Orada belli olan yerimde dinlenirken Kuvayı Seyyare'de yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi akşam üzeri çıkageldi. Kendisi izinli olarak Eskişehir'de bulunuyormuş. Kendisine şu emri verdim:

"Git, bak, ordu komutanı İsmet Bey makamındaysa anla, kendisini gör, ziyaretine gideceğimi heber ver."

Yüzbaşı gitti, bir saat sonra geldi. Güneş batmıştı. Bana şu yanıtı getirdi:

"Karargâh komutanını gördüm. Ordu komutanı Paşa meşgulmüş. Bu akşam kimseyi kabul etmeyiniz, diye emir vermiş. Yarın gelirlerse Paşa'yı görebilirler, dedi komutan."

Bu yanıt beni büyük bir hayrete düşürdü. Düşünceye daldığımı gören ve henüz yanımda ve ayakta duran yüzbaşı, beni şu sözleriyle uyandırdı:

"Efendim, orduda Kuvayı Seyyare'mizin irtibat subayı ile dün konuşmuştum. Onun söylediğine göre, İsmet Bey, bugünlerde has-

taneden çıkmış Kuvayı Seyyare subaylarına tesadüf ettiği zaman onlara tekdir ve hakaret etmek için bahane arıyormuş. Ben de karargâh subayından usûl dışı nezaketsizce bir davranış gördüm"

Bu sözler, ıstırabı altında inlediğim hastalığın gerdiği asabım üzerinde öyle bir kırbaç tesiri yaptı ki hiçbir tarafta samimiyet ve ciddiyet eseri görünmeyen bu ortak hayata mutlaka nihayet vermeliyim, bu artık kaçırılmaması lâzım bir fırsattı, yeter ki İsmet Bey ile karşılaşayım, hele bana karşı da ufak bir önemsememe göreyim, diye düşündüm. Ve içimden böyle bir hâl karşısındaki kararımı da vermiştim. Gönül heyecanı ile oturduğum yatağımdan fırladım. Arkadaşlarıma seslendim:

"Arkamdan gelin!"

Hep beraber sokağa fırladık. Karargâha doğru yürüdük. Karargâh oturduğum eve uzak değildi. Yürürken en güvendiğim arkadaşlarımdan ikisine bazı talimatlar verdim. Karargâh kapısına yaklaştık. Çifte nöbet bekleyen askerler emir almış olacaklar ki:

"Yasaktır efendim, nöbetçi subayına haber verelim" dediler.

Birisi zili çekmek istediyse de, engellendi. Nöbetçilerin yanına arkadaşlarımdan dördünü bırakarak diğerleriyle nizamiye kapısından içeriye daldım. Bu atakla İsmet Paşa karargâhının kapısı bizim idaremize geçmiş demekti.

Hızla İsmet Paşa'nın bulunduğu ikinci kata çıktık. Yaver ve kurmaylara mahsus odanın kapısına bakan merdivenin başına iki nöbetçi diktikten sonra, koridorun sonunda bulunan komutanlık odasının kapısında kendimi buldum. İsmet Paşa'nın kapısını vurmamla beraber açıp içeri girmem bir oldu. Diğer arkadaşlarımı beklenmedik bir duruma karşı ve koridorda emrime hazır durumda bıraktım. Bu ufak ihtiyat tedbiri hiçbir sızıltıya meydan vermeden, âdeta bir makine hızı ve düzeniyle alınmıştı.

İsmet Paşa koltuktaydı. Karşısında ayakta levazım reisi duruyor, yüksek sesle kendisine bir şeyler söylüyordu. Reisin en son işittiğim sözü Kuvayı Seyyare idi.

Odaya girmemle beraber levazım reisi başını çevirerek beni görmüştü. İsmet Bey daha sonra gördü. Şaşırmış bir halde ayağa kalkarak kısa bir tereddüt anı geçirdi. Sonra gergin adımlarla bana doğru geldi, yüzündeki şaşkınlık tebessüme çevrilmişti.

Ellerimi tutarak, nabzımı yoklayarak, kollarımı okşayarak:

"Ne vakit teşrif buyuruldu? Sizi ateşli ve sıkıntılı buldum. Rahatsızlığının nasıl oldu?" diye beni masaya doğru çekti. Karşı karşıya oturduk. Levazım reisi ayakta şaşkın bir halde bizi seyrediyordu.

İsmet Bey'e hitap ettim:

"Beyefendi, izin veriniz de levazım reisi bey bizi yalnız bıraksınlar."

İsmet Bey işaret edince reis elindeki kağıtları masa üzerine bırakıp çıktı. Ve ben hemen İsmet Bey'e şunları söyledim:

"Samimiyetten eser kalmayan ve sizinle ortak olan hayatımıza son vermeye geldim. Şu günlerde cereyan eden maskeli ve maskesiz aleyhtarlıklardan amaç nedir? Eğer bana ve Kuvayı Seyyare'ye artık gerek kalmamışsa bunu açıkça söyleyiniz, derhal bu fedakâr kuvveti dağıtmaya hazırım. Görüyorsunuz ki, hastayım. Fikren ve bedenen istirahate muhtacım. Beyefendi ben sizinle açık ve ciddi görüşüyorum ve öyle yanıt istiyorum."

İsmet Bey şu yanıtı verdi:

"Allah şu fesatçıların cezasını versin. Samimiyetle söylüyorum ki sizi Ali Fuat Paşa'dan fazla seviyorum. Takdir ediyorum. İtimat ediniz, emin olunuz, memleket savunmasında size ve kuvvetlerinize gerek kalmadığı kanaatinde değilim. Fakat görüyorum ki bire bin ilave eden münafıklar sizi hakkımda tereddüde sevketmişler. Bütün bu anlaşamamazlıkların giderilmesini, eskisi gibi samimiyet ve dostluğun iadesini arzu ediyorum. Bundan sonra da sizden başka şekilde hizmetler bekleniyor. Ben sizin gibi arkadaşların fedakârlığına güvenerek ordu komutanlığını kabul edip geldim. Sizinle baş başa verip anlaşmak için fırsat aradığım halde işlerin çokluğu yüzünden ve dedikodulardan fırsat bulama-

dım. Öncelikle şunu söyleyeyim ki, hizmetinizle mütenasip bir askeri üniforma içinde sizi görmek isterim. Rütbenin derecesini tayin size ait. Karar ve emri almak benim görevimdir.

Albay Refet Bey sorununa gelince, İstiklâl Mahkemesi'ne verdiğiniz evrakı geri aldırınız. Ve bu muhakemenin iptaline gayret ediniz. Bunu rica ederim. Emin olunuz. Refet Bey sizi daima takdir edenlerdendir. Sizden istediğiniz yerde özür dileyecektir. Hattâ isterseniz elinizi öptürürüm. Refet Bey gelecekte çok işimize yarayacak, her ikimizin de samimi ve gizli bir arkadaşımız olacaktır. Sizden bu samimi sözlerime karşı vereceğiniz yanıtı bekliyorum."

İsmet Bey kulaklarını avucunun içine alarak ve gözlerini gözlerime dikerek vereceğim yanıtı bekliyordu. Şöyle konuştum:

"Şahsıma gösterdiğiniz ilgiye teşekkür ederim. Öncelikle şunu söyleyeyim ki, ben rütbe meraklısı değilim. Ben ateşkes sonlarındaki olağanüstü hâl içinde savunmasız kaldığını gördüğüm vatanın savunması için ortaya atıldım. Sırası düştü ki, zararlı gördüğüm bazı vatandaşları, hattâ diyebilirim ki, bazı akrabamın adli icraat sırasında müsamahasızca idam kararlarını imza ettim. Rütbe alsam halk nazarında küçülürüm. Halk haklı olarak diyebilir ki, Ethem bu insafsız ve gaddarca icraatını vatanın kurtuluşundan ziyade rütbe ve mevki kapmak için yapmıştır. Kuvvetlerim arasında terfi ve taltife lâyık birçok subay var. Ben bu lütfu onlara lâyık görürüm.

Refet Bey'in muhakemesine gelince, o zatla hiçbir şahsi alışverişim yoktur. Bu, bir adli meseledir ki, genel hukuku ilgilendirir. Olağanüstü hâl gereği bu gibi sorunları da takip ve tetkike İstiklâl Mahkemesi memurdur. Bu muhakemenin gerekizliğini iddia ve Refet Bey'e ait evrakın geri alınmasına teşebbüs ise, müdahale mahiyetinde olur. Bu suretle de, İstiklâl Mahkemesi'nin anlamı kalmaz. Hem nasıl olur, anlayamadım. Mahkemede baraat etmesine imkân görülemeyen bir sanığın İçişleri Bakanlığı yeterli bir hatta iken ona bir de Güney Cephesi Komu-

tanlığı verilmesi! Yarın Ankara'ya geçeceğim, dönüşte tekrar görüşmek isterim. Karargâh komutanınızı da uyarmanızı rica ederim, beni bu akşam size karşı biraz nezaketsizce harekete sevkeden onlar olmuştur."

Dedim ve kalktım. İsmet Bey'in konuşması tasavvurlarımı değiştirmeme neden oldu. Sözleri arasında şahsıma ait olanları içinde samimiyet yok değildi. Fakat bunlar entrika gereğiydi. Veda ederken hararetle elimi sıkan İsmet Bey'in son sözü şuydu:

"Ankara dönüşü her halde yine görüşelim. Ordu içinde propaganda yaptığını söylediğiniz kimselerin de cezalandırılmaları sorununu o zaman konuşuruz."

Arkadaşlarımla beraber İsmet Bey'in karargâhından ayrılıp istirahat ettiğim eve geldim. Ertesi günü de Ankara'ya gittim. Orada Meclis binası önünde, koridorlarda, milletvekillerinin bize ait dedikodu ettiklerini, münakaşalarda bulunduklarını gördüm ve duydum. Bazı Meclis üyeleri geçmişe ait ve yerinde harcanmamış olduğu şimdi meydana çıkan güvenim dolayısıyla beni eleştiriyordu. Kimisi de bu sorunlardan dolayı kederliydiler. Bir kısmına göre kabahat kardeşim Tevfik Bey'de idi.

Tevfik Bey daima zorluklar çıkartıyormuş. Bu milletvekilleri, böyle diyerek fikirleri aleyhimize tahrik ediyorlardı. Ne gariptir ki milletvekilleri dedikoduyla uğraşıyorlardı da, bir tanesi olsun müzminleşen bu sorunu Meclis'e getirmeyi düşünmüyordu. Kendisiyle görüştüğüm Mustafa Kemal Paşa ise, bu halden şahsen gayet üzgünmüş gibi görünüyor, ihtilaf yaratan sorunların halline çalıştığını ima ederek şöyle diyordu:

"Siz Kütahya'dan ayrıldıktan sonra Batı Ordusu komutanı İsmet Bey ile Kuvayı Seyyare komutanı Tevfik Bey arasında anlaşmazlık artmıştır. Bu yüzden sizin acele Kütahya'ya dönmenizi rica ederim."

Mustafa Kemal Paşa süratle dönmem gereğini zorunlu kılmaya delil olarak bana bir telgraf gösterdi. Bu telgrafın altında kardeşim Tevfik Bey'in imzası vardı ve İsmet Bey'e çekilmişti. İşte telgraf şuydu:

Gediz Kuvayı Seyyare Karargâhından
Eskişehir Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya

20 Aralık 1920

Gereksiz ve bize haber vermeden Kuvayı Seyyare cephesi mıntıkasına gönderdiğiniz kaymakam İbrahim Bey'i, emrindeki süvari müfrezesiyle beraber size gönderdim. Buna asıl neden, Garp Ordusu komutanlığı namına birlikte getirdiği ve mıntıkamız dahilinde bazı yerlere astırdığı görülen bildiriler olmuştur. Bu bildirilerde Kuvayı Seyare'yi idare eden ellerin güvenilmez olduğu bildirilmektedir. Fesat yaratan bildirileri toplattım. Kuvayı Seyyare'ye ve bize şerefsizlik isnat eden sizin gibi bir komutanı bundan sonra merci olarak tanımakta mazurum. Ve sizinle ilişkilerimi kestiğimi bildiririm.

Aynı gün bu sorun hakkında bana da bir telgraf gelmişti. Bunda İsmet Paşa'nın onur kırıcı davranışından bahsettikten sonra özetle şöyle diyordu:

Ankara'da Kuvayı Seyyare Komutanı
Ethem bey'e

Aylardan beri cephemiz gerisinde ve kanatlarında cereyan eden ve gittikçe müzminleşen yakışıksız hale bir son vermek için Ankara'da ciddi ve resmi girişimlerde bulunmanızı rica ederim. Biz karşımızdaki düşmanla mı, yoksa arkamızda ve yanlarımızdaki komuta mevkiine getirilenlerle mi uğraşacağız? Ben bu şartlar altında vekaleten üzerime aldığım bu göreve devam etmekte mazurum. Ya durumu düzeltiniz, yahut cepheye gelip görevi üzerinize alınız. Bir taraftan Güney Cephesi komutanlığı tarafından birliklerimiz arasına gönderilen propagandacılar, subay ve efradı-

mızı bozmaya çalışıyor, sonra savuşuyorlar. Fakat bundan sonra gelecek ve ele geçecek olan bu gibi fesatçıların yakalanarak, karargâhıma göderilmesini komutanlarıma bildirdim. Muhakemesiz ve kayıtsız ve şartsız kendilerini idam ettireceğim.

Kuvayı Seyyare Komutan Vekili
Tevfik

Demirci Mehmet Efe'nin Telgrafı:

Bu telgrafı aldığımın gecesi idi. Nazilli'den Demirci Mehmet Efe'nin çağrısı üzerine telgraf başına gittim. Mehmet Efe şöyle diyordu:

"Kardeşim Ethem Bey, bildiğiniz gibi bundan iki buçuk ay önce Konya isyanı üzerine bir miktar kuvvetimle isyan yerine gönderilmiştim. Albay Refet Bey'le görev yaptıktan sonra Nazilli'ye döndüm. Vücutça istirahate ihtiyacım vardı, kendi köyümde kaldım, emrimdeki birlikleri cepheye göndermiştim. Yanımda kalan birkaç arkadaşımla hiçbir işe karışmıyordum. Fakat Konya'dan dönüşümden beri apaçık görüyorum ve anlıyorum ki, şahsımı hedef tutan birtakım entrikalarla çevrilmiş bulunmaktayım. Hattâ çok yakınım bulunanlar birer suretle aleyhime tahrik edilmektedir. Ve hayatıma suikast için ihanete sevkolunmaktadırlar. Refet Bey'den dün bir telgraf aldım, teşkil ettiğim askeri birliklerden birine komuta etmek üzere Konya'ya geliniz bekliyorum, diyordu. Bu pek tuhaf değil mi?

Bir defa benim bulunduğum yer, cepheye Konya'dan daha yakın, sonra düzenli birlik idare etmek için davet edilmekliğim, ne münasebet? Biz vatanın savunması için silaha sarılmış ve bugünkü fırsatı hazırlamış kimseleriz. Ben bunda bir samimiyet görmüyorum. Bilmem siz nasıl buluyorsunuz? Şüphesiz duruma daha iyi vakıfsınızdır."

Telgraf başında şu yanıtı verdim:

"Kardeşim Mehmet Efe! Refet Bey'in davetine gidip gitmemekte serbestsin. O zatı benden daha iyi tanıman lâzım. Çünkü yakın zamana kadar sizinle beraber bulunmuştur. Şikâyet ettiğin hâl ile ben de karşı karşıyayım. Tedbirli bulunmak gereğini ihtar etmekle beraber, hançerini vatanın bağrına sokmakta ısrar eden Yunanlılara fırsat verebilecek her hareketten sakınmanızı öneririm. Zaten ben Ankara'ya bu esef verici sorunu Meclis vasıtasıyla halletmeye gelmiştim.

Fakat Meclis'de bir boşluk ve şaşkınlık var. Buna karşın Meclis üyeleri arasında bu hallerden üzgün olanlar yok değil. Ben bu uygunsuzluklara yine tam bir son vermeden yarınki posta ile Kütahya'ya dönmeye mecburum. Çünkü yeni Batı Cephesi komutanı İsmet Bey'le Uşak cephesindeki biraderim Tevfik Bey'in arasının pek çok gerginleştiği, Ankara'ya son gelen telgraflardan anlaşılıyor. Süratle dönüşüm bir fenalığa meydan vermemek içindir. Refet Bey'i geri aldırmak ve azlettirmek suretiyle sorunu barış içinde halletmeye uğraşan milletvekilleri var. Refet Bey aslında eski bir hatası sonucu İstiklâl Mahkemesi'nde sanıktır. Yakın günler sorunun ne olacağını ortaya koyacaktır.

Yörük Ali ile aranız nasıldır? Birkaç gün önce özel bir adam aracılığıyla bir mektup almıştım. Henüz yanıt veremedim. Yazacağım yanıtta size sadık kalmasını önereceğim. Vatanın zor zamanları geçti. Her neyse yine görüşürüz. Gözlerinden öperim."

Her şeyin düzene konulacağı vaadi ve teminat karşısında ertesi gün Kütahya'ya döndüm. Eskişehir'den geçerken, İsmet Bey'in karargâhında bulunmadığını haber almıştım. Kütahya'dan telefonla Gediz Cephesinde bulunan Kuvayı Seyyare komutan yardımcısı ve kurmay subay Halil Bey'den izahat istedim.

"Birliklerimiz arasında son günlerde bir değişiklik var mı?" diye sordum. Halil Bey; *"Ne birliklerimiz arasında bir değişiklik yaptım, ne de cephemizde bir olağanüstülük yok. Yalnız kaymakam İbahim Bey sorununa dair tekrar şikayette bulundular"* dedi.

Zaten Gediz'den geri gönderilen kaymakam İbrahim Bey Kütahya'da beni bekliyormuş. Gelerek dedi ki:

"Efendim, biz askeriz. Kuvayı Seyyare mıntıkasına ordu komutanının sözlü ve yazılı emrine dayanarak gelmiş ve Gediz'e kadar gitmiştim. Talimata uygun olarak göreve başladığım sırada Tevfik Bey'in cepheden gönderdiği bir subayın talimatına uyarak emrimdekilerle birlikte derhal Kütahya'ya dönmeye mecbur oldum. Sizi beklemek için burada kalmıştım. Eskişehir'e döneyim mi? Ne emredersiniz?"

Ve sözlerine şunları ilave etti:

"Ben Tevfik Bey'i de çok haksız bulmadım. Aradaki anlaşmazlık eskice ve büyükçe imiş."

Kendisine şu yanıtı verdim:

"Efendim fikir anlaşmazlığını aşan bir uygunsuzluk var ortada. Büyük Millet Meclisi üyelerinden birçok kimselerle hükümeti temsil eden bazı zevat bu uygunsuzluğu iyi bir biçimde halletmeye çalışıyorlar. Bunu kendileri söylüyor. Ümit ederim ki, hallederler. Eğer İsmet Paşa, Kuvayı Seyyare mıntıkasına mahsus bir yenilik yapmaya gerek görmüşse, önce bizimle görüşüp yazmalı değil miydi? Herhalde izzet-i nefsimizin kırılmasına sebebiyet verdiğinden dolayı önce İsmet Paşa'ya ve sonra da Tevfik Bey'e karşı üzgün ve kırgınım. İsterseniz ordu komutanından izin alarak Eskişehir'e dönünüz. Arzu ederseniz sonuca kadar Eskişehir'de bekleyiniz ve benim hürmetli bir misafirim olarak kalınız."

Bu konuşmadan sonra kendisi izin istemiş, Eskişehir'e dönmüş. Bir gün sonra da İsmet Paşa'dan bir telgraf almıştım. Kısaca şöyle diyordu:

"Tevfik Bey'in cephe meşguliyetine ilave edilen geri vazifesini kolaylaştırmak amacıyla gönderdiğim kaymakam İbrahim Bey sorununu Tevfik Beyefendi fenaya yormuş. Daha önce bunu ve bildiriler hakkındaki bilgiyi vermeyişim benim hatam yüzündendir."

İstanbul Heyeti:

Bundan üç gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan ve aramızdaki özel şifre anahtarıyla açılması gereken şu telgrafı aldım:

Kütahya'da Kuvayı Seyyare Komutanı
Ethem Beyefendi'ye

25 Aralık 1920

İstanbul'dan Ankara'ya gelmek üzere yola çıktıkları bildirilen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa heyetinin karşılanmasına Meclis üyelerinden bir heyetin gönderilmesi ve bu heyet arasında da sizinle benim de bulunmaklığım arkadaşlar tarafından uygun ve muvafık görülmüştür. Rahatsızlığınıza rağmen özel trenle acele Ankara'ya dönmenizi bekliyorum.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Bu telgraf üzerine Eskişehir'e gönderilen özel terene binerek onbeş kadar adamımla Kütahya'dan Ankara'ya gittim. Yolda hararetim yükselmişti. Trenden iner inmez Meclis binası yakınında bir otelde Hacı Şükrü Bey'in yatağına uzandım. Biraz sonra hükümet ileri gelenlerinden ve Meclis üyelerinden bazıları ziyaretime geldiler. Biraz sonra da Mustafa Kemal Paşa ile doktor Adnan Bey geldiler. Adnan Bey beni muayene etti. Hararetimin yüksek olduğunu, istirahat etmem gerektiğini söyleyerek bazı tavsiyelerde bulundu.

Mustafa Kemal Paşa ayakta bunları dinliyordu. Adnan Bey'e bu arada şunları söylediğini işittim:

"Üç dört saat sonra, yani akşam üzeri trenle gelecek heyetle bizim de gitmemiz gerekli ve zorunludur. O zamana kadar hareketi düşürecek çareler bulunuz. Trende yataklı ve özel bir yerin Ethem Bey için hazırlanmasını temin ediniz. Bilecik'e kadar uzanacak bu tren seyahati Bey'in üzerinde iyi tesir yapar. Gelen heyet herhalde Ethem Bey'i de aramızda görmelidir."

Mustafa Kemal Paşa bunları söyledikten sonra bir süreliğine veda edip gitti. Bu defa Paşanın yüzünde bir gayrıtabiilik gözüme çarpar gibi oldu. Acaba gelen heyete fazla bir ehemmiyet mi veriyordu? Yoksa içinde bana karşı düşüncelerinden ileri gelen bir tezahür müydü? Bunu derin düşünemeyecek kadar halsiz ve mustariptim. Adnan Bey'in tedavisi ateşimi düşürmüş bulunuyordu bir müddet sonra!

Boşa Çıkan Komplo:

Mustafa Kemal Paşa gittikten sonra gelen bazı milletvekilleri beni uyarıyorlardı. Şahsımı hedef tutan bir plandan hiç şüphe etmek istemiyorlar gibiydiler. Gerçekten bir gün sonra Eskişehir'e vardığımız zaman bu meçhul halledilmişti:

Mustafa Kemal Paşa'nın, Ankara'da benden ayrılmasından üç dört saat sonra yaveri geldi, Paşa ile birlikte hareket etmek üzere hazırlanmamı söyledi. Hazırlandım ve biraz sonra da istasyona inerek Mustafa Kemal Paşa ile buluştuk ve Eskişehir'e doğru hareket ettik.

İstanbul'dan gelecek olan heyeti karşılamaya giden milletvekili heyeti şunlardan ibaretti: Mustafa Kemal Paşa, ben, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri, Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü, Hakkı Behiç, Manisa milletvekili Reşit ve Celal, Antep milletvekili Kılıç Ali Beyler. Aynı trende Mustafa Kemal Paşa'nın elli kişilik sivil bir maiyet müfrezesi, benim ise on beş kişi kadar efradım ve yaverim vardı. Bunlar ayrı ayrı kompartımanda

geliyordu. Ayakta durarak sıhhatimi soruyor, birkaç dakika böylece vakit geçirdikten sonra ayrılıp gidiyordu. Yüzlerinde bana karşı iltifatlarının samimi olmadığını gösteren bazı emareler sezinliyor idiysem de derinliğine varamıyordum. Gerçi sözleri eskisi gibi dostane ve iltifatkâr olmasına rağmen sabit bakışlı gözlerinden bu sözlerinin zayıflığını okuyordum.

Her neyse tren güneş doğarken Eskişehir istasyonuna girdi.

Trenin burada su ve diğer ihtiyaçlarını gidermek için bir müddet duracağını tahmin ediyor ve biliyordum. Bilecik'e yetişmek için aceleye gerek yoktu. Tren için vakit çoktu. Bu sırada trenden inen yaverim dönüp geldi, nizamiyeden iki subayın beni özel olarak görmek istediklerini söyledi ve devam etti:

"Tren burada en aşağı 2-3 saat kadar kalacak. Bu müddet zarfında daha iyi istirahat edebilmeniz için şehirdeki makamınıza gitmeniz uygun olmaz mı? Aynı zamanda sizi görmek isteyen subayların ne demek istediklerini de öğrenirsiniz."

Bunu uygun bularak trenden adamlarımla birlikte indim. Şehirde herkesce malum bulunan yerime geldim. Kendi subayımızı istedim.

"Ne var ne yok?" dedim.

Subay, onların mensup oldukları birliklerin numaralarıyla beraber isimlerini de söyledi.

"Beni niçin görmek istiyorlarmış?" diye sordum.

Şu yanıtı verdi:

"Efendim, Ankara'ya geçtiğiniz günden beri ordu birlikleri arasında göze çarpan bir olağandışılık, değişiklik, tertibat var. Dün gece özel bir trenle İnönü'nden hücum taburunu Eskişehir'e naklettiler. Aynı zamanda başka bir piyade alayı da Kütahya yolu üzerindeki Porsuk nehri köprüsü civarında bir yere yerleştirildi. Batı Cephesi Ordusu Komutanı İsmet Paşa iki günden beri bizzat Bilecik taraflarında bulunuyor. Fevkalâde gizli tutulmak istenen bir faaliyet var. Mahiyet ve nedenleri meçhul bu durumun farkına varan Eskişehir halkında da bir te-

laş ve heyecan mevcut. Hattâ acaba cephe mi bozuldu, Kuvayı Seyyare ne oldu, gibi merakla benden haber isteyenler de çok oluyor. Ben de tabii cephelerde sükûnet var diyorum. Bazı vefalı nizamiye subaylarından sızan bilgiye göre bu fevkalâde tertibatın hepsi sizin içindir. Bu iki subay da işte bu amaçla sizi görmeye ve uyarmaya gelmişler. Bana biraz açıldılar. İfadeleri arzettiğim kanaatı doğruluyor. Emrederseniz kendilerini getireyim de bizzat görüşünüz."

İki subayla görüştüm. Aldığım bilgiye göre kanaatim şuydu:

Maharetle tertip edilen bu tren yolculuğunda, herhangi bir noktada çalımına getirilebilirse, ben ve icap ederse sayıları az olan adamlarım ortadan kaldırılacak. Buna yolda imkân bulunamazsa bu taktirde Bilecik istasyonuna vardığımız sırada seçme bir müfreze ile muayyen bir yerde ben ve adamlarım çevrilecek, diri olarak teslim olmazsam ölü olarak ele geçirilecekmişim. Eskişehir'e getirilen hücum taburunun görevi muhtemel bir halk ayaklanmasına karşı imiş. Porsuk köprüsü civarına dikilen piyade alayının görevi de, Kuvayı Seyyare Eskişehir'e yürürse onu karşılamakmış!

Ben bu bilgiyi ve ayrıntıları öğrendikten sonra, işi şansa bırakmayı uygun bulmadım. Bilecik yolculuğuna katılmam hususundaki ısrarın dostça olmadığını anlamıştım. Derhal yanımdaki güvenilir arkadaşlarımdan birini odama çağırdım, şu talimatı verdim:

"Dikkati çekmeyecek şekilde aranızdan açıkgöz bir arkadaşı slahsız olarak şimdi istasyona gönder. Görevi, bizi getirmiş olan treni göz altında bulundurmak. Mustafa Kemal Paşa ile hariçten gelip kimlerin temas ettiğini sıkı bir şekilde gözlemek! Dikkati çekecek ufak bir hâl oldu mu hemen bana bilgi yetiştirmek olacaktır. İkinci bir arkadaşı da yanına gönder. Ve şu emrimi tebliğ ve takip etsin: Kuvayı Seyyare'ye mensup izinli olarak burada bulunan veya tedavi amacıyla gelip iyileşmiş ve cepheye dönmek üzere bulunan güvenilir kimselerden 5-6 kişiyi bulup

silahlandırarak buraya getirecek, bunlar bize iltihak edecektir. Her an toplu ve harekete hazır burada bulunmalısınız."

Bu iki önemli görevi verdiğim arkadaşlarımı salona çıkararak gözümün önünde yolladıktan sonra, odama tekrar dönüp oturdum. Bu ufak hazırlıktan amacım ve kararım kesin olarak şuydu: İstasyona süratle dönmek, Mustafa Kemal Paşa ile lâzım geldiği şekilde görüşmek, kendisini kapana sokmaktı!

Arası çok geçmeden, trende bıraktığım karşılama heyetimiz üyelerinden, Eyüp Sabri, Hakkı Behiç, Celal ve Hacı Şükrü Beyler toplu olarak odama geldiler. Bunlar, arasından ikisi birbirlerini doğrular şekilde şöyle konuştular:

"Rahatsızlığınız arttığı için trenden çıktığınızı merak ederek geldik, Mustafa Kemal Paşa da meraktadır."

"Ben iyiyim, tren iki üç saate kadar ancak hazırlanabileceği için evde daha iyi istirahat edebileceğimi düşünerek trenden çıktım" yanıtını verdim. Bunlar aynı zamanda endişeli ve düşünceli görünüyorlardı. Hakkı Behiç Bey bu arada dedi ki:

"Biraz şehre uğradık. Ayak üstü bazı dostlarla görüştük. Halkda az çok bir heyecan hissediliyor. Hakları da yok değil. Nedir mahiyeti anlaşılmaz bu meçhul hareketler?"

Ben konuyu değiştirmek istedim. İşitmemezlikten ve anlamamazlıktan geldim. Az sonra bu milletvekillerinden biri kalkıp yanıma geldi. Bulunduğumuz odanın salonuna bakan açık kapıdan içeriye girdikleri görülen iki silahlıyı işaret ederek kulağıma fısıldadı:

"Adamlarınızda br olağandışılık hissediyorum. Arkadaşlarınıza katılan şu kerataların gözleri velfecri okuyor. Hem de aksıyorlar. Galiba yaraları da iyi olmamış."

Ben bu zattan emindim. Hattâ kendisine teklif edecek olsam, hemen bize katılacaktı. Ancak karşımızda duranların önünde fiskoslarından memnun olmamıştım. Bunu anlayan zat da sözünü kesti.

Biraz sonra, Kılıç Ali Bey de içeri girdi, usûlen selam resmini ifa ettikten sonra:

"Paşa Hazretlerinin selamı var, tren hazırdır, buyursunlar diyor," dedi.

Ben oturmakta olan arkadaşlara:

"Şu halde siz buyurunuz, ben de sizi takiben hemen geliyorum," dedim.

Kılıç Ali Bey ayakta, aynı zamanda meraklı bakışlarla oturan arkadaşlarımı, bilhassa beni tetkikten geçiriyordu. Ben gayrı ihtiyari kendisine karşı biraz soğuk davranmıştım. Bu sırada Kılıç Ali ortaya şöyle hitap etti:

"Mağazanın birinde Paşa Hazretlerinin bir siparişi var. Onu alıp doğruca istasyona geçerim. Çok geç kalmaz, siz de yavaş yavaş teşrif edersiniz."

O, çıkıp gitti, biraz sonra diğer arkadaşlar da kalktılar, istasyona gittiler.

Ben de hemen salona çıktım, bekleyen adamlarıma:

"Kaç kişisiniz?" diye sordum.

"Burada silahlı mevcudumuz 17 kişidir," yanıtını verdiler.

"Haydi düşelim yola," diyerek evden çıktık, istasyona doğru biraz yürümüştük ki karşıdan birinin koşarak geldiğini gördük. Yaklaşınca tanıdım, istasyonda gözcülük görevi verdiğimiz arkadaşımızdı. Nefes nefeseydi. Soru sormaya vakit bırakmadan söyledi:

"Mustafa Kemal Paşa ile maiyetini taşıyan tren acele olarak Bilecik'e doğru hareket etti."

"Şimdi istasyona giden heyet yetişti mi?"

"Hayır efendim, Eyüp Sabri Bey ve arkadaşları tren hareket ederken istasyona yetiştilerse de binemediler, ileri doğru koşuşarak elleriyle işaret verdilerse de treni durdurmayı başaramadılar."

Derhal arkadaşlarımla geri döndüm. Biraz sonra da Eyüp Sabri Bey ve arkadaşları da geldiler, hayret içindeydiler. Bunların

ifade ve kanaatlarıyla anlaşılmıştı ki, Mustafa Kemal Paşa bir şey hissetmiş olacak ki, süratle uzaklaşmayı uygun bulmuştu.

Ben hatamı sonradan anlamıştım. Kılıç Ali Bey'e karşı alışılmışın dışında soğuk davranmıştım. Bunun üzerine Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı gidip görmüş, kuşkulanmasına neden olmuştu.

Anlaşılıyordu ki, artık bizim Eskişehir'de durumumuz güvenli sayılamazdı. Zira donatılmış ve mükemmel bir orduyu İsmet Paşa'nın eline teslim etmiştik. Biz ise samimiyetten doğan geçmişe ait hatalarımızın zararlı semereleriyle karşılaşmıştık. Kuvayı Seyyare'miz ise, Eskişehir'den itibaren 200 kilometre güneyde ve Uşak'ın kuzey taraflarında düşman karşısında bulunuyordu.

Güneş batmazdan önce şehirden ayrılmak uygun değildi. Hava kararıktan sonra hareket etmek üzere hazırlandık. Bu hazırlığı hisseden Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey benimle beraber Kütahya'ya kadar gitmekte ısrar etti. Kabul ettim. Hazırlanan dört adet yaylı arabayla arkadaşlarımla birlikte akşam yemeğinden sonra Eskişehir'den ayrıldık. Ve gece yolculuğu ile ertesi sabah Kütahya'ya vardık. Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'den ayrıldıktan sonra Bilecik'e varmış, orada İsmet Paşa ile görüşmüş, oraya gelen İzzet Paşa heyetini karşılamışlar.

Bundan sonra, Mustafa Kemal Paşa, Bilecik'ten Eskişehir'le yaptığı muhabere sırasında benim Kütahya'ya gittiğimi haber almış. Aynı gece, aynı trenle Eskişehir yoluyla Ankara'ya geçmiş. Eskişehir'den geçerken Köprülü Kâzım Bey'i özel trenle bana göndermiş. Biz arabalarla Kütahya'ya vardığımız sırada Kâzım Bey de gelmiş bulunuyordu.

Kâzım Bey'in ifadelerinden anladığıma göre, Mustafa Kemal Paşa Kütahya'ya varışımdan sonra yüz kilometre güneyde ve düşmanla temas halinde bulunan birliklerimi hemen Kütahya'ya getirtip Eskişehir üzerine yürüyeceğim ihtimalini düşünmüş ve KâzımBey'i onun için acele göndermişti. Kâzım Bey bu münasebetle bana şunları söylemişti:

"Bazı nankör ve hasetçi insanlar kolaylıkla başarılı olabileceklerini sanarak aleyhinizde bazı teşebbüslerde bulunuyorlar. Fakat beni buraya gönderen Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden anlıyorum ve öyle kanaat ediyorum ki, fikirlerinden vazgeçti. Bununla beraber şayet kanaatimde yanıldığım tezahür edersе ve size karşı fiilen teşebbüslerde bulunurlarsa, namusumla söz veriyorum, idaremdeki iki piyade tümeniyle ben de onlara karşı hareket ederim. tarih ve kamuoyu önünde maddi ve manevi sorumluluk onlara düşer. Fakat siz takdir edersiniz ki, öyle bir hâl karşısında Kuvayı Seyyare'ye katılacak iki piyade tümenimiz, öyle bir tecavüzü başarısızlığa ulaştırır. Bu yüzden düşman karşısında bulunan birliklerinizi geri almak ve o cepheyi açma Yunanlılara fırsat bahşeder ki, öyle bir hale neden olmak sizin vatanperver hislerinize sığmaz."

Kâzım Bey'le görüşürken eline bir telgraf tutuşturuldu. Okuduktan sonra bana uzattı, telgraf şöyleydi:

Kütahya Grup Komutanı
Albay Kâzım Beyefendi'ye

27 Aralık 1920

Hasta halinde Ethem Beyefendi'yi gece yolculuğuna teşvik eden Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey'in cezalandırılmasına arkadaşlarca karar verilmiştir. Ethem Bey'in bu gece yolculuğundan ne kadar müteesir olduğu ve halen sıhhat ve afiyetinin nasıl bulunduğunu lütfen telgrafta bildiriniz.

Mustafa Kemal

Konuşma sırasında Kâzım bey'e demiştim ki;

"Düşman karşısında, kuvvetimi çekip düşmana fırsat vermek benim tenezzül edeceğim bir iş değildir. Şunu söyleyeyim ki, böyle bir harekete lüzum ve ihtiyaç var veya yok. O başka! Fa-

kat açık olan şu ki, bundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile yakın ve gizli arkadaşlarına dört başı mamur dost sıfatıyla bakmayacağım. Fakat bilfiil arkadan, düşman önünde vurulacağımız son anı beklemeye karar verdim. Çünkü gafil avlandım. Şemdiki durumum da artık böyle emrediyor. Fiilen tecavüze kalkarlarsa, siz ve sizin gibi dava arkadaşlarımız üzerlerine düşen görevi ister yapar, ister yapmazlar. Benim böyle bir hâl karşısında yapacağım, hastalığıma rağmen cephedeki kuvvetlerime katılmak, nefsimi korumak, fırsat düşünce de Yunanlılara karşı savunmada kalıp beni arkadan vurmak isteyenlere karşı saldırıya geçmek olacaktır."

Kâzım Paşa bu düşünceme şu yanıtı verdi:

"Olabileceği düşünülebilen ve bence beklenmeyen böyle bir hareket karşısında karşılıkta bulunmak pek doğal bir haktır. Ben de vaadimde ısrar edeceğimi tekrar ederim."

Kâzım bey aynı gün Ankara'ya döndü. İki üç gün sonra aldığım haberlerle doğrulanmıştı ki, Kâzım Bey grup komutanlığından uzaklaştırılmıştı. Ancak milletvekili olduğundan Ankara'da alıkonulmuştu. Evet, Kâzım Bey en samimi dostlarımdandı. Yahut öyle olması insaf ve vicdan gereğiydi. Gerçi ben, bilmem fazla mı sır vermiştim. Kâzım Bey'in Kütahya'dan ayrılışını takip eden günlr zarfında İsmet Bey'den şu telgrafı aldım:

Kütahya'da Kuvayı Seyyare Komutanı
Ethem Bey'e

Eskişehir Genel Karargâhı
27 11. 1920

Son günlerde Büyük Millet Meclisi ve hükümeti kurullarında aleyhinize doğru hissettiğim Ankara'daki efkârı ben buradan daima değiştirmeye ve sizi savunmaya çalışıyorum. Maalesef hayretle görüyorum ki, son günlerde sizin tarafta bu samimi uz-

laştırma arzularımı bozmaya çalışanların başında, öteden beri hepimizin akıl hocası olan, en makul düşünme yeteneğine haiz bulunan büyük kardeşiniz Reşit Bey'i görmekle üzgünüm. Rahatsızlığınızı dikkate alarak ara sıra cepheyi teftişe giderken size kolaylık olmak üzere bir otomobili bugünkü trenle gönderdiğimi arzederim.

Batı Ordusu Komutanı
İsmet

Otomobil geldi, yine albay Kâzım Bey'in Ankara'ya dönüşünden sonra beş kişilik bir milletvekili heyeti geldi. heyet şunlardan oluşuyordu: Balıkesir milletvekili Vehbi, Manisa milletvekili Celal, Eskişehir milletvekili Eyüp Sabri, Antep milletvekili Kılıç Ali, Manisa milletvekili kardeşim Reşit Beyler. Bu heyet Mustafa Kemal Paşa tarafından beni avutmak için gönderilen son heyet olmuştu.

Bunun böyle olduğu, bu heyetin gelişi sonrasında Kütahya'ya özel olarak benimle görüşmeye gelen bir subayın verdiği şu bilgiden anlaşılıyordu:

Bize Karşı Kuvvet Toplanıyor.

Batı Ordusu komutanı İsmet Paşa, sekizinci ve on birinci tümenler esas olmak üzere Eskişehir'in güneybatısı ve Kütahya'nın kuzeydoğusunda birliklerini toplamaya başlamış. Bu kuvvetin ilk hedefi Kütahya'yı ansızın kuşatmak, beni diri veya ölü yakalamak.

Bu subay izin verirsem kalacağını, birliğine de dönmeyeceğine söylemiş, ricada bulunmuştu. Ben ise dönmesini uygun buldum. Haber verdiği tertiplerin biraz sonra ise doğruluğu meydana çıktı.

Gerçi ben bu hususları dikkate alarak gelen bu haberden bir gün önce yüz elli mevcutlu Parti Pehlivan'ın süvari müfrezesini Kütahya'ya getirtmiştim. Bu müfreze, geceleri Kütahya etrafında ve Alayunt istikametinde keşiflerde bulunuyordu.

Kütahya'ya bana gönderilen son milletvekilleri ise kısmen samimiydi. Güya Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine verdiği söylerin artık bir fenalığa meydan vermemek arzusuna dayandığını kuvvetle zannediyorlardı. Hattâ görünüşte iki taraf arasındaki bu gerginliği kendileri ortadan kaldırmayı başarabilirlermiş gibi avunuyorlardı. Bunlardan bazısı yine görünüşte öyle görünmekle beraber Mustafa Kemal Paşa'nın kalben taraftarıydılar. Araştırma göreviyle gelmişlerdi.

Bu heyetin Kütahya'ya gelişinden bir gün sonra cephedeki Kuvayı Seyyare Kurmay Başkanı Halil Bey'in Gediz'den telefonla cephe durumuna ait yeni bilgileri şöyleydi:

"Bu sabah Uşak'ın 30 kilometre kuzeyinde ve Gediz'in güneyinde bulunan bir ileri karakolumuzla Yunan keşif kuvvetleri arasında başgösteren çatışma hızla gelişti. Yunan birliklerinin iki savaş hattı arasındaki önemli bir tepeyi işgale yeltendikleri anlaşıldı. Halen iki taraf top kullanmaktadır. 3-5 kilometre uzunluğundaki cephede savaş sürüyor. Kütahya'ya gönderilmesini iki gün önce emir buyurduğunuz 100 mevcutlu bir süvari müfrezesini Parti Pehlivan komutasında önceki gün Gediz'den sevketmiştik. Şüphesiz şimdiye kadar Kütahya'ya varmışlardır. Geri taraflarımızda aramızdaki anlaşmazlık ne renk alıyor? İnşallah halledilmiştir."

Cepheden gelen bu haberden, milletvekilleri heyetini haberdar ettim. Kütahya yöresinde gözetlemeye memur ettiğim Parti Pehlivan'ın bir gün sonra verdiği bilgi ve keşif sonucu şuydu ki, yukarıda sözü geçen piyade subayının ilk bilgisi doğruydu. Fazla olarak gerçekleşen bir hakikat varsa, o da bizzat İsmet Bey'in komutasına aldığı 11. ve 8. tümenlerle Kütahya'nın 15 kilometre kuzeyinde Alayunt istasyonu civarında yığınağını tamamladığı

ve Kütahya'ya yaklaştığı sorunuydu. Bundan çıkarılan anlam, sabahleyin erkenden birlikleriyle Kütahya'yı ablukaya almak üzere harekete geçeceği idi. Bunun üzerine Kütahya'da bulunan milletvekilleri heyetini önce özgürlüklerinden mahrum ederek Kuvayı Seyyare karargâhı olan Gediz'e sevketmek istedim. Fakat sonradan bu fikrimden vazgeçtim. Çünkü ne de olsa bunlar bir elçi idiler. Sonra bunların arasında cidden benim kadar bu hallerden üzülenler ve gerçeği geç anlamış olmaktan başka bir günahı olmayan kimseler de vardı. Kardeşim Reşit Bey dışında diğerlerine Ankara'ya dönebileceklerini söyledim. Reşit Bey de heyetle beraber gitmek istedi, fakat onu bırakmadım.

Heyete, İsmet Bey'in fiilen saldırıya geçmek üzere bulunduğunu anlattım. Ve ek olarak kendilerine dedim ki:

"Gediz cephesinde Kuvayı Seyyare ile düşman arasında savaş sürmektedir. Düşman son aylar zarfındaki alışkanlığının dışında garip bir ruhla, bizden yani cepheden bazı mevkiler işgal etmek istiyormuş. İşte durum bu. Gidiniz, Ankara'da samimi arkadaşlarınızı uyarınız, yasama görevinizi de ona göre yapınız."

Bu heyet Kütahya'da iken şu telgrafı Büyük Millet Meclisi'ne çektiğim gibi, birer kopyasını da bazı merkezlere göndermiştim. Bununla millete, uyanın, kişisel ihtiraslar başgösterdi, demek istiyordum.

Heyet-i Umumi'ye Arzedilmek Üzere
Büyük Millet Meclisi'ne

Kütahya 29.11.1920

Bu israfat içinde milletin savaşa devam imkânı kalmıyor. Bir yıldan beri düzenli olarak toplantı halinde bulunduğunuz halde, bu müddet zarfında en büyük icraatınız kendi maaşlarınızı 3-4 yüz liraya çıkarmak olmuştur. Vatanın yüksek menfaatlerini siyasetle halle yetkili, devletin selametin tartışmak için

Ankara'ya kadar gelen İstanbul heyetinin tevkif edilmesi tarihte görülmemiş bir olaydır. Memleketin lehine olarak galip devletler arasında hasıl olan ayrılığın, böyle şeyler, birliğe ve beraberliğe dönmesine hizmet edebilir. Herhalde aylardan beri ordu arasına sokulan fitneden haberdar edildiğiniz halde bir gizli celse ile bunları gidermeye ve engellemeye cesaret kabiliyeti gösteremediniz. Her biriniz başka başka endişeler peşinde, hedefi unutmuş, davayı ihmal etmiş bulunuyorsunuz. Tıpkı müttefikan hükümeti murakabe altında bulunduracakları yerde görevlerini kötüye kullanma sonucu genel savaşın acı akıbetine düşen sabık Meclis-i Mebusan gibi sizler de hükümet üyelerinin her birine dalkavukluk etmek süretiyle kutsal görevinizi şahsi çıkarlarına feda etmiş görünüyorsunuz. Bu yüzden, sizlere Mondros Mütarekesi devrelerinin acı ve elim günlerini, Sevr Antlaşmasının zincire bağlayan hükümlerini hatırlatarak istirham ederim ki, İstanbul hükümeti ileri gelenlerinden olup, vatanperver duygularından en ufak bir şüphe bile caiz olmayan Ankara'daki heyetle bugünkü durum hakkında görüşülerek, serbest olarak İstanbul'a dönmelerine izin verilmesini ve herhangi bir kötü muameleye maruz bırakılmamalarını istirham ederim.

Kuvayı Seyyare Komutanı
Ethem

Bu telgrafım bir ihanet nedeni addolundu, fakat vatanın selamet ve kurtuluş müjdesini getirmiş olduğu halde özgürlüklerinden mahrum edilmiş bulunan Ahmet İzzet Paşa hükümeti üyeleri de hiç olmazsa İstanbul'a dönmek üzere serbet bırakılmıştı.

Yukarıda adı geçen Ankara milletvekilleri heyeti Kütahya'dan ayrıldıktan sonra, İsmet Bey kuvvetleriyle çarpışmaya meydan verilmemesi hakkında Kütahya merkez komutanı ile Parti Pehlivan'a emirler vermiş ve ertesi gün sabahleyin otomo-

bile binerek, kardeşim Reşit Bey'le birlikte Kütahya'dan Gediz'e hareket etmiştim. İsmet Bey, Alayunt istasyon merkezinden Kütahya üzerine birliklerini harekete geçirmiş, bazı noktaları da tutturmuş bulunuyordu. Parti Pehlivan'a verdiğim talimat şuydu: Saldırıya geçen tümenlerle göz temasını koruyarak Gediz istikametine çekilmek ve raporlarını Gediz karargâhına göndermek.

Ben Kütahya'dan itibaren 60 ilometre güney istikametinde bulunan Gediz'e vardım. Kuvayı Seyyare'nin esas kuvvetleri Gediz'den daha 30 kilometre ileride Yunanlılarla savaş halinde bulunuyordu. Top sesleri bu çarpışmanın mevzii de olsa şiddetlendiğine kâfi bir delil kabul ediliyordu. Yine cepheden gelen yaralılarımız bu savaşın şiddetini gösteriyordu. Kurmaylardan Halil ve Tevfik Beyler savaş alanındaydılar. Gediz'den telefonla kendilerini buldum. Gerideki olayların küçümsenemeyeceğini kendilerine hissettirerek, Tevfik Bey'in Gediz karargâhına gelmesini söyledim. Tevfik Bey, savaş hattından geldi, kendisine çarpışmanın ciddiyetini sordum. Düşmanın moral gücü nasıl, dedim. Şöyle yanıt verdi:

"Aylardan beri çatışmadan çekindikleri görüldü. Fakat karşımızdaki Yunan birlikleri iki günden beri gittikçe artan savaşçı halleriyle âdeta bizimle mücadeleye istekli bulunuyorlar. Ben öyle sanıyorum ki Kuvayı Seyyare'nin diğer taraftan maruz kaldığı halden Yunanlılar gafil ve bilgisiz değillerdir. Subaylarımız arasında da, fikirleri çelinenlerin bulunduğunu sanıyorum. Bundan başka sekizinci tümene mensup emrimizdeki piyade taburlarını da şu vaziyet karşısında güvene lâyık bulamıyorum. Düşman üzerine gider gibi Kütahya'ya birlikleriyle beraber gelmiş bulunan İsmet Bey tabiatıyla bugün değilse, yarın yetişecek. Sonra arkadan bize hücum edecek. Böyle bir durumda bir de içimizden bazı kimselerin ve birliklerin ihaneti başgösterirse, fazla samimiyetle düştüğümüz gafletin sonu ve büyüğü olur."

Kardeşimin bu açıklaması karşısında ben derin bir düşünceye daldım. Anlaşılıyordu ki, tertiplerde hiç kusur edilmemiş, aleyhimizde her şeyden istifade ciheti düşünülmüş. Tevfik Bey'e dedim ki:

"Evet, artık ihtiyat tedbirlerinde kusur etmemeliyiz. Fakat kötü düşüncelere de mağlup olmamalı. Gerçekten safvetin yeri kalp değil, beyinmiş."

Bu konuşmadan sonra derhal atıma binerek Gediz önlerinde ateş hattı gerisinde bir köyde yedek kuvvetlerimiz sırasında bulunan piyade alay komutanı binbaşıyı buldum. Ona şunu sordum:

"Binbaşı bey mebus olduğunuz sekizinci tümen komutanı İzzettin Bey'le son günlerde aranızda hiçbir muhabere geçti mi?"

"Evet, birkaç gün önce alayın noksanlarının gönderilmesini kendisinden istemiştim. Tümen komutanım kurmay kaymakam. İzzettin Bey şu yanıtı vermişti: Birkaç gün daha sabrediniz. Ya biz size ve yahut siz bize iltihak edeceksiniz."

"Binbaşı Bey, bugün artık açıkça gerçekleşen acı bir durum içinde kaldığımızı size esefle ve açıkça söylemek mecburiyetindeyim. Hâl bu merkezdedir. Buna ne diyeceksin?"

"Fevkalâde üzüldüm. Yan yana ve el ele verip birlikte memleketi düşman ayağından temizlemeye sıra geldiği bir zamanda, Kuvayı Seyyare gibi bir kuvveti düşmanla savaşırken arkadan vurmak veya vurdurmak. Of, of, bu ne talihsizliktir."

"Evet, bu öyle feci bir sondur ki işte gelip çattı. Halin gidişine göre, yarın kuvvetlerimiz fiilen iki ateş arasında bulunacak. Bu yüzden alay subaylarınızı toplayınız, kendileriyle konuşacağım."

İsmet Bey Kuvvetlerinin Üzerimize Yürüyüşünü Tartışıyoruz.

Bir saat sonra alay subaylarından bir kısmı gelmişti. Kendilerine şu konuşmayı yaptım:

"Arkadaşlar, ne uzun tahkikata, ne de geniş tafsilata durum uygun değil. Yalnız beklenmeyen durum hakkında size şu kadar bilgi vermekle yetmeyeceğim. Görüyorsunuz ki Kuvayı Seyyare düşmanla savaş halindedir. Sizler de onun yedek kuvvetini teşkil ediyorsunuz. Batı Ordusu komutanı İsmet Bey dünden beri fiilen saldırı durumuna geçmiştir. Kuvvetleri halen Kütahya'dan beri direnmesiz Gediz'e doğru yürüyüşlerine devam ediyor. Fakat yarın sabah veya geceleyin Gediz sırtlarına yetişeceklerine göre silahla durdurularak, kendilerinden, önce insaf ve anlaşma isteyeceğiz. Fakat sonra savunmaya geçeceğiz.

Arkadaşlar, karşımızdaki düşman parti tartışmalarına girişmiş, âdeta bir enkaz haline gelmiş bulunuyor. Onların artık memleketimizi barış yaparak boşaltmaya hazır bulunduklarını gösteren haller çoktur. Ama Yunanlıların döktükleri kanlara rağmen başlarını eğdiren, bizim toplanmakta gösterdiğimiz istidat ve ısrardı. Memleketi tahliye etmeye dair galip devletlerle bugünkü Yunan hükûmetinin Ankara'ya gönderdikleri İstanbul heyetinin açık ifadeleri ile de Yunanlıların aczi ortaya çıkmıştı. Fakat bu heyet Ankara'da temastan menedilmiştir.

Efendiler, alayımızın heyet-i umumiyesine eski şartlar içinde güven duyamıyorum. Kuvayı Seyyare'yi bu acı duruma benim safvet-i kalbim ve samimi düşüncelerimle ben düşürdüm. Olağanüstü haller içinde herkesi göründüğü gibi kabul etmek hiç de doğru değilmiş. Gerçi ben bunu pek acı surette çok geç anladım. Eğer aranızda Kuvayı Seyyare'nin yanı başında bize saldıranlara karşı silah kullanmak istemeyenler vars, düşünmek için kendilerine bir saat mühlet veriyorum. Zor yok. Bizimle kalmak istemeyenleri tehlikeli mıntıkamız dışında serbet bırakacağım. Şu kadar ki silahlarını alarak."

Subayları kendi aralarında tartışmaları ve düşünebilmeleri için baş başa bıraktım ve önünde bulunduğum köylü odasına çekildim. Ben subaylara hitap ederken bazı arkadaşlarımı da aynı alayın bölükleri arasına göndermiştim. Onlar, kendilerine verdiğim talimata uygun olarak küçük subay ve efraddan bizim-

le kalmak isteyenlerin isimlerini yazıyor, ayrılmak isteyenlerin silahlarını alarak doğu istikametinde bizim mıntıkamızdan kafile kafile çıkarıyorlardı. Alayın mevcudu 1500 kadardı. Bir müddet sonra kendilerine hitap ettiğim alay subayları yanıma geldiler. 8-10 büyük, küçük subay kararların bildirdiler. Bunlar bizimle kalıyorlardı. Alay komutanı olan binbaşı ile beş kadar subay aynı arzuyu göstermekle beraber az tereddütlü görünüyorlardı. Ama ben bunların izzet-i nefislerini kırmamak için bizimle kalmalarını kabul ettim. Fakat fikrimde hasıl olan bir kararla kendilerini gözaltında bulundurmayı gerekli gördüm. Alay subaylarının çoğu kanaat sahibi değildir. Bunu itiraf edince, verdiğim söz üzerine onları da mıntıkamız dışına çıkarttım. Geri kalan subalarla Gediz'de bulunan karargâhıma geldim.

Bugün de akşam olmak üzereydi. Cephede Yunanlılarla savaşın sürdüğü gelen haberlerden anlaşılıyordu. Öte tarafta da İsmet Bey tümenlerinin Gediz'e doğru her saat başı biraz daha yaklaştıkları, Parti Pehlivan'ın raporlarından anlaşılmıştı. Gediz'in kuzey sırtlarındaki geçit yerlerini gece sıkı bir nezaret altında bulundurmak üzere bir ihtiyat müfrezemizi lâzım gelen noktalara akşamdan gönderdim.

Bu müfrezenin tutacağı yerlerden daha ilerde Parti Pehlivan müfrezesi keşiflere devam edecek, sonra yavaş yavaş çekilerek savunma noktalarını kuvvetlendirecekti.

İki Cephe:

Cephede bulunan kurmay başkanı Halil Bey'i karanlık dolayısıyla savaşın sükûnet bulması üzerine Gediz'e çağırdım. Geldi, durum hakkında düşüncelerini sordum, dinledim, sonra dedim ki:

"Halil Bey, cephemiz ikileşti demektir. Kuzey savunma hattımız önünde İsmet Bey eğer durmaz da saldırırsa bizim için savunma ve silah kullanmak zorunlu değil midir?"

"Evet, madem ki biz malum ve ortak düşmanla dövüşürken bizi arkadan vuracak olurlarsa nefs-i müdafa elbette zorunludur, meşrudur. Ben bir oldu bittiden çoktan beri korkuyordum. Nihayet bu arkadaşlar sizin fazla samimiyet ve hastalığınızdan yararlandılar."

"Yunanlıların cephemizde iki günden beri savaşa atılışlarını, çoktan beri çarpışmadan çekinir halleriyle mukayese edemiyorum. Öyle sanıyorum ki, Yunanlıların casus teşkilatı bizim tahminimizin üstünde. Yani bugün içimizde başgösteren halden haberleri var. İki gün öncesine kadar tek tük bize sığınmaya başlayan Yunan askerlerinin söylediklerine göre, Yunan ordusunda söz ayağa düşmüştür. Yunanistan'da parti tartışmaları had safhaya ulaşmıştır. Ordularında disiplin kalmamıştır. Yunan askerleri cepheden kaçmaktadır. İşte durum böyleyken içimizdeki hâl düşman ordusunun moralini yeniden yükseltecektir."

Kurmay subayım ile bu şekildeki konuşmam gece yarısan kadar sürdü. Ertesi güne ait olmak üzere kendisine şu emri verdim:

"Halil Bey, yarın sabah şafakla beraber, eski Yunan savaş hattına, ben de yeni iç cepheye hareket etmeliyiz."

Bunu söylerken dilim âdeta dönmüyor, gözlerimden yaşlar boşanıyordu. Halil Bey de ağlıyordu. Kesik kesik devam ettim:

"Cephelerde karşımızdakiler neden olmadıkça çarpışmadan çekinmeliyiz. Yunan cephesindeki toplardan ikisini bana gönderiniz. Her iki tarafta olacaklardan birbirimizi daima haberdar etmeliyiz"

Konuşmamız böylece son buldu, aynı odada birer kanepeye uzandık. Mide ıstırabına başka acılar da karışmış, dayanılmayacak bir hale gelmişti. Dipdiri, sapasağlam bir insandım, iskelet haline gelmiştim. Halil Bey halime acımış olmalı ki, kalktı, kaputunu üzerime örttü. Ocağa da odun atıp yattı. Bu odun atış sabaha kadar sürdü. Bir ara kaputu üzerimden indiğini hissettim. Zaten biraz önce gördüğüm rüyanın tesiriyle uyanmıştım. Rüyayı yorumlamakla meşguldüm.

"Gidiyor musunuz Halil Bey?" dedim. *"Hayırlı bir rüya görmediniz mi?"*

O acı bir tebessümle şu yanıtı verdi:

"Bugün rüya değil, bakalım ne acı vakalar göreceğiz"?

Odadan hızla çıkıp gitti. Süratle görevinin başına gidiyordu. O da benim gibi yarı uyumuş, uyumamıştı. Geceyi elem ve ıstırap içinde geçirmişti. Ben rüyamı önemsemek istemedim. Çünkü arzuma uygun anlam veremiyor ve hayra yoramıyordum.

Güneş doğduktan biraz sonra Parti Pehlivan'ın adamlarından üçü yaralı olarak geldi. Bunların verdikleri bilgiyi Pehlivan'ın şu raporu tamamlamıştı:

"Bu sabah şafakla beraber Hisar köyünden bize baskın yapan bir piyade birliğiyle aramızda vuku bulan çatışma sonunda köyü bırakarak sırtlara çekilmekteyim. Benden üç yaralı, üç ölü var. Baskın yapan piyade birliğinin kaybını bilemiyorum. Geride bıraktığımız Çavdarhisar köyüne çok miktarda piyade birlikleri girmektedir."

Bu köy, Gediz'in tahminen sekiz kilometre kuzeyinde eski bir harabenin izlerini taşıyan bir yörede idi. İsmet Bey, Gediz'in kuzey sırtlarındaki savunma hattımız üzerine birliklerini saldırmış, hattâ top bile kullanmaya başlamıştı. Ne acıydı ki güney tarafımızdaki Yunan cephesinde de savaşın şiddetlendiği, karşılıklı top seslerinin sıklaşmasından anlaşılıyordu. İki ateş arasında kalmıştık.

Yunan uçakları üzerimizde uçarak keşiflerde bulunuyor, durumu seyrediyorlardı. İsmet Bey'in emrindeki uçaklar ise kuzey hattımıza bazen bombalar, bazen de tomar tomar bildiri atıyorlardı. Bu bildirilerde şöyle deniyordu:

"Ey Kuvayı Seyyare'ye mensup kahraman ve fedakâr efrat! Size ordumuzun başkomutanından neferine kadar hepsinin hürmet ve sevgileri var. Ordumuzun hedefi, sizin itaatinizi kötüye kullanan ve kendi özel emellerine alet etmek isteyen Çerkes Ethem ve kardeşleridir. Bunlar zararlı insan olmak üzeredirler. Bu

hainlerin emriyle kardeş ordunuza silah atmayınız. Biz silah arkadaşlarınıza karşı kan dökmeyiniz. Bize geliniz, hürmet göreceksiniz, sizin için sorumluluk yoktur."

Muvazzaf Ordu

"Muvazzaf Ordu" imzalı bu çeşit bildiriler daha sonraları uzun olarak, uçaklardan başka biçimlerle de müfreze komutanlarının isimlerine gönderiliyordu. Bunlara rağmen ben İsmet Bey'e, emin bir vasıta ile ara bulunması hususunda son bir haber ve selam göndermek istedim. İyi bir tesadüf esiri olarak Gediz'de bulunan Manisa milletvekillerinden Reşat Bey'le, bahriye binbaşılarından Aziz Bey'i uygun buldum. bunlara dedim ki:

"Kardeş kuvvetler arasında dökülecek olan kanlar iki taraf için ihanet olacağı gibi, karşımızda durumu çok sarsılmış düşmanlarımıza fırsat ve yeniden hayat vereceğini Çavdar köyde bulunan İsmet Bey'e gidip söyleyiniz. Her iki cepheden gelen silah seslerini işitiyor ve yine her iki cepheden gelen yaralıları görüyorsunuz. İsmet Bey'e son selamımı söyleyiniz. İnsafa davet ediniz. Evet, onlar vehimdedirler. Bundan dolayı yüz yüze gelmek istemezler. Ama gaye vatanı kurtarmak olduğuna göre, böyle şeyler ikinci, hattâ üçüncü derecede düşünülür."

Bu iki şahıs hayvanlarına binerek Gediz'den ayrıldı. İki ateş arasından geçerek İsmet Bey'in karargâhına ulaştılar. Bunu, savunma hattındaki gözetleme yerinde bulunan adamımızdan gelen rapor doğrulamıştı. Ben İsmet Bey'e bunun tesir etmeyeceğini tahmin ediyordum. Gerçekten arası çok geçmeden bu tahminim de maalesef şöyle gerçekleşti:

Savunma hattımıza karşı İsmet Bey kuvvetlerinin saldırısı şiddetlendi. Pek kısa zaman sonra, esir düşen veya bizim tarafa geçenlerin ifadeleri ile anlaşılmıştı ki, İsmet Bey, milletvekili Reşat ve binbaşı Aziz Bey'i dinlemek bile istememiş, siz Ethem taraftarısınız, diyerek temaslarına bile izin vermeyip doğruca Ankara'ya göndertmiş.

Yunanlılara Ateşkes Önerisi:

İsmet Bey taarruzunda ısrar edince daha fazla vakit kaybetmemek gerektiğini kardeşlerimle konuştum. Sonuç olarak Uşak'ta bulunan Yunan ordu komutanına birini göndererek birkaç günlük ateşkes istemeyi zorunlu gördüm. Ve derhal yaverim yüzbaşı Sami Bey'e bu görevi verdim. Otomobille yola çıkarttım. Birkaç gün önce cephemiz mıntıkasında yakaladığımız ve Yunanlıların casusu olduklarından şüphe ettiğimiz biri Ermeni iki kişiyi, düşman komutanına bir jest olsun diye Sami Bey'le beraber yolladım.

Manen ve maddeten pek zor ve şaşırtıcı bir durum başgöstermişti. İsmet Bey kuvvetleri aralıksız taarruz ediyor ve fakat biz gerekli karşı koymadan aciz bulunuyorduk. Aynı zamanda Yunanlılar da taarruzlarını eksiltmiyorlardı. Hattâ son saatlerde bazı mevzilerimizi bile işgali başarmışlardı, bundan başka tahminimize göre Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'in de neredeyse gelip yandan ve doğu istikametinden bizi kuşatması beklenebilirdi.

İşte bu düşünce ile de doğu istikametimize kuvvetli bir keşif müfrezesi göndermiştik. Güneşin batışına 3-4 saat kalmıştı ki, İsmet Bey'in kuzeyden gerçekleşen bir taarruzu karşısında savunma birliklerimiz ricate mebur oldu. Gediz'i bırakarak Şahane istikametine doğru çekildik. İsmet Bey kuvvetleri taarruzlarında ısrar ediyorlardı. Sanki kızgın bir çembere saat be saat sıkıştırılıyorduk. Tam bu aralık, Uşak'tan Sami Bey'in şu haberi biz yetişti:

"Yunan ordu komutanı general Maneta ile konuştum. Bugün dahil, dört günlük bir ateşkes teklifimizi kabul etti. Cephemizde bulunan birliklerinin komutanlarına şimdi emirler verdi. Fakat ateşkeş şartlarının tesbiti için yetkili bir memur istiyor. Benim şimdilik dönüşüm uygun görülmedi."

Bu haberle birlikte Yunan cephesinde gerçekten sükûnet başladı. İsmet Bey'e bir darbe indirmenin zamanı gelmişti. Vakit geçirmeden sabahtan beri iki ateş arasında kalmış bulunan büyük

kuvvetimizle ve Yunan cephesinden aldığımız iki kudretli topumuzun korumasında Gediz'e girmiş bulunan tümenler üzerine taarruza geçtik. İki buçuk saat süren çetin bir boğuşma sonunda İsmet Bey kuvvetleri bozgun gösterdi. Sonuçta bir tümeni tamamen dağıldı, diğeri bozuldu. Gecenin bastırması ile bundan faydalanamadık, yani süratle takibimiz mümkün olmadı. Birliklerimiz geceyi Gediz'de ve kuzeyinde geçirdikten sonra, sabahleyin erkenden Kütahya istikametine doğru takibe koyuldu.

Gediz'de ve Yunan cephesi karşısında "Bolşevik Taburu" namı verilen piyade birliğimizle, bir de süvari müfrezesi bırakmıştık. Ben de karargâhımla birlikte Kütahya'ya doğru ilerliyordum. Acaba bu darbe yeterli miydi? Ben buna ihtimal vermemekle beraber, bu durum üzerine Millet Meclisi'nin yapacağı bir müdahalenin tesirden uzak kalmayacağını ümit ediyordum. Yukarıda söylediğim gibi, Yunanlılar sükûneti muhafaza ediyorlardı. Oysa şimdi uçak keşiflerine fazla önem vermiş görünüyorlardı. Hattâ Kütahya'ya doğru çekilen 8. ve 11. tümenler üzerine Yunan uçaklarının birkaç bomba savurdukları görülmüştü. Ben bu beklenmedik olaydan epey huylanmıştım. Evet, Yunanlılar bir şaşırtma hareketi olarak yapmıştılar ve yine bu olay gösteriyordu ki, Yunanlılar bu iç mücadeleden faydalanma eğilimindeydiler.

Bunun üzerine atımdan inerek yazdığım şu emri, Yunan cephesinde bıraktığımız yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'e bir süvari ile gönderdim:

Bolşevik Taburu Komutanı
Yüzbaşı İsmail Hakkı Beyefendi'ye

Dereköy, 6 Ocak 1921

Bozulan İsmet Bey tümenlerini takiben Kütahya'ya doğru ilerliyoruz. Fakat Yunanlıların aramızdaki bu mücadeleyi fırsat bilerek istifade etmeleri olasılığı çoktur. Her zamandan çok gözetlemeye ve haber almaya önem veriniz. Eskisi gibi Yunan iş-

gal mıntıkasına ve karargâhlarına emin ve tecrübeli casusularımızı gönder. Öncelikle Yunanlıların askeri hazırlıklarını öğrenin. Şayet herhangi bir tarafta ve bilhassa Gediz'e doğru ateşkes hükümlerini ihlâl eden bir saldırı karşısında kalırsanız derhal bize haber vermekle beraber, tereddütsüz silahla karşı koymak ile görevlisiniz.

Evet biz, bu ve bundan sonraki ahvâl içinde tamamen anlamıştık ki, Yunanlılar hasımları arasında olabilecek en ufak bir uygunsuzluktan dahi yararlanmak kabiliyetini taşıyan bir ırka mensup imişler.

Şu arada "Bolşevik Taburu" tabiri hakkında da izahat vereyim:

Atlı piyade namı verilen hafif süvari teşkilatını haiz Kuvayı Seyyare tümeni ve birlikleri arasında "Bolşevik Taburu" adını alan dolgun mevcutlu bir piyade taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis birliğini, çoğunlukla Karakeçili aşireti efradından oluşan Eskişehir Müdafaa-i Milliye teşkilatı kurmuş, emrimize göndermişti. Taburun komutanı yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi, savaşçı olmaktan çok gerçekten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu savaş aleyhine teşvik yeteneğinde birisiydi. Son zamanlarda savaştan bıkmış askerleri, hükümetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzden olağanüstü tahsisat vermekteydim. Tabura adı, bu komutan yüzünden verilmişti.

Gediz'den itibaren İsmet Bey tumenlerini takip eden Kuvayı Seyyare'miz yürüyüşüne devamla ertesi gün öğleden sonra Alayunt ve Kütahya civarında yeni savunma hatlarıyla karşılaşmış, taarruza başlamıştık. İsmet Bey, Gediz yenilgisini telüfi edebilmek için gerçekten en uygun bir savunma hattını seçmişti. Bu da merkezi Alayunt olmak üzere bir hat teşkil etmekteydi. Alayunt, Kütahya'nın 10 kilometre kuzeydoğusunda bir istasyon merkezi olup Kütahya şehrini bir demiryolu ile Anadolu şimendifer hattına bağlayan bir yerdedir. İsmet Bey, demiryolundan yararlanarak Afyonkarahisar, Eskişehir, İnönü gibi merkezler-

den kuvvet getirebilmiş, birliklerimiz gelip çatıncaya kadar savunma hattını kurmuştu.

Kuvvetlerimiz bu savunma hattını akşama kadar epeyce sarsmayı başarmış görünüyordu. Gece bastırınca iki taraf da sükûnete çekildi. Bu ilk gün bizim bir hatamız oldu. Bütün kuvvetimizle İsmet Bey'in Alayunt civarındaki savunma hattına hücum gerekirken kuvvetimizi ikiye bölmüştük. Nedeni de ilk günü İsmet Bey'i Kütahya'da sanarak oradaki birliklerle fazla meşgul olmuştuk. Bundan başka diğer bir kuvvetli müfrezemizi, Afyon'dan İsmet Bey'in imdadına gelmek üzere bulunduğunu haber aldığımız albay Refet Bey'in süvari tümenlerine karşı Alayunt istikametinde keşif ve bekleme durumunda bırakmıştık.

Ertesi günkü mücadelenin daha şiddetli olacağı kanısındaydım. Nitekim öyle oldu. Sabahleyin erkenden savaş yeniden başladı ve gittikçe şiddetlendi. İsmet Bey'in gece trenle daha gerilerden getirtiği kuvvetlerle savunma hattını takviye ettiği anlaşılıyordu. Üstün sayıdaki toplarıyla da İsmet Bey savunma hattını son bir gayretle savunuyordu.

Kuvayı Seyyare birlikleri bu ikinci günü, Kütahya şehrinden çok İsmet Bey'in bizzat bulunduğu anlaşılan Alayunt civarındaki savunma hattına taarruz ediyor ve o cihete daha fazla önem veriyordu. Aynı zamanda geceden 150 mevcutlu bir süvari müfrezemizi karşımızdaki savunma hattınının gerilerine ve Eskişehir istikametlerine geçirmiş bulunuyorduk. Öğleye doğru karşımızdaki hatlardan bizim tarafa kaçanlar ve esir düşenler çoğalmaya başlamıştı. Aynı zamanda Kütahya civarındaki birliklerimiz dörtü mitralyöz ele geçirmişlerdi. Anlaşılıyordu ki İsmet Bey'in savunma hatları sarsılmış, çözülmek üzere bulunuyordu.

İşte böyle bir sırada, öğleden sonra sağ ve geri taraflarımızdan Refet Bey'in süvari kuvvetleri yaklaşmış, bunları bekleyen müfrezemizle çarpışma başlamıştı. Bizim için yapılacak tek şey, İsmet Bey hattına karşı örtü ve işgal kuvveti bırakıp, bütün büyük kuvvetimizle Refet kuvvetlerine karşı taarruza geçmekti. Bu mecburiyet ortaya çıkmıştı. Çünkü süvariler arkadan bizi kuşat-

maya teşebbüs etmişlerdi. Refet Bey kuvvetlerine karşı hücuma geçtik, püskürttük. Ve kısmen dağıttık. Her nedense Refet Bey kararlılık göstermedi. Kendisinin askılı evrak çantasını mücadele yerinde bulduk. Bundan da anlaşılıyordu ki, alaylarda bir karışıklık vardı. Gediz'de düşman önünde İsmet Bey tümenleri tarafından arkadan vurulduğumuz günden beri beklenen bu Refet Bey tehlikesini böylece geçici olarak savuşturmuştuk. Fakat bu sırada bir başka haberle karşılaştık. Bu haber Yunan cephesindeki komutanımızdan geliyordu. Ve aynen şöyle diyordu:

"Yunanlılar Kuvayı Seyyare cephemize görünüşte ateşkes hükümlerine şimdilik uyuyor görünüyorlarsa da, bize gelen inanılır haberlere ve keşiflerimize göre, saldırı amacıyla hazırlıklarda bulunmaktadırlar. Bu, açığa çıkmış gibidir. Hattâ şimdi Uşak'tan haber getiren bir casusumuzun ifadesine göre, Yunan birliklerinin Uşak'ın doğu istikametinden Dumlupınar ve Afyon istikametine doğru taarruza geçip ilerlemekte olduğu, aynı zamanda Bursa'dan İnönü'ne doğru da bir diğer Yunan kolunun aynı harekete katıldığı sızan haberlerdendir. Karşımızdaki Yunan birliklerinde henüz bir ileri hareket yoksa da, bazı noktalara asker sevkedilmektedir."

Bu bilgi geldikten sonra kurmay başkanımız ve kardeşlerimle baş başa verip, böyle bir durum karşısında ne gibi bir yol tutmamız gerektiğini görüştük. Tehlikenin genel bir manzara ve gelişme gösterdiği inkâr edilemezdi. Aynı zamanda İsmet Bey askerlerinden bize esir düşenler, Yunan süvari kuvvetlerinin İnönü'nden ileriye, Eskişehir'in batı taraflarındaki ovalarda göründüklerini bildirmişlerdi. Bu görüşme sonunda, İsmet Bey kuvvetlerine karşı üstünlük kazanmamıza rağmen, kuvvvetlerimizi güneş battıktan sonra o cepheden çekip tekrar Gediz önünde toplamaya karar verdik ve kararımızı uyguladık.

Alayunt mücadelesinde hâkim iken, mahkûmmuşuz gibi çekilişimizin ruhu ve nedeni şudur: Bir defa Yunanlılara Gediz'i kaptırmak, şu son durumumuz nedeniyle çok büyük bir tehlike teşkil ederdi. Yunanlılar Gediz'e öteden beri ayrı bir önem ver-

mekteydiler. Gerçekten burası her iki taraf için de askeri önem taşıyordu. Burasını iki ay önce çok çetin ve kanlı bir savaş ile Yunanlılardan geri almayı başarmıştık. Gerçi biz vatanperverâne duygularımıza yenilmiş, hâkim durumumuzu terk etmiş, siyasi hasımlarımıza yine bir fırsat kazandırmıştık. Kuvayı Seyyare, Alayunt civarında gece çekilişine devam ederken Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ni teşki leden sorumlu beyinlerde acaba ne gibi bir ruh hali hakim bulunuyordu?

Elbette merakla üzerinde durulacak bir noktadır. Bizim bu hususta aldığımız haberler şöyleydi:

O zamanki Meclis iki gruba ayrılmış. Bir kısmı bizi tutmaktadır. İsmet Bey'in ordusuyla üzerimize atıldığı günlerde Millet Meclisi'ne hitaben çekmiş olduğum telgrafı, Mustafa Kemal Paşa Meclis'de okumuş, iki oy farkla taraftar kazanmış.

Telgrafımı eline alan Mustafa Kemal Paşa, *"Ethem Bey işte şu telgrafı ile umumi heyetinizi açıkça hor görüyor ve tehdit ediyor, kutsal meşruiyetinize saldırıyor. İsyan vaziyetine geçmiş. Garp Ordusu Komutanı İsmet Bey birlikleriyle savaşa tutuşmuş bulunuyor"* demiştir. Gerçekten bu telgrafımla son ve yeni bir silah vermiştim. Bu suretle beklediğim müdahale de boşa çıkmıştı.

Alayunt'tan çekilişimizin Yunan ordusu üzerinde ne gibi bir tesir bıraktığını inceleyelim:

Gediz önünde tekrar toplandığımızı haber alan Uşak'taki Yunan ordusu komutanı general Maneta'nın bize gönderdiği özlü sorusu şöyleydi:

"Kütahya civarındaki üstün durumunu bırakıp kuvvetlerini tekrar karşımızda toplayan Ethem Bey'in amacı acaba nedir? Ateşkes süresinin dolmasına daha bir gün var. Kuvayı Seyyare kuvvetlerine karşı ateşkes hükümlerini bozacak bir bir harekette bulunmadık. Ethem Bey beni yüksek komuta mevkiine karşı mahçup ve zor bir durumda bıraktı. Eğer isteseydi ateşkes süresini uzatırdım. Şimdiki halde fikrini ve amacını açıklamaz, gerekli şartlarla bizi temin eylemezse, yarın akşam sona erecek ateşkes sonrası tekrar hasım durumuna geçmeye mecbur kalacağım."

Bu haberi getiren zat, Uşak'ta Yunan genel karargâhına gönderdiğim yaverim Sami Bey'e sonradan gönderdiğimiz arkadaşlarımızdan biriydi. Bunun Uşak'ta anlayabildiğine göre, Yunanlılar Dumlupınar'a doğru ileri sürdükleri keşif taarruz birliklerini durdurmuşlar. Aynı tarzda da ufak bir direniş karşısında, kuzeyden, yani İnönü'dan birliklerini geriye, İnegöl'e çekmişler. Anlaşıldığına göre, İnönü'nde karşılaştıkları bu direniş Kuvayı Seyyare'mizin evvelce bahsettiğim Alayunt meydan savaşından geriye çekildiği andan sonra olmuştur. General Maneta sözlerinde haksız değildi. Yunanlılarca daima önemsenen Kuvayı Seyyare'nin aldığı vaziyet üzerine özellikle Yunanlıların Afyon'a doğru ilerlemeye teşebbüs ettikleri birliklerinin çekilme hattını tehdit eden bir vaziyet alınmış bulunuyordu. Ve sonra Yunan uçakları Alayunt civarından bir yenilgi sonucu olarak ricat ettiğimizi görmüş, ve diğer vasıtalarla haber almış olacaklardı.

İşte İsmet Bey'in İnönü zaferi, Kuvayı Seyyare'nin Alayunt meydan savaşını bırakması sayesinde mümkün olmuştu. Her ne hâl ise, general Maneta'nın yarı tehditkâr şu haberi bizce önemsiz sayılamazdı. Dar bir sahada iki ordunun fiilen ateşleri arasında uzun bir gün geçirmiş bulunan ve henüz nisbeten biraz nefes alabilen bizler, öyle bir halin ne üzüntülü ve vicdan yakıcı bir azap olduğunu unutmamıştık. Hasımlarımızın arkamızdan ne düşündüklerini ve son durumdan nasıl faydalanmaya çalışacaklarını elbette kestiremezdik. Geçmiş günlere bakarak bu hususta iyi bir sonuç çıkarmak da mümkün değildi. Evet, onlar hücumlarında devam ve ısrar edeceklerdi.

Kardeşim Reşit Bey'i Uşak'a Gönderiyoruz.

Bu düşünce ile Yunan komutanını kandırmak birinci derecede durumuzun gereğiydi. Onun için bu sefer bu görevi büyük kardeşim Reşit bey üzerine alarak Uşak'a gitti. Yunan komuta-

nının, *"Neden çekildiniz?"* sorusuna cephane azlığını neden gösterecekti. Zemin ve zamana uygun konuşacak, tarafımızda hasıl olacak durumu göz önüne alarak Yunan ve kurmaylarına kanaat vermek amacıyla kendisi de düşman yanında kalacak, bizimle fırsat buldukça teması elden bırakmayacaktı. Bu arada düşmana ait, alabileceği bilgi ve haberleri de yetiştirecekti!

Reşit Bey Uşak'ta kaldığı ilk günler boyunca güya bu arzu ve amacına faydası olur ümidiyle adımıza Yunan uçaklarıyla birkaç Türkçe bildiri hazırlattırıp Kuvayı Milliye birlikleri üzerine attırmıştı. Halbuki Yunan ordusu o zamanki zayıflıklarına göre, Dumlupınar ve İnönü'ndeki son keşif taarruz tecrübelerinden sonra, kendi hesaplarına uygun kurnazca bir yol ve siyaset takibine başlamışlardı. Bu anlaşılıyordu. Bu da, Kuvayı Seyyare'yi diğer tarafa tepelettirmek. İsmet Bey kuvvetleriyle iki günden beri ara verilen çarpışmanın devamını temin edip şiddetlendirmek ve sonucu kollamaktı.

Reşit Bey'in Uşak'tan bize gönderebildiği ilk bilgiler arasında Yunan ordusunun sükuneti muhafazaya karar verdiği, general Maneta ile albay Plastiras'ın kendisine karşı hürmetkâr davrandıkları, hattâ bunların verdikleri söze göre Manisa silah deposundan bize ihtiyacımız olan cephaneden gönderecekleri idi.

Gediz önüne ricatımızın ikinci günü tekrar ve daha kuvvetli bir ordu ile arkadan üzerimize atıldılar ve yüklendiler. Bu defa Gediz'e ve üzerimize saldıran birlikler çoğunlukla süvari olup, albay Refet Bey komutasındaydı. Biz bunlara karşı yine Gediz'in kuzeyindeki sırtlarda savunma durumunu seçmiştik. Az aralıklarla aramızdaki savaş iki gün sürdü. İkinci günü akşamleyin pek de zorunlu olmadığı halde Gediz'i bırakarak Şaphane üzerine ricat ettik. Fakat bu seferki çekilişimizde, Gediz umumi istikametine düşen güneydeki Yunan savaş hattı karşısında bulunan örtme ve denetleme kuvvetimizi de Şaphane istikametine çektik. Bundan amacımız, Reşit Bey'in komutasındaki birliklerle düşmanı karşı karşıya bırakmaktı. Bu hareketimizle gördük ki, Yunanlılarla Refet Bey kuvvetleri birbirlerine karşı hasım

vaziyetine geçmek şöyle dursun, âdeta iki dost kuvvet halini göstermekteydiler.

Yunanlılar gerçi bize karşı da görünüşte tarafsız durumlarını muhafaza ediyorlardı. Refet Bey kuvvetleri ise Yunan siperlerinin semtine bile yanaşmamaktaydılar. Kısacası, Yunanlılar bir taraftan Refet kuvvetlerini teşci ediyor, diğer taraftan bize de kendileri ile herhangi bir şekilde anlaşmak imkânını gösteriyor ve işgal mıntıkalarında iyi kabul göreceğimize dair türlü vesilelerle de haberler gönderiyorlardı.

Biz Gediz'deki son çekilişimizden sonra bizi izleyen Refet kuvvetlerine karşı hafif çatışmalarla Simav'ı da geçmiştik, Demirci'ye vardığımız gece, bütün bu zorluklara rağmen komutanlarımdan bazıları bana geldiler. Demirci önlerinde Refet kuvvetlerine karşı savunma durumu almamızı, hattâ karşı taarruza geçmemiz gerektiğini hatırlattılar. İçlerinde ısrarda bulunanlar da oldu, kendilerine dedim ki:

"Eğer yapacağımız karşı bir taarruzla, başlarını yakalamak mümkün olacağına inansaydım bunda hiç tereddüt etmezdim. Eğer böyle bir taarruza karar verecek olursak, Gördes havalisi daha uygun. Hem de bizi takip edenleri hareket üslerinden biraz daha uzaklaştırmış oluruz."

Kesin Kararım: Yunanlılara İltica!

Ertesi gün Gördes'e ricat emrini verdim. Gerçekten ben vicdanımın kabul ettiği son kararımı vermiştim. Fakat bunu kesin olarak öyle bir durumda kimseye bildiremezdim.

Kararım şuydu:

Simav'dan geçerken, Uşak'ta bulunan kardeşim Reşit Bey'e Yunan ordusu ile bir iltica protokolünün temini ve tanzimi hususuna gayret sarfetmesi ve sonucu bana bildirmesi hususunda haber göndermiştim. Buna gelecek yanıtı bekleyecektim. Kuvayı Seyyare'nin Demirci'den Gördes'e doğru çekilişine devam

ederken, yukardaki istek ve karar hakkında ayrıntı ve şahsıma ait olan fikrimdeki karar şuydu: Yunan işgal arazisine geçmek isteyecek olan arkadaşlarımın hiçbir vesile ile geçmişe ait hareketlerinden dolayı kınanmamaları, eleştirilmemeleri, kendilerine resmi veya gayrıresmi hiç bir hizmet teklif edilmemesi!

Yunanlılar bu şartı kabul ederlerse, arzu eden subay ve efradı Yunan işgal mıntıkasına, düşmana ilticayı kabul etmeyenleri de istedikleri tarafa serbet bırakmak ve bu suretle Kuvayı Seyyare'yi dağıtmak! Bana gelince 50-60 kişilik seçkin maiyetimle tekrar dağlara tırmanmak. Sıhhatım izin verince de cephelerden uzaklaşıp Anadolu içlerine geçmek olacaktı.

Kuvvetlerimiz Gördes şehrine varmışlardı. Bizi takip eden Refet kuvvetlerinin önündeki artçı mürezemiz hariç olmak üzere, diğer birliklerime Gördes şehrinde bir gece istirahat vermiştim. Reşit Bey'den beklediğim haber, buradayken geldi, Yunanlılar istediğim şartları kabul etmişlerdi.

Ertesi sabah Gördes civarında savunma durumuna geçtik. Şehrin kuzey tarafındaki hâkim bir tepeye iki topumuzu yerleştirdik. Karşımızda toplanmakta olan Refet birliklerini inceliyorduk. Topçu komutanım hazırlıkta bulunurken, süvari subaylarından Mısırlı Yusuf Bey adındaki genç yanıma gelerek, Refet Bey'le anlaşma zemini yoklanmasının uygun bulunacağını söyledi. Bu vicdanıma uygun geldi. Kendisini Refet Bey'e gönderdim. Orada süvari tümen komutanı olan Deruiz Bey'le görüşmesini önerdim. Derviş Bey'in bana, Demirci'den ayrılırken gönderdiği bir mektubuna yanıt vermemiştim. O, mektubunda şöyle demekteydi:

"17.1.1921: Ahvâl ve vaziyet size uygun değildir. Şerefli bir geçmişe ve hayata sahipsiniz. Sizin için tutulacak yol şu olmalıdır: Top ve ağırlıklarınızı bize iade ederek yine Yunanlılarla mücadeleye başka şekilde devam etmek üzere Yunan işgal mıntıkasına geçmeniz çok iyi olur zannederim. Sizin hasmınız Refet Bey değildir. Millet Meclisi ve hükümetidir. Askerlik muktezası, aldığımız emri icraya mecburuz."

Mısırlı Yusuf Bey'in hareketi sırasında kardeşim Tevfik Bey idaresindeki bazı müfrezelerimizle, tümenimiz hesap memuru Hikmet Bey'e Gördes şehrinin yarım saatlik batısındaki büyükçe bir köyde toplanarak olağanüstü hâl dolayısıyla dağıtılmayan bir aylık maaşların hak sahiplerine verilmesini emretmiştim. İşte bu münasebetle bir kısım birliklerimiz de bizden uzaklaşmışlardı. Bense topçu mevkiinde kalmıştım. Civara hâkim bulunan tepeden bir süre ahvâli ve durumu seyrettim. Üzüntüm gittikçe artıyordu. Geleceğe ait düşünebilmek durumundan yoksundum.

Yalnız geçmişe ait hareketlerim bir sinema şeridi gibi gözümün önünden geçiyordu. Evet, bir dönüm noktasındaydım. Buradan, parlak hayal ettiğim istikbâl yoluna bakmak istemiştim, fakat, heyhat! Fakat her zorluğu bana zevk veren o yoldan artık uzaklaşmak üzereydim. Gayrı ihtiyarı bir 'ah' çektim. Yanımda dikilen ve benim kadar kederli olan topçu komutanım seslendi:

"Madem ki topları kullanmayacaksınız, bari yükleyelim!"

Karşı tarafta bir durgunluk ve tereddüt vardı. Her taraf sükûnet içindeydi. Bu, ebedi ayrılığın matemini andırıyordu. Komutanın uyarısı üzerine:

"Peki, yükleyiniz" dedim.

Refet Bey'in yanına giden Mısırlı Yusuf Bey hâlâ dönmemişti. Artçı müfrezeye yön tayin ederek:

"Yavaş yavaş büyük kuvvetlere katılınız," dedim.

Ben de toplarla birlikte artık son toplantı yerine gelmiştim. Muhasip Hikmet Bey para dağıtıyordu. Kardeşim Tevfik Bey ve kurmay başkanım Halil Bey'in, maaş dağıtma sonunu beklemeden, hattâ beni beklemeden 350 kadar efrat ve birkaç subayla beraber civarda bulunan Yunan işgal mıntıkasına geçtiklerini haber aldım. Bu kötü akıbetin sızısını mide ıstırabıma kattım.

Reşit Bey tarafından birkaç saat önce bize bildirilen iltica şartları gereğince, işgal mıntıkasına geçmek isteyenlere bir şey demeyecektim, ama herhalde vedalaşmak ve bunun acısını tatmamak da benim için bir kusurdu. Vatan için boğazlaştığı hasmının kucağına giden bu bedbahtlara şahsen iştirak etmeyecek-

tim. Kardeşime bildiremediğim ve şahsıma ait kalan bu sırrı vatanına veda eden bu bedbahtları selamlamaklığım imkânını da kaldırmıştı ortadan. Bundan başka ne olursa olsun, dar bir sahada ve derin bir keder içinde bulunan binlerce insanı başsız, yüz üstü bırakmak da doğru değildi. Bu hata şüphesiz, Halil Bey'den çok kardeşim Tevfik Bey'e aitti. O, kendisini derin bir acıya kaptırmış gidiyordu. Ben de acılara yenilmeyecek anlar geçirmiyor değildim.

Başsız kalanların arasına Yunanlılar olsun, Refet kuvvetleri olsun, birtakım sivil adamlar salmışlar, Kuvayı Seyyare'nin çabuk dağılmasına gayret gösteriyorlardı. Sivillerin bir kısmı, Yunan işgal mıntıkasına geçmeye teşvikte bulunuyor, propagandalar ve söylentiler icat ediyor, bir kısım siviller de Refet kuvvetlerine katılmaya teşvik ediyorlardı. Hattâ beni öldürüp kendilerine katılacak olana rütbe, mevki, para gibi mükafatlar vaadediyorlardı. Bu son toplanma ve ayrılık yerine vardığım zaman bir arkadaşım yanıma sokularak:

"Bu son saatlerde aramızda çok kalmayınız. Zira insanoğlu çiy süt emmiştir. Fesatlara kapılanlar, vaadlere inananlar olabilir" demişti.

Kendisine şu şekilde karşılıkta bulundum:

"Uyarınıza teşekkür ederim. Öyle fesada kapılan bir arkadaşımı biliyorsanız getiriniz, şu durum içinde ona davranışım elini sıkıp, öpüp, istediği tarafa serbest bırakmak olacaktır. Bence zillet derecesine düşürülen bu hayatın o kadar kıymeti yoktur. Bundan sonra yaşamak istiyorsam, vatanıma ve vatandaşlarıma sıkıntılı ve felaketli bir gününde hizmet edebilmek ve imdadına yetişebilmek dileğiyledir."

Arkadaşlarıma dağılma zorunluluğunu söylerken, herhangi bir tarafa isterlerse gitmekte serbest olduklarını bir defa daha açıkça söylemiştim. Bu dağılış yerinde fazla açıklama yapmaktan çekiniyordum. Çünkü gerek Yunan işgal mıntıkasına geçenlerin çok acı durumlar karıştırmaktan çekiniyor, hem de Refet Bey tarafına geçecek olanlar hakkında aynı düşünceye düşüyordum.

Bu son noktada yanıma gelip işgal topraklarına birlikte geçmemi uygun bulanlar olduğu gibi, aksini söyleyenler de oluyor, kimisi de *"Tutacağın yolu söyle, biz de ona göre karar vermek isteriz. Kabul edersen ayrılmayız,"* diyorlardı.

Ben ise tutacağım yolu kardeşlerime bile söylememiştim. Ancak seçtiğim ve yanıma alacağım 50 kişilik son hayat ve dava arkadaşım olacak arkadaşlarıma ihsas etmiştim. Bu nedenle bana başvuranlara protokolün şatlarını tekrar ediyor, Yunanlılara iltica edecek olanlara orayı işaret ediyor, bunu istemeyenlere de Refet kuvvetlerine katılmakta serbest bulunduklarını duyuruyor ve ima ediyordum. Bunun nedeni de, son saat zarfında uğursuz dağılış yerine birer suretle gerek Yunanlıların, gerek Refet tarafından sokulan bazı kimselerin sözlerimi sıkı bir araştırma altında bulundurduklarını anlıyordum. Arkadaşlarımın tutacakları herhangi bir yolda "Ethem'in talimatı ile gelmişler" şeklinde damgalanmalarına imkân vermemek içindi. Her iki tarafa da geçmeyecek olanlara da -bunların sayıları pek azdı- beşer onar arkadaşları ile dağlara çıkmalarını öneriyordum.

Son Veda Sahnesi:

Son veda sahnesi geldi, çattı:

Hepsi ayrı ayrı geliyor, veda ediyor, seçtikleri tarafa kafileler halinde gidiyorlardı. İşte bu sahne karşısında, yaşadığım hayatın en ağır sızısını burada hissettim. Yol dağılışı hadisesi nihayet bulmak üzere idi ki, bana suikast teşebbüsünde bulunurken Halil Efe adında bir arkadaşımın yakalandığı haberini aldım. Bu, benim ikinci derecede bir arkadaşımdı. Buna bunu haber veren arkadaşlarıma:

"İlişmeyiniz, bana haber verdiğinizi de kendisine hissettirmeyiniz" dedim.

Bu cahil ve zavallı arkadaşımı sonradan İzmir'de bulmuştum.

Yunan işgal mıntıkasına geçmek üzere kalan üç arkadaşıma bir mektup uzattım. Bu, Akhhisar'da bulunan kardeşlerime yazılmış bir mektuptu. Güneş batıyordu, ben de elli kişilik maiyetimle bir meçhul yere doğru bu ayrılık vadisinden çekildim. Yunan işgal mıntıkasına geçenlerin büyük-küçük rütbede 25 subayla 700 kadar kişi olduğunu tahmin ediyordum.

Kardeşlerime yazdığım mektup şuydu:

Gördes'in batısında son
ayrılış mıntıkasında
20.101921

Akhisar'da Reşit ve Tevfik Beylere,

Yunanlılarla akdettiğiniz iltica protokolü nefsime ağır geldiğinden dolayı sizi takip edemeyeceğim. Beni mazur görünüz. Kuvayı Seyyare efrad ve subaylarını istedikleri herhangi bir tarafa gitmekte serbest bıraktım. Hepsini dağıttıktan sonra ben de karargâhımla bir meçhul yere doğru yola çıkıyor ve Allah'a sığınarak gidiyorum. Allah cümlenizin yardımcısı olsun. Hastalığım için merak etmeyiniz, kendimi iyice buluyorum.

Kardeşiniz Ethem

Ayrılış yerinden doğruca Sındırgı'ya dağlara doğru çekilmiştim. İki düşman cephe mıntıkası aralarından, Yörük köylerinden geçerek on gün kadar vakit geçirdik. Hastalığım yine artmış ve arzularıma engel teşkil etmeye başlamıştı. Sındırgı'nın vahşi, çamlı ve sarp dağlarında serseriyane geçen bu günler sağlığımı daha da bozmuş, gittikçe daha fenalaşmaya başlamıştım. Hattâ öyle hale gelmiştim ki, yaya olarak yürümek şöyle dursun, mide sancısı yüzünden hayvan üzerinde bile duramıyordum. Halbuki

bulunduğumuz dağlık mevkide gerek Yunanlıların, gerek Kemalci kolların takibinden kurtulabilmek için bazen çok sarp yerlerden yürümek, tepeler üzerinden aşmak gerekiyordu. Yanımda bulunan arkadaşlarım Bandırma ve Manyas havalisi halkındandı. Buraları ise Yunan işgal mıntıkası dahilinde kalmıştı. Arkadaşlarımdan bazıları, Yunanlılarla bir çarpışmaya meydan vermeden gizlice bir gece yürüyüşü ile Manyas köylerine geçebilirsek, orada gizlenmek, dolayısıyla dinlenmek mümkün olur, diyorlardı. Hattâ bir doktor bulup getirmek bile mümkün olur düşüncesindeydiler.

Istırap karşısında bu teklifi kabul ettim, havyan üstünde zorlama yürüyüşü ile ve bin bir zorlukla Susurluk civarından Yunan işgal arazisine, kendimizi hissettirmeden geçebildik. Sabah ezanı okunuyordu ki, Eski Manyas köyüne girdik. Burası Susurluk'a üç saat mesafede ormanlık bir yerdir. İsmini şimdi hatırlayamadığım bir Türk ağasının evine de yine köylülere görünmeden yaklaştık. Biraz sonra içerde idik. Ağa bizi güleryüzle karşıladı, ve hasta halimi görünce hemen kendi ailesinin odasında bir yatak hazırlattı. Hastalığın ıstırabı, günlerin yorgunluğu ile hemen uzandım. Ağa, Yunanlılardan ve hele Yunan taraftarı olan bazı kimselerden çok korkuyordu. Ve bize de korkulması gerektiğini söylüyordu. Ben kendisine teminat verdim, dedim ki:

"Bize sadakâtin derecesinde bizden ve hayatından emin olabilirsin, bugünden itibaren ne sen, ne köy halkından tek kişi köy dışına çıkamaz. Zaten kış kıyamet, zannederim ki köylü için dışarı çıkmaya da ihtiyaç ve zorunluluk yok."

Ağanın yanıtı şöyle oldu:

"Ah beyim, biz senden canımızı bile esirgemeyiz. Yunanlıların ruhu duymadan haftalarca sizi saklayabiliriz. Fakat evvelce senin ipinden kurtulmuş ve şimdi Yunanlılara jandarmalık eden bazı alçak kimseler var ki, ben işte onların sizi haber almasından korkarım. Bunlar alabilirler de!"

Köylü ağasının gözleri yaşarmıştı, belli ki korkuyordu bazı kimselerden!.. Nitekim benim de tanıdığım bazı isimler sıralayarak devam etti:

"Bu adamlar çok insafsızdırlar. Yunanlılar kendilerine yüz çevirmişlerdir. Seni evimde sakladığımı duyarlarsa ocağımı söndürürler. İnşallah çabuk iyileşir de kimse haber almadan buradan gidersiniz."

Ağanın bu sözleri beni çok etkiledi. Evinden bir an önce gitmemizi istiyordu. Çünkü hayatından korkuyordu. Bunda da haklıydı. Kendisini teselli etmek gereğini duydum:

"Korkma ağam, biz çok durucu insanlardan değiliz.. Köyünüzde bu dediğiniz alçaklara katılmayan eski efelerinizden kimse yok mu?"

"Çerkes İsmail Efe buradadır. Onlara katılmamıştır. Namusunu koruyabilen başlıca sayılı efelerimizdendir. İstersen haber vereyim gelsin, görüşün."

"Silahlı mıdır, mavzeri var mıdır?"

"Ne gezer beyim, Yunanlılar kendilerine hizmet etmeyenlerde ne bıçak ne çakı bıraktılar mı ki? "

"Şimdi değil, akşama getir, göreyim."

Arkadaşlarım köyün etrafına ve elverişli yerlerine gözcüler koydulardı. İlk gün böyece sükûnetle geçti. Akşam İsmail Efe geldi, görüştük. Ben kendisini gıyaben tanırdım. Genel Savaş'ın son senesi zarfında bu yörede asayişin çığrından çıktığı bir sırada, Eski Manyaslı Çerkes İsmail diye 20 kişilik çetesiyle şöhret almış, jandarma bölüklerini bozmuştu. Şimdi ise üzerinde bir tırnak çakısı bile yoktu.

"Ne o efe, mavzerin nerede?" diye sordum ve devam ettim:

"Sizin kabadayılığınız Türk jandarmalarına mıydı?"

Zeki adam, ne demek istediğimi anlamıştı, şöyle yanıtladı:

"Yunanlılardan mavzer değil, mitralyöz bile almak mümkün. Fakat onlara alet olmak şartıyla. Ben işte bunu yapamıyorum."

Kendisinden bu köyde bizi ilgilendirecek hususlar hakkında gereken izahatı aldım. Evvelce bu civarlarda Kuvayı Milliye adına cezalandırmalarım sırasında düşmanlıklarını çektiğim ve kendilerini İstanbul'a kaçarak kurtarmış olan bazı kimseler şimdi Yunanlılar sayesinde buralarda hüküm sürüyorlardı.

Buralarda kalışımız, köylülerle gizli kalmamıştı. Çünkü nöbetçilerimizi görmüşlerdi. Buna rağmen köyden ayrılmadık. Birkaç gün vaktimizi burada geçirdik. Hastalığım ise gittikçe şiddetleniyordu. Mevsim kış, soğuk şiddetli hükmünü icra ediyordu. Köyde olan arkadaşlarım, bilhassa Şevket Bey, iki günde bir köylü kıyafetinde güvenilir adamlarını en yakın Yunan askeri merkezinin bulunduğu Susurluk'a gönderiyor, Yunanlıların bize dair koku alıp almadıklarını soruşturuyordu. Ev sahibiyle bazı komşuları da bizim kontrolümüz altındaydılar. On gün kadar olmuştu, bu müddet zarfında habercilerimizin bize getirdikleri bilgi, arzumuza uygundu.

Gerçi bu durum daha uzun süre devam edemezdi. Durumun değiştiği görülüyordu. Bir gün Susurluk'tan gelen bir habercimiz Yunan merkezinden sızan şu haberi getirdi:

"Kuvayı Seyyare komutanı Ethem Bey'in Yunan işgal ordusu başkomutanlığı ile dolaylı olarak düzenlediği iltica şartlarını nefsine yedirememeyerek, anlaşma üzerine işgal mıntıkasına geçen kardeşleri ile arkadaşlarına katılmaması, Yunan komutanını, başkomutan Papuyas hükümeti nazarında sorumlu ve mahcup bırakmıştır. Son alınan kesin bilgiye göre, Ethem Bey makineli tüfekli yüz kişilik bir müfreze ile işgal mıntıkamıza girmiştir. Başkomutanın Susurluk işgal mıntıkası komutanına verdiği emir Ethem hakkında çok uygun ve dostanedir. Kaldı ki, Ethem Bey'in vücutça hasta bulunduğu anlaşılmaktadır. Şu hale göre, bu mevsimde dağlarda barınması imkânı olmayan Ethem ve maiyetinin bir köyde saklandıklarından şüphe edilemez. Kendisinin bulunduğu yeri bilip Susurluk işgal komutanlığına haber vermeyenler olursa bunlar cezalandırılacak, bilgi verenler ise mükafatlandırılacaklardır. Böylece Ethem ve arkadaşlarına da yardım edilmiş olunacaktır."

Aynı habercimizi ertesi gün 10 lira mükafat vaadederek üç saat mesafedeki Susurluk merkezine gönderdik. Bu adam, Yunanlıların bazı subaylarına az çok yaklaşan, bundan başka da Yunanlılar ile sıkı ilişkisi bulunan bazı yerli kimselerden dahi iyice bilgi

alabilen bir kimse idi. Kaldığımız evin sahibi ağa, bize dair gelen bu haberden hem memnun oluyor, hem de korkuyordu.

Gönderdiğimiz adam akşam üstü Susurluk'tan döndü, bize şu yeni haberleri getirdi:

"Evvelce Kuvayı Seyyare efradından olup Akhisar mıntıkasına silahlarını teslim edenlerden bazıları o gün İzmir'den Bandırma'ya gelen trenle köylerine serbest bırakılmış. Bunlar Yunanlılardan gördükleri iyi muamelelerden bahsetmişler. Aynı tren yolcuları arasında kardeşim Tevfik Bey, yanında bir Yunan subayı olduğu halde Bandırma'ya geçmiş."

Bir başka habercimiz ise şu bilgiyi getirmişti:

"Bugün Manyas nahiye merkezi olan Tatar köyüne bir Yunan müfrezesi gelmiş. Bu müfrezenin komutanı, yardımcıları olan silahlı Türklere haber gönderip köye çağırtmış. Bazı gizli talimat vermiş."

Habercimiz, gizli talimatı öğrenememişti. Ancak, Yunan komutanından talimat almış bulunan birkaç kişiden sızan bilgilere kendi tahminlerini de ekleyerek şöyle diyordu:

"Yunan komutanı bunlara, efradınızı ayrı ayrı dolaştırmayacaksınız. Bunları Tatar köy nahiye merkezine toplamanız daha uygun olacaktır. Öyle, düşünüyorum" demiş.

Anzavur kuvvetleri artıklarından olup Bandırma ve civarını, Yunanlılar işgal ettikten sonra kaçtıkları İstanbul'dan dönerek Yunan hizmetine giren bu kimseler arasında benim ve maiyetimin amansız hasımları vardı. Manyas nahiye merkezi ise, saklandığımız köye iki saat mesafede bulunuyordu. Bu haberler üzerine makûl düşünen Şevket Bey'le diğer bir arkadaşımı gece odama davet ettim. Gelen haberlerden benim kadar onların da bilgisi vardı. Maksadım özel durumumuzu görüşmekti. Geldiler, kendilerine arkadaşlarımızın morallerini sordum, fikirleri nedir, dedim. Kısmen şikayetle şunları söylediler:

"Hastalığınız, rahatsızlığınız arkadaşlar üzerinde fena tesir yapıyor. Açıkça şöyle diyorlar: Ethem Bey geçici olarak Yunanlılarla anlaşmak yolunu aramalıdır. Kendisi esaslı bir tedaviye

muhtaç! Böylelikle hastalıktan da kurtulur... Yunanlıları fazla kuşkulandırmazsa bizlere bugünkü durumumuzdan daha elverişli bir fırsat zemini bulur, yine toplanırız. Bugün Susurluk'tan gelen son haber, arkadaşları daha çok ümide düşürdü. İleri sürdükleri arzuyu kuvvetlendirdi. Yunanlılara iltica eden arkadaşlarımız iyi muamele görüyorlarmış. Serbest bırakılmışlarmış gibi birbirlerini teselli ediyorlar."

Bu sözleri dinledikten sonra iki arkadaşıma:

"Peki, siz ne fikirdesiniz?" diye sordum.

"Biz emrinize amadeyiz, maiyetimizi de ister istemez bizimle ölüme sürükleyebiliriz. Lâkin bu mühim noktada soğukkanlılıkla kararınızı veriniz."

Buraya kadar bu iki arkadaş birbirlerini destekleyerek bu sözleri söylemiştiler. İsmini vermediğim arkadaş susmuştu. Şevket Bey devam etti:

"Biz şu halde nasıl olsa Yunanlıların ve onların yardımcısı olan adi komşularımızın, bugün değilse yarın mutlaka saldırılarına uğrayacağız. Bizim için ölüm, ölümdür. Bunun da önemi yok. Fakat bizden çok bu ev sahibi biçarenin ve bu köylülerin başına gelecek musibet ve felaketleri düşünüyorum. Bu köy ağası eski bir baba dostum ve komşumdur. Bu durum karşısında hem bana ve hem de size vicdanen düşünmek, soğukkanlılıkla karar vermek lâzım."

Şevket Bey'in sözleri bitince düşünceye daldım, evet, evet! Siyasi hasımlarıma karşı bana birçok şeyler kaybettiren vicdan kaydı, yine son ve en güvendiğim arkadaşımla, son hayat meselesini görüşürken, yine ortaya sürülmüştü. Acaba bu vicdani düşünce beni şerefli bir ölümden de mi mahrum edecekti? Ben bu soruları kendi kendime mırıldandım. Fakat Şevket Bey'e olumlu veya olumsuz bir yanıt vermek lâzımdı. Dedim ki:

"Şevket Bey, ben size daha önce fikrimi söylemiştim. Yarın bizleri de tutsak durumuna soktuktan sonra Yunanlılar, hepimize hakaret cephesini çevireceklerdir. Hayatımıza kasdetmek ihtimalleri de vardır. Zira Yunanlıların siyasetine ve kudretine da-

yanan silahlı yerli hasımlarımızın türlü nedenler ortaya atarak bizlerden kalleşçe intikam alacaklarını neden hatırlamıyorsunuz? Son pişmanlık fayda etmez."

Şevket Bey buna da şu yanıtı verdi.

"Canım, Napolyon da fitne ve fesat içinde kaldı, başka çare bulamadı. Karşısındaki düşmanlarına teslim oldu. Tutsak ve sürgünde öldü. Ne yapalım bize yüz çeviren talihe!"

Evet, sonuç olarak Şevket Bey'in ifadesi tamamıyla anlatıyordu ki, felâketzede bu son müfreze, ısrarıma ve arzuma karşı isyankâr bir tutum almıştı. Efrat üzerinde Şevket Bey'in etkisi oldukça güçlüydü. Şevket Bey cidden fedakâr ve asildi. Fakat şimdi biraz değişti. Ben bu zatın izzet-i nefsine, mert yaradılışına karşı son bir deneme olarak insafsızca bir hitapta bulundum:

"Şevket, görüyorum ki, size aile hasreti galebe çaldı, yahut vehimlendiniz. Mamafih teklifleriniz üzerinde bu gece düşüneyim, siz de düşününüz, kararı ertesi sabah erkenden veriniz. Bununla beraber bu gece baskına uğramamız olasılığına karşı gerekli önlemi almayı ihmal etmeyiniz."

Şevket ayağa kalktı, bu sözlerimden etkilendiği anlaşılıyordu. Odadan çıkmadan önce şöyle konuştu:

"Müsterih ol, öyle bir baskın karşısında sizi bırakmayız. Burasını kana boyamadan miskin miskin ölmeyiz."

İki arkadaş beraberce çıkıp gittiler. Şevket Bey'in arkadaşı biraz sonra tek başına dönüp geldi, zaten geceleri yanımda yatıyordu, tekrar görüştüm. Arkadaşlarımdan aldığım izlenim üzerine sabaha kadar düşündüm ve kararımı tesbit ettim. Zaten bu kararı verinceye kadar da şafak atmıştı.

Arkadaşımı uyandırdım, köy etrafındaki nöbetçileri tetkike gönderdim. Güneş doğduktan sonra Şevket Bey'le beraber gelmelerini söyledim. İsmini açıklamayı sakıncalı gördüğüm bu arkadaşım, kayıtsız ve şartsız bana bağlılığını koruyordu. Güneş doğduktan sonra Şevket Bey'le beraber geldiler, ev sahibini de çağırttım, kendilerine kararımı bildirdim. Onaylarını aldıktan sonra ev sahibi ağaya hitap ettim:

Yunanlılara Teslim Oluyoruz

"Ağam, şimdi atına biner, Susurluk'a gider, Yunan komutanını bizzat görür, ve ona tercümanı vasıtasıyla dersin ki: Birkaç gün önce ansızın geceleyin evime silahlı maiyetiyle gelen Ethem Bey hakkında şimdiye kadar haber ulaştırmak olanağını bulamamıştım. Çünkü beni ve köyü sıkı bir kontrol altına almışlardı. Üstelik ailemi ve çocuklarımı öldürmekle tehdit ediyorlardı. Bu sabah her nedense beni çağırdı, git. Yunan komutanına, haber ver, isterlerse ölmeye ve öldürmeye gelsinler, veya onlar, asmaya gelsinler. Şayet anlaşma yolunu tercih ederlerse bir, nihayet iki temsilci göndersinler. Bulunduğumuz köy mıntıkasına silahlı resmi veya gayrı resmi bir müfreze ve askeri birlik girerse silahla karşılamak kararındayız."

Ağaya bu sözlerimi tekrar ettirdim ve ek olarak dedim ki:

"Ağa, sen bu söylediklerimi aynen yerine getirmekle, sorumluluktan kurtulacaksın. Biz de şansa ve zorunluluklara tâbi olacağız. Çabuk git, söylediklerimi Yunan komutanına eksiksiz söyle!"

Zavallı köy ağası bu sözlerimi seviçle karşıladı. Görevi seve seve yapacağını söyleyerek ayrıldı, yola çıktı. Şevket Bey ise, büyük bir vicdan borcunu ödemeyi başaran bir insanın sevinci içindeydi.

Ağa gittikten sonra, Şevket Bey'le bundan sonra tutacağımız yolu şöyle kararlaştırdık:

Eğer Yunanlılar anlaşma tarafını tutarlarsa, ileri süreceğim istekler arasında bu son arkadaşlarıma silah, yani mavzer taşımak imtiyazını temin etmek suretiyle bunları silahlı düşman komşularına karşı zillet içinde gezmek ve karı gibi öldürmek tehlikesinden kurtarmak olacaktı. Ben böyle düşündüğüme göre, bu arkadaşlara düşen görev, elbette ki şu hâl karşısında şerefli son görev, alçakça ölmek değil, yarın için olabilecek bir olaya karşı yiğitçe ölmek için mücadeleye hazır olmaktır. Herhalde beş altı saate kadar sonuç kendisini gösterir. Ben de beylerle birlikte bir

saat sonra kale üstüne gelirim. Efrat yemeklerini yesin, acele olarak kale harabesinde toplansınlar. Zira bugün, yaşadığımız mücadele hayatımızın en son tehlikeli ve acı günüdür.

Şevket Bey emrimi yerine getirmek üzere odadan çıktı. Bir buçuk saat sonra diğer arkadaşlarımla birlikte yatağımdan kalktım, kürkümü giydim, iskelet haline gelmiş, takatsız ve huzursuzdum. Ayakta ölmeye mahkûm bedbahtlardan beter, sıhhatsizlik gibi maddiyatıma eklenen diğer acılarımla birlikte sendeleyerek, kale harabesinde toplanmış arkadaşlarımın arasına karıştım. Hepsi üzüntü içinde beni karşıladılar. Daha önce, Şevket Bey'le ilettiğim önerilere ek olarak şunları söyledim:

"Yunanlılar şu perişan halimizi eğer tamamıyla öğrenmişlerse, bizlere karşı saldırgan bir tutum almaları çok mümkündür. Yahut önce dostane davranırlar da silahları aldıktan sonra belki her türlü hakarette bulunurlar. Bizim için daha çok son olasılığı dikkate alarak ölüme, fakat şerefle ölmeye hazır bulunmalıyız."

Eski Manyas'ın bu harabesi, köyün pek yakınındaydı. Esasen bu köye Eski Manyas ismi verilmesinede işte bir burcu kalmış olan bu kalenin haraplılığı neden olmuştu. Yanımızda bulunan sehpalı mitralyözü Şevket Bey kale burcunun bir noktasına ateş etmeye hazır vaziyette yerleştirmişti. Bunu görünce memnun oldum. Hasta gönlüm yine bir sergüzeşt içinde yaralı bir kuş gibi çırpınıyordu. Evet, perişan, fakat namuslu geçen hayatıma, gençliğime şahane bir vakacıkla son vermek eğilimine karşı kalbimde dayanılma bir yenilgi hissediyordum.

Burada hasta ve mecalsiz beklerken şunları düşünüyordum:

Genel Savaş'ın sonucu olarak en ağır şartlarla Mondros Ateşkesini kabul ettirmesine rağmen, galip devletler ateşkes hükümlerini bozmaya başlayınca, Osmanlı Devleti ve halkı adına özgürlük ve bağımsızlığı korumak amacıyla İzmir'de kurulan gizli cemiyetin kararıyla ben ilk isyan bayrağını tam iki bucuk yıl önce fikren hazırlamaya buralarda başlamıştım. Aradan çok zaman geçti. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine mille-

ti, İzmir'e doğru sevk ve tahrik ile işgalci orduya karşı vatanı savunmaya giderken yine bu köyden geçmiştim.

O zamandan beri bin türlü zorluklarla ve engellerle, genel kurtuluşu sağlayacak o haklı davamızı başarıyla sona erdirmek üzere bulunduğum bir sırada, manen ve maddeten perişan bir halde yine bu muhite düşmüş bulunuyordum.

Evet, talih ile ihanet el ele verince neye muktedir olmazlardı.

Ben görüyordum ki, mücadele müddetimin son ayları zarfında dava ve vatan arkadaşlarım diye yıllardan beri bütün varlığımla koruduğum bazı siyasi rakiplerimin amansız husumetine maruz kalmış bulunuyordum. Uğursuz hastalığım da bunun üzerine binmişti. Bilemiyordum, talih bana niye küsmüştü? Neden yüz çevirmişti?

Evet, elemli, anlatılması mümkün olmayan ıstıraplı bu hâl ve sonuç, dış düşmana yenilgi gibi bir sonun acı semerelerinden olsaydı, bir insan olmak sıfatıyla ne yapalım, biz vicdani ve vatani görevimizi yaptık, talih yar olmadı der, teselli bulmaya çalışırdım. Ama şu perişan halimiz hiç de öyle bir sonun sonucu değil. Buna rağmen, yani bu halde iken bile bir yan beni teselli ediyordu.

Şu son devreye gelinceye kadar az hatalarla devam eden samimi işbirliği sonucunda vatan ve millet artık düşman ayağından kurtulmuş ve temizlenmiş addolunabilirdi, ama bundan sonra ne olacaktı? Ne fayda? Ben şimdi şu küçük müfrezemle zayıf, takatsiz kişisel özgürlüğümü koruyarak ölmek için şu kale harabesine çekilip oturmuş, beklenmedik şeyleri bekliyor, düşünüyordum. Bir Osmanlı padişahının *sağlığın değeri* hakkında bir beyitini hatırlamak istiyordum. Bana bütün bu felaketleri hazırlayan o uğursuz hastalığım değil midir?

Halk içinde yok muteber bir nesne devlet gibi
olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Bugün sabahtan beri kar fırtınası şiddetlenmişti. Beyaz örtü her tarafı çoktan örtmüştü. Bu örtü gittikçe yükseliyordu. Sanki burada bu gaddar doğanın bize ve samimiyetimize bir mükâfatıydı.

Hiçbir tarafta vefa yüzü görmeyen ve bu harabe üzerinde birer kuytu yerlere toplanmış bulunan bahtsız maiyetimin son ruhi hallerine nüfuz edebilmek için kendilerini tetkike koyuldum. Birer fırsatla kabiliyetlerini yokladım. Evet bir oldu bitti ile bunları istediğim gibi bir sona sürükleyebilirdim. Bunu mümkün görüyordum. Şu şartla ki, üzerimize düşmanca gelir, yahut anlaşmayı bozalarsa!..

Bunun da şekli nasıl olacaktı? Yani benim kalbi temennilerime göre mi, yoksa arkadaşlarımın eğilimlerine boyun eğerek mi? Bu cihetler de henüz meçhul ve karanlıktı. Bu belirsizlikten doğan üzüntüm o dereceye varmıştı ki, bu bekleme devri şayet bir gün daha devam edecek olursa, dayanmak benim için manen ve maddeten mümkün değildi. Bu durumda hislerine taze gıda bulamayan bir insan, dava sahibi bir adam için yarına, özellikle düşmanın insanlığını bekler şekilde geçen saatler kadar üzücü ve zor bir hâl düşünebilir mi? Evet, ben kendi kendime başımı avuçlarımın içine almış düşünüyor, meçhullerden yanıt bekliyordum. Büyük bir ıstırap içindeydim. Susurluk'a özel olarak gönderdiğimiz köy ağasının şimdiye kadar dönüp gelmesi lâzımdı. Olumlu veya olumsuz bir yanıt getirmesi gerekiyordu. Acaba niçin gecikmişti?

Ben bu gecikmeyi bazı dakikalar, kalbi temennilerime uygun hayırlı bir işaret kabul ediyordum. Tam bu sırada dürbünle etrafı gözetleyen arkadaşlarımdan biri, Susurluk istikametinden bize doğru bir atlının geldiğini haber verdi. Ben de dürbünümle bakarak gelenin kim olduğunu tanımaya çalışıyordum. Nihayet atlı yaklaştı, bu, bizim köy ağası idi. Süratle geliyordu. Köye girmek üzereyken Şevket Bey'le birlikte kaleden kendisine doğru yürüdük. Yaklaşınca yüzünün güldüğünü gördük, temaslarını şöyle anlattı:

Kendisiyle beraber, Yunan süvari kaymakamı yanında otuz kadar süvari bulunduğu halde yakın bir köye gelmiş. Ben görüşme yeri olarak nereyi uygun bulursam oraya gelecekmiş. Yunan kaymakamı ile birlikte bir de tercüman gelmiş. Yunanlılar bizimle anlaşmayı çok istiyorlarmış.

Ağa sözüne devam ederek dedi ki:

"Zaten sizin bu köyde kaldığınızı Yunanlılar dün kesin olarak tesbit etmişler. Bandırma'da bulunan kardeşiniz Tevfik Bey'e telgraf çekmişler, acele Susurluk'a gelmesini istemişler."

Kaldığımız bu köyün yakınındaki bir Yörük köyünü görüşme yeri olarak tayin ettim. Ağa tekrar atına binerek gitti. O giderken, ben de köyün etrafını gözaltında bulundurmak amacıyla köylü kıyafetinde iki kişiyi derhal oraya gönderdim. Köy ağası bir saat sonra yanında Ermeni tercüman olduğu halde döndü, bundan önce de köye gönderdiğimiz iki adamımız gelmiş, otuz Yunan süvarisinin köye girdiklerini, civarda başka bir askeri hareket görmediklerini bildirmişlerdi.

Ermeni tercüman ve maiyetimle birlikte Yörük köyüne gittik. Evinde kaldığım köy ağası artık endişesiz köyünde kalmıştı. Arkadaşlarımın bir kısmını köy dışında bıraktım. Bunlar Yunan kaymakamı ile görüşmemin sonucuna göre davranacaklardı. Karşıma gelen Aleksandre isminde bir Yunan kaymakamı idi. El sıkıştıktan sonra, tercüman aracılığıyla dedim ki:

"Kaymakam efendi, benim şartlarımı ve isteklerimi dinlemeye, olumlu veya olumsuz yanıt vermeye yetkili misiniz?"

Kaymakam bunun üzerine askı çantasından bir telgrafla bazı evrak çıkardı, bana gösterdi, sonra şöyle devam etti:

"Her makul arzu ve isteğinizi kabule yetkiliyim. Ve bu yetkimle hem hükûmetime, hem de sizin gibi mert yaradılışlı bir komutana ve perişan bulunan felaketzede maiyetinize hizmet etmekle iftihar ederim. Eğer bu arzuma muvaffak olursam kendimi bahtiyar addederim."

Kendisine yanıtım şu oldu:

"1. Sizin zannettiğiniz kadar manen perişan olmayan şu küçük maiyetimi, en yetkili bir memurunuzun imzası altındaki vesikaları taşıyarak mavzerleriyle birlikte kendi iş ve güçleri ile meşgul olmak üzere terhis etmeniz birinci şartımdır.

2. Önce ve sonra Kuvayı Seyyare'ye ve bana münasebetlerinden dolayı işgal mıntıkanızda herhangi bir siyasi nedenle muhakeme altına alınmış bulunanların kayıtsız ve şartsız geçmişten sorumlu tutulmamak üzere serbet bırakılmaları... Ve bundan başka da yine benimle ilişkisi olan ve size esir düşen efrat ve subayların dahi kefaletim altında serbest bıraklmalarını isterim.

"Ben hastayım, esaslı bir tedaviye muhtacım. Sizinle İzmir'e indikten sonra zorunluluk hissedersem, tedavi edilmek üzere, Avrupa'nın herhangi bir tarafına gitmek istersem, beni serbest bırakmak son istirhamım cümlesindendir."

Yunan kaymakamı buna karşılık şunları söyledi:

"Bütün isteklerinizi kabul ediyorum, yetkime dayanarak söz veriyorum. Yalnız arkadaşlarınızın mavzerlerini taşıyarak bırakılması, işgal mıntıkamızda fena bir örnek olur. Bu, asayişin bozulmasına neden teşkil eder. Bununla beraber, arkadaşlarınıza karşı yönelebilecek herhangi bir tecavüze meydan vermemek, onların hak ve şereflerini korumak, görevimizdir. Şu kadar ki tabanca ve kamalarını taşıyabilirler."

Bu söz karşısında kısa bir düşünmeden sonra dedim ki:

"Buna karşı işgal mıntıkanızda silahlandırdığınız siyasi ve şahsi hasımlarımızı da mavzer taşımaktan men etmelisiniz. Yoksa anlaşmamıza imkân yoktur."

Sözlerim kaymakamı da benim gibi düşündürdü. Sonra şu yanıtı verdi:

"Bu teklifinize de peki! Çünkü sizi haklı buluyorum. Bu nedenle ya arkadaşlarınızın mavzerleriyle gezmelerine izin veririz, yahut diğerlerini silahtan tecrit ederiz."

Ben tercümanla konuşurken, bazı arkadaşlarım köy dışındakilerin yanlarına gidip geliyordu, görüşmelerin sonuna doğru

ise köy dışında bıraktıklarının köye girdiklerini görüp, hattâ Yunan süvarileri ile çat pat konuştuklarını da duyuyordum. Aralarında, *"Biz sizi filan savaşta şöyle bozmuştuk, siz bizi falan yerde şöyle çevirmek istemiştiniz,"* gibi safça ve cahilce konuştukları oluyordu. Evet, bizim tarafta da söz ayağa düşmüştü. Artık yapacak bir şey kalmamıştı. Yunanlılara teslim olmuştuk.

İzmir'e Götürülüyoruz.

Hep birlikte Susurluk'a indik. Bir gece ordada kaldık. Arkadaşlarımı silahları ile birlikte köylerine bıraktılar. Doğal olarak siyasi hasımlarımızı silahsız bırakmak işlerine gelmemişti. Bu acı olayın tarahi 1921 Şubatının sonları idi. Susurluk'a gelen kardeşim Tevfik Bey, kaymakam Aleksandre, diğeri Tevfik Bey'in refakatine memur teğmen Yorgiyadis, Şevket Bey, ben ve daha birkaç arkadaşım trene binerek İzmir'e hareket ettik.

Şimendifer hattı üzerindeki istasyonlarda durdukça, buralardaki Yunan askerleriyle karışık yerli Rum ve Müslümanlardan mürekkep bir topluluk bize bakıyor, kimi nefretini ve hakaretini, kimi sevincini gösteriyordu. Bizi seyredenler arasında mahzun ve üzgün duranlar da vardı. Bunları görmemeye gayret ediyor, hattâ bazı istasyonlarda kompartımandan çıkmıyordum.

Kırkağaç istasyonunda kalabalık, kompartımanın etrafına üşüştü, tren durunca kapı açıldı, içeriye kolunda başçavuş işareti bulunan ve sonradan Ayvalıklı olduğunu öğrendiğim birisi girerek bana Türkçe ve Rumca küfürler etmeye başladı. Arada sırada etrafına göz atıyor, neden benim bu hareketime katılmıyorsunuz, demek istiyordu. Yanımda bulunan Aleksandre ile Yorgiyadis, herhalde hayretlerinden olacak, seslerini çıkarmıyorlardı. Bu çavuşun etrafında Yunan askerleri gittikçe çoğalıyor, küfürler fazlalaşıyordu. Galiba benim de elim tabancama gitmişti. Aleksandre ile Yorgiyadis derhal ayağa kalktılar, çavuşa doğru yürüdüler.

Bu sırada gürültüye yetişen Yunan inzibatına bu çavuşu yakalattırdılar. Çavuşun silahı gözümün önünde alındı, kendisi karakola götürüldü.

İşte bu çeşit olaylarla karşılayarak İzmir'e vardık. Trenden indirilince otomobille doğruca Papulas'a götürüldüm. Papulas bana teselli verici sözler söyliyerek dedi ki:

"Ben de senin gibi vatan ve milletimizin özgürlüğüne tecavüz eden Fransız askerleriyle Genel Savaş yıllarında Atina sokaklarında çarpışmış bir askerim. Kader, hadisat her arzuya galebe çalar, seni itina ile tedavi ettirmek medeni görevimdir. Askeri hastanelerimizde uzman doktorlar bulunmakla beraber, ben sizin Hollanda hastanesinde tedavi edilmenizi daha uygun buldum. Ona göre emir verdim. Bütün masraflar bize aittir. Birkaç gün istirahattan sonra yaverimle esirler garnizonuna gider, esirlerin içinden size ve kuvvetinize münasebetini isbat edecek efrad ve subayları ayırarak serbest bıraktırırsınız. Size karşı ufak tefek vaadlerimizi de yerine getirmek isteriz."

Papulas'ın yanından çıktım, doğruca İzmir'de İkinci kordon-'da Hollanda Hastanesine götürüldüm ve tedavi altına girdim. Burada doktorlar bana iyi bakıyorlardı. Bir ay kadar kaldıktan sonra, Karasu isminde bir Yunan subayı ve yanıma verilen, daha doğrusu gözetimime memur topçu teğmeni Yorgiyadis ile esirler karargâhına götürüldüm. Yorgiyadis Alaşehirli imiş. Türkçe'yi çok iyi konuşuyordu. Esirler karargâhını gezdim.

Kuvayı Seyyare'ye ve daha önceleri bana bağlı birliklerle ilişkilerini bildiren 110 kadar efrad ve subayı, şahsen tanımadığım halde serbest bıraktılar. Buradan dönüşte yine hastaneye giderek yattım.

Vücutça zayıf olmakla beraber Pazar ve Cuma günleri arasında Kordon boyuna çıkınama ve hava alınama izin veriyorlardı. Yorgiyadis tercümanlık görevini de görüyor, beni bir an yalnız bırakmak istemiyordu. Bir gün neden beni yalnız bırakmadığının nedenini açıklamak gereğini duymuş olacak ki, şöyle dedi:

"Sizinle daima bulundurulmaklığımın nedeni belki hakarete uğrarsınız diyedir."

Gerçekte bize karşı nefret yerli Rumlarla Yunan askerleri arasında çoktu. Bunun taşkın eserlerini de görüyordum. İltica eden arkadaşlarıma bazı yerlerde laf atıyorlar, hakaret ediyorlardı. Bazı akşamları çıktığım zaman oturduğum gazinoda bulunduğumu gören Rumlar ve Yunan askerleri hemen etrafımda toplanırlar, içlerinden şöyle diyenler olurdu:

"Yunan kanı içerek zehirlenmiş bu canavara acınır mı? Ah vire, Venizelos iktidarda olsaydı, bu canavarı biz derhal parçalardık!"

Bir sabah Yorgiyadis erkenden hastaneye geldi, elime bir mektup tutuşturdu. Mektubun üzeri Türkçe olarak bana yazılmıştı. Antalya postanesinden verildiği üzerindeki damgadan anlaşılıyordu. Ancak zarf açılıp tekrar kapanmıştı. Hatırımda kaldığına göre içinde şöyle diyordu:

"Birinci adıma ait rolünüzü başarıyla yerine getirdiniz. Bundan sonraki en mühim olan vatan görevinizi de aynı beceriyle uygulayacağınıza dair buradaki arkadaşlarda kanaat tamdır. Rahatsızlığınıza üzüldük. Tarafınızdan gönderilen sekiz kişi talimatınızla ve salimen buraya geldiler. Doğruca Ankara'ya hareket ettikleri arz olunur."

İmza karışık ve okunmayacak haldeydi. Parantez içine alınmış 2 rakamı vardı. Mektubu okuduktan sonra yatağırnın yanında oturan Yorgiyadis'e uzattım. Mektubu okurken beni dikkatle süzdüğünü farketmiştim.

"Bu mektubu size kim verdi?"

Biraz kekeledikten sonra:

"Genelkurmay kaleminden verdiler. Bazı mektuplar usulen oraya uğrar da."

"Şu halde oku, bana geri ver. Ben bunu bir fesat belgesi olarak saklamak isterim."

Yorgiyadis mektubu okuduktan sonra dedi ki:

"İzin veriniz de Genelkurmaya göstereyim, yine size geri getiririm."

Kabul ettim. Cebine koyup götürdü. Fakat bu mektup bana iade edilmedi.

Bundan birkaç gün sonra Yorgiyadis'in yardımıyla Avrupa'nın herhangi bir tarafına gidebilmek için başkomutan Papulas'tan bana verdiği sözün yerine getirilmesini istedim. Çünkü yarın ve öbür günün sonu gelmiyordu. Yattığım bu ecnebi hastanenin doktorları mide rahatsızlığımın süratle geçmeyeceğini bana hissettirmişlerdi. Bunun üzerine, tavsiyelerine itina göstermek şartıyla İkinci Kordon'da bir pansiyona çıktım. Buranın kirasını kendim veriyordum. Buraya geçince Yunanlıların üzerimdeki gözetimi birdenbire şiddetlendi. Fakat yine asıl sorumlu Yorgiyadis idi. Kendisine iyice alışmıştım. Kendisi benimle bulunması yüzünden cephe hayatından kurtulmuştu. Bundan dolayı da pek seviniyordu.

İzmir'e geldiğimden beri tesadüf ettiğim Yunan subaylarının morallerini kırık, yani mücadele ve savaştan bıkmış buluyordum. Bundan başka, ordu arasında parti kavgaları pek müzminleşmiş bulunuyordu. Venizelos'un düşmesinden sonra iktidara gelen Kral Konstantin hükümetinin de aleyhinde memnunsuzluk garip bir şekilde yayılıyordu. Bu hükûmet değişikliğinden sonra, ki biz Yunan ordusuyla savaş halinde bulunuyorduk, düşman vaziyetinde o zaman Yunan ordusunun kokmaya yüz tuttuğuna dair olan tahminleri ve aldığımız haberleri şimdi mülteci ve yarı esir sıfatıyla da olsa aynen görüyordum.

Tahkikat ve istihbaratıma göre başkomutan Papulos ve maiyeti hariç, Anadolu'ya çıkmış bulunan Yunan ordusu bütünüyle aç, aciz ve emeklilerin ellerine teslim edilmişti. İşgal bölgesindeki siyasi temsilcileri arasında ise yolsuzluklar pek almış yürümüştü. Bütün Yunan kurmayının, subaylarının gözleri memleketlerinde, elleri ve fikirleri gider ayak menfaat teminindeydi.

Ben İzmir'de pek serbest bulunmamakla beraber, İzmir'de ve diğer yerlerde bulunan mülteci Kuvayı Seyyare mensupları vası-

tasıyla yavaş yavaş gerek işgal mıntıkasında, gerek İzmir'de cereyan eden hallerden oldukça haberdardım. Aynı zamanda Rum ve Türklerden eski dostlarımla da temasa başlamıştım. Yerli Rumlar arasında makûl düşünenler, Türk ordusunu aramaya başlamışlardı. Konuşma sırasında, *"Avrupalılar Yunanlıları, Yunanlılar da bizleri felakete sürüklediler,"* diyorlardı.

Bir gün sabık Kuvayı Seyyare kurmay başkanı Halil Bey pansiyonuma geldi. İyi bir tesadüf eseri olarak Yorgiyadis de hasta anasını Alaşehir'e ziyarete gitmişti. Onun yerine vekaleten beni kontrol altında bulundurmaya memur edilen general Papulas'ın yaveri, birkaç gün önce pansiyonun bir başka odasına taşınmıştı. Fakat o saatte o da dairesine gitmişti. Halil Bey bunu fırsat bilerek bana açıldı:

"Ben İstanbul'da mareşal Ahmet İzzet Paşa ve Ankara'da Kılıç Ali Bey'le ilişki kurdum. Bir yolunu bulup dönmeye karar verdim. Buna ne dersiniz?"

Bu beklenmedik bir soruydu, şöyle yanıtladım:

"Onlar güvence verse bile nasıl emin olup da gidebilirsin?"

Halil Bey gitmeye kararlı gibiydi, sözlerine devam etti:

"Sözleriniz doğru. Fakat belki nedamet etmişlerdir. Ve belki de telafi cihetini düşünürler. Aldığım mektuplarda kuvvetli güvene var. Yalnız buradan savuşmanın çaresi?"

Kendisine dedim ki:

"Şu halde kararın kesin. Bununla beraber daha biraz düşün. İş sizin gitmenize ve buradan kaçmanıza kalacak olursa, bunu o kadar müşkül görmem. Eğer bir zorlukla karşılaşırsan bana haber veriniz. Limana uğrayan ve İstanbul'a giden vapurlardan birine kimse haberdar olmadan sizi bindirebilirim. Sana şunu da şimdiden ihtar ederim ki, İstanbul'a vardığın zaman, orada bulacağın dostların vasıtasıyla Ankara Hükümeti'nin ileri gelenlerinden kuvvetli güvence almaya bak!"

Halil Bey âdeta gelecekteki sonunu görmüş gibi:

"Çok teşekkür ederim. Gerekmezse sizi bir daha göremem, öpüşelim. Allah yardımcın olsun!" diyerek sarıldı, öpüştük. Ve

pansiyondan çıkıp gitti. Birkaç gün sonra İzmir'den uzaklaştığı haberi yayıldı. Hattâ benimle konuştuğundan haberleri olmayan subay arkadaşları da bana gelerek kaçtığını bildirdiler. Aradan ne kadar zaman geçtiğini bilmiyorum, Ankara'da idam edildiği haberini aldık.

Buna dair daha sonraları şu bilgiyi edinmiştim:

Halil Bey, Ankara'ya varınca birkaç gün serbest bırakılmış, sonra benim aleyhimde ifade vermeye davet edilmiş. Yunanlılarla işbirliği ettiğim ve Kuvayı Seyyare'yi Yunanlıların hizmetine verdiğim yollu söyletilmek istenmiş. Fakat böyle konuşmayı red dedince kendisinin durumu şüpheli görünüp tutuklanmış. Yargılanıp idam edilmiş.

Halil Bey'in İzmir'den kaçması üzerine Yunanlılar benden daha çok vehme kapılmışlardı.

Kuvayı Seyyare subaylarıyla efrada, hattâ iş güçleriyle uğraşanlara karşı da Yunanlıların davranışı değişmiş, gittikçe artan baskı politikası almış yürümüştü. İşte bir vaka:

Alıntetli nahiyesine bağlı Urganlı jandarma karakoluna arkadaşlarımdan Arap Mehmet adında birisi bir bahane ile çağrılıp 24 saat dövülmüş. İşkence içinde öldürülmüş. Sonra da cesedi karakol civarında bir yere gömülmüş. Bunun üzerine İzmir'deki Yunan olağanüstü komiserliği ile başkomutanlık kurmay başkanlığına şikayette bulundum. Olayın ayrıntılarını anlattım ve tanıklar gösterdim. Protokol şartlarına uyulmasını ve adalet istedim. Fakat bir icraat göremedim. Hattâ bu cinayeti işlemiş olan karakol mensupları bile değiştirilmedi. Evet, vefa yüzü görmeyen mülteci arkadaşlarımın korktukları başlarına gelmeye başladı. Çok müteessirdim. Bundan sonra Yunan işgal mıntıkasında bulunan kendilerine güvenilir arkadaşlara haber salarak; *"Hayatınıza bir tecavüz olabileceğini göz önünden uzak bulundurmayınız, uyanık olunuz, eliniz ayağınız tutarken işkence içinde ölmeye razı olayınız, icabında silahı olmayan veya tedarik edemeyen baltasını alsın, dağlara çekilsin. Bu hâl tabiatıyla geçicidir"* demiştim.

Bir müddet sonra tekrar tedavi için Avrupa'ya seyahate mecbur olduğum hakkında Yunan genelkurmayına başvurdum. Verdiği söz dolayısıyla, kolaylık göstermesini general Papulas'dan özel olarak istirham ettim. Bu esnada bir gün genelkurmaydan bir zat geldi. Türkçe yazılmış bir tomar kağıdı masamın üzerine bıraktı. Kendisi az Türkçe biliyordu.

"Bunlar nedir?" diye sordum.

"Türkçe bildiriler! Basit ve kısadır. Sizin imzanız altında uçaklarımızla bazı Türk cephelerine ve askeri mevkilerine attırmak için genelkurmay başkanımız ve başkomutanın emriyle hazırlanmıştır."

Bu bildirilerden birini alıp okudum. Kısaca şöyleydi:

"Ey Türk ordusu subay efendileri! Yunanlılar, ellerine düşen ve kendilerine teslim olan Türk esirlerine çok iyi bakıyorlar. Vatan için niyetleri temiz olmadığı aşikâr olan Ankara meşru hükümetinin şer aleti olmamak vatan vazifesi ve insanlık şiarıdır."

Rum şivesiyle karışık bozuk Türkçeli bu bildirileri imzalatmak üzere getiren zata dedim ki:

"Bunlardan ne fayda hasıl olacağını sanıyorsunuz? Ben bu günlerde yine midemden fazlaca rahatsızım. Birkaç güne kadar sıhhatim izin verirse ve buna kesin gerek görülüyorsa, imza eder, Yorgiyadis efendi ile gönderirim."

Bu sözlerim üzerine gitti, üç gün sonra Yorgiyadis bana şu haberi getirdi:

"Genelkurmayın Türkçe yazdırıp size gönderdiği bildirileri imza etmenizi ben sizin ve arkadaşlarınızın selameti için uygun buluyorum. Esasen bunları, Türk subayları üzerinde yapacağı tesirden ziyade sizin selametinizi düşünerek ve buna gerek görerek general Papulas'ın hazırlattığını anladım. Ankara'nın aleyhinizdeki şüphe çekici propagandaları gerek Yunan ordusu subayları, gerek kamuoyu üzerinde fena tesirler yaratmaktadır. Bu nedenle Papulas ve onun kadar mertçe düşünen bazı genelkurmay subayları, bununla aleyhinizdeki kötü düşünceleri gidermeye muvaffak olacakları kanatındadırlar."

Ben, bu düşüncelerin doğru olduğuna kanaat getirmiştim. Bununla beraber hastalığımı bahane ederek imzalamaktan kaçındım. Ve böylece birkaç gün daha geçirdim. Bu geciktirme sırasında da sürekli düşünüyordum. Ve bir türlü karar veremiyordum. Fakat üç gün sonra, bir başkası geldi, aynı fikirleri belirtiyor ve bunları imza etmem konusunda ısrarda bulunuyordu. Anlaşılıyordu ki genel kurmayın baskısı daha da artacaktı, hiçbir çıkar yol bulamıyordum. Bildiriler masamın üzerinde imzalanmak için duruyordu, ve cinayetvari bir kararla bunlardan 80-100 kadarını imzaladım, ve getiren adam aldı, gitti. Düşünüyordum, eğer bunları imzalamasaydım, benden ziyade kimbilir arkadaşlarıma ne işkenceler yapacaklardı? Bu suretle hiç olmazsa kinlerini hafifletmiş olacaktım.

Birkaç gün sonra başkomutanlık kurmay başkanlığından yüzbaşı Karasu pansiyonuma geldi, bir zarf bıraktı, içinde 5-6 bin drahmi bulunuyordu. Nezaketle dedi ki:

"General Papulas, sizin hastalığınızın kesin tedavisi için Atina'ya gitmenize gerek gördü. Ve bunu uygun buldu. Bu para Atina'ya yol paranızdır. Arzu ederseniz yaveriniz Sami Bey'i ve daha bir iki arkadaşınızı da beraberinize alabilirsiniz. Atina'da çok uzman doktorlar bulacaksınız. Hükûmet size hizmette bulunacak, yardım edecektir. Eğer gerekirse oradan Avrupa'ya gönderileceksiniz. Yorgiyadis yine emrinizde olacak, size Atina'da lâzım gelen rehberlik ve yardımda bulunacaktır."

Bu sözleri bana Yorgiyadis tercüme ediyordu. Artık Yorgiyadis ile senli benli, sıkı fıkı dost olmuştuk. Bana muhtelif partilerin yayın organları olan Yunan gazetelerini okurdu. Şu sırada Kral Konstantin ve hükümetinin Anadolu'daki işgali devam ettirmeye ve hattâ son bir taarruz denemesine karar verdiği yerli Rum çevrelerinde sevinçle söylenmeye başlanmıştı. Yunanistan'dan yeni bazı birliklerin geldiğini işitmiştim.

Atina'ya hareket edeceğimiz için hazırlık görmekle meşgul olan Yorgiyadis, genel karargâhtan döndüğü bir gün, general Papulas ile karargâhının Bursa'ya hareket etmek üzere bulun-

duklarını, bu nedenle bana ait evrakın tamamlanmadığını söyledi ve kendisine has bir tebessümle:

"Papulas, İnönü'ne doğru bir keşif taarruzu yapacak galiba!" dedi.

"Onlar ne yaparlarsa yapsınlar, biz madem ki yolcuyuz, ne vakit hareket edeceğinizi tayin edin ki, meraktan kurtulayım" yanıtını verdim.

Yorgiyadis muamelenin ertesi gün tamamlanabileceğini söylediyse de o gün gidip geldi. Papulas'ın Bursa'ya gittiği haberini getirdi. Böyle on gün kadar bekledik ve tabii çok canım sıkılıyordu.

Birkaç gün sonra Yunanlıların Bursa'dan İnönü'ne doğru taarruza geçtiklerini gazetelerde okudum. On gün sonra İstanbul'da çıkan ve elime geçen Türkçe gazetelerden şu haberi okumuştum:

"Batı Ordusu Komutanı İsmet Paşa ve kahraman Türk birlikleri bizzat Yunan başkomutanı Papulas'ın idaresinde İnönü'ne taarruz eden düşman birliklerini çetin ve kanlı direnişleri sonucunda perişan etmiştir. Yunanlılar yaralı ve ölülerini savaş meydanında bırakarak eski savunma hatlarına çekilip orada tutunabilmişlerdir. Yunanlıların terkettiği cesetler arasında hain Çerkes Ethem'in arkadaşlarından bazıları da teşhis edilmiştir."

Her neyse, Papulas'ın izni çıktı ve ben İzmir'den Atina'ya hareket ettim. Daha doğrusu sevk olundum. Yanımda Yorgiyadis, yaverim yüzbaşı Sami, bir de Salihlili Atanaş!

ÇERKES ETHEM
Anılarım

Çerkes Ethem (D.1886, Emreköy-Bandırma / Ö. Eylül 1948, Amman) Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen liderlerinden biridir. Komutasındaki Kuvay-ı Seyyare (Gezici Kuvvetler), gerek Düzce, Adapazarı, Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında, gerek işgalci Yunan kuvvetlerine karşı savaşta çok önemli yararlılıklar gösterdi.

Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında yer aldı. Halk İştirakiyun Fırkası ile ilişki kurdu ve Arif Oruç'un Eskişehir'de çıkardığı Bolşevizm yanlısı Yeni Dünya gazetesinin yayımına destek oldu.

Kurtuluş Savaşı'na önderlik ve bağımsızlık sonrası iktidar sorunları yüzünden Kemalistlerle çatıştı ve bu çatışmada yenilgiye uğrayınca kuvvetlerini dağıtarak savaşı bıraktı. Yunanlılara teslim olması hayatının en büyük trajik hatası oldu. Bu hatası, siyasi hasımlarca çok kullanıldı. Atina'da bir süre tedavi gördükten sonra Suriye'ye yerleşti. 1938'de affedilmesine karşın Türkiye'ye dönmedi. Ölünce Amman'da Kabatay Mezarlığı'na gömüldü.

ISBN 975-7354-10-4
9 789757 354109

BERFİN